

Salaamista, vaikenemista ja valehtelua

Elämää hallitseva häpeä

Sofi Oksasen teoksessa *Stalinin lehmät*

Saana Hamara
Pro gradu -tutkielma
Kotimainen kirjallisuus
Historian, kulttuurin ja taiteiden
tutkimuksen laitos
Turun yliopisto
Huhtikuu 2021

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

TURUN YLIOPISTO

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

HAMARA, SAANA: Salaamista, vaikenemista ja valehtelua. Elämää hallitseva häpeä Sofi Oksasen teoksessa *Stalinin lehmät*

Pro gradu -tutkielma, 98 s.
Kotimainen kirjallisuus
Huhtikuu 2021

Tarkastelen pro gradu -tutkielmassani Sofi Oksasen esikoisteoksessa *Stalinin lehmät* (2003) ilmenevää häpeää ja häpeästä johtuvan salaamisen ja vaikenemisen vaikutuksia. Kysyn mitä ja miksi teoksessa hävetään, miten häpeä ilmenee sekä miten häpeä muokkaa häpeävän subjektin elämää eli mitä häpeä saa aikaan ja millaisia seurauksia sillä arjen tasolla on.

Tutkielmani asettuu feministisen kirjallisuudentutkimuksen kentälle. Nojaan etenkin feministi- ja queer-teoreetikko Sara Ahmedin ajatuksiin tunteista ja niiden toiminnasta. Tukeudun häpeän analyysissäni Ahmedin ja muiden niin kutsutun affektiivisen käänteen feministitutkijoiden teoretisointeihin, mutta hyödynnän myös muuta häpeää koskevaa tutkimusta. Hyödynnän tutkielmassani myös intersektionaalista lähestymistapaa, jossa suunnataan huomio identiteettejä ja eroja tuottavien luokittelujen limittyneisyyteen.

Stalinin lehmissä ilmenevä häpeä on luonteeltaan lamaannuttavaa alistetun häpeää. Se on etnis-kansallisen taustan ja naissukupuolen yhteen kietoutuman tuottamaa sisäistettyä häpeää ja huonommuutta, joka määrittää vahvasti romaanin päähenkilön, Annan, identiteettiä ja sitä kautta koko hänen elämänsä. Annan tuntemaan häpeän ydin on hänen virolaiset sukujuurensa, mutta häpeää ei tuota pelkkä etnis-kansallinen tausta vaan nimenomaan keskenään risteävät etnisyys ja sukupuoli. Virolaisuuden häpeän taustalla ovat suomalaisessa yhteiskunnassa 80- ja 90-luvuilla vaikuttaneet virolais- ja venäläistaustaisiin naisiin kohdistuneet toiseuttavat asenteet ja yhtä aikaa vaikuttanut rasismi ja seksismi. Virolaisuuteen liittyvä häpeä on merkittävä taustatekijä Annan sairastumisessa vakavaan syömishäiriöön. Häpeässä subjekti häpeää sitä, mitä hän on, sekä sitä, millaisena hän näyttää toisten silmissä. Häpeä tuntuu paljastumiselta ja siihen sisältyy yritys piiloutua. Salaamisen tarve ja paljastumisen pelko eivät teoksessa liity ainoastaan pelkoon etnisen taustan paljastumisesta, vaan myös pelkoon syömishäiriön paljastumisesta.

Oksasen teos osoittaa, kuinka voimakas ja tuskallinen kokemus häpeä voi olla, ja kuinka vakavia seurauksia häpeän motivoima vaikeneminen ja salaaminen voivat saada aikaan. Teos näyttää, kuinka häpeästä johtuva salaaminen tapahtuu muun muassa sosiaalisten suhteiden kustannuksella ja kuinka merkittävä rooli häpeällä voi olla niin mielenterveyden häiriöön sairastumisessa kuin kuormittavana tekijänä sairauden oireiden kanssa elämisessä. Teos osoittaa myös, kuinka häpeän ja salaamisen tarpeen väistyessä elämä muuttuu helpommaksi ja kevyemmäksi.

Asiasanat: häpeä, syömishäiriöt, bulimia, etnisyys, kansallisuus, sukupuoli, rasismi, seksismi, toiseus, kaksikielisyys, monikulttuurisuus, intersektionaalisuus, feministinen kirjallisuudentutkimus

SISÄLLYS

1. JOHDANTO.....	4
1.1. Tutkimuksen lähtökohtia.....	4
1.2. Teoreettinen viitekehys.....	10
2. YKSIÖ PERHEESSÄ JA YHTEISKUNNASSA.....	19
2.1. (Virolaisen) naisen paikka.....	19
2.2. Salattava syömishäiriö.....	36
2.3. Ylirajainen perhe.....	51
3. PILOTETTU JA PÄÄLLE PUETTU ETNIS-KANSALLISUUS.....	64
3.1. Vastentahtoinen <i>Soome preili</i>	64
3.2. ”Pianoläksyt <i>oskasin</i> hyvin”.....	75
3.3. Sivistymättömät suomalaiset.....	86
4. LOPUKSI.....	94
LÄHTEET.....	96

1. JOHDANTO

1.1. Tutkimuksen lähtökohtia

Annasta tuli tyttö, joka ei hävennyt mitään, vaikkei mitään muuta ollutkaan kuin häpeää ja hiljaisuutta, häpeän hiljaisuutta ja hiljaisuuden häpeää. (*Stalinin lehmät* = SL 87–88)

Tässä pro gradu -tutkielmassa tarkastelen Sofi Oksasen esikoisteoksessa *Stalinin lehmät* (2003) ilmenevää häpeää, ja tuosta häpeästä johtuvan salaamisen ja vaikenemisen vaikutuksia.¹ Teos kertoo vaikeasta syömishäiriöstä sekä kahden maan, kulttuurin ja kielen välissä kasvamisesta. Romaanin päähenkilön, Annan, etnisestä taustasta tulee salaamisen ja vaikenemisen kohde. Suomalaisen isän ja virolaisen äidin tytär häpeää virolaisia juuriaan niin paljon, että se saa osaltaan hänet sairastumaan syömishäiriöön, joka on myös itsessään häpeän lähde. Tämä kaksinkertainen häpeä ja häpeästä johtuva hiljaisuus hallitsevat Annan elämää.

Kaikkein merkittävimmissä roolissa häpeä on Oksasen teoksista *Stalinin lehmissä* ja *Puhdistuksessa*, mutta kuten kirjallisuudentutkija Päivi Lappalainen (2011, 259) toteaa, häpeän eri muotojen tarkastelua voi pitää koko Oksasen tuotannon keskeisenä piirteenä, sillä tunne tematisoituu eri tavoin läpi hänen tuotantonsa. Romaani *Baby Jane* (2005) kertoo masennusta sairastavasta nuoresta naisesta ja tämän vaikeasta paniikkihäiriöstä kärsivästä tyttöystävästä. Häpeä liittyy teoksessa väkivaltaisiin tekoihin, joista päähenkilöä syytetään mutta joihin hän ei ainakaan tahallisesti ole syyllistynyt. Yhtenä Oksasen alun perin näytelmämuotoon kirjoittaman, Finlandia-palkitun romaanin *Puhdistus* (2008), keskeisimmistä teemoista voidaan pitää naisten ja heidän ruumiittensa hyväksikäyttöä sekä naisten tämän hyväksikäytön seurauksena sisällään kantamaa häpeää. Häpeä kiinnittyy teoksessa seksuaalisen väkivallan, hyväksikäytön ja pelon lisäksi myös sisarkateuteen ja petturuuteen. (Lappalainen 2011, 260–262.) Viron lähihistoriaa käsittelevän romaanisarjan kolmannessa osassa *Kun kyyhkyset katosivat* (2012) Oksanen nostaa häpeän esille häpeämättömän petturuuden, omien kavaltamisen ja oman edun tavoittelun kautta.

¹ Tämä pro gradu -tutkielma pohjautuu osittain kandidaatintutkielmaani ”Minä en ole koskaan ikinä milloinkaan hävennyt yhtään mitään” Kansalliseen identiteettiin ja syömishäiriöön kytkeytyvä häpeä Sofi Oksasen teoksessa *Stalinin lehmät* (2015).

Viimeisimmissä teoksissaan *Norma* (2015) ja *Koirapuisto* (2019) Oksanen kuvaa nykypäivään sijoittuvaa epäeettistä liiketoimintaa, jossa häpeämättömästi hyödynnetään naisten ruumiita. *Puhdistuksessa* kaupan olivat itäeurooppalaisten nuorten tyttöjen ruumiit seksityön muodossa, *Normassa* ja *Koirapuistossa* kaupan ovat naisten hiukset, kohdut ja munasolut. Räjähdysmäisesti kasvanut hiuskauppa on maailmalla suuri bisnes ja eettisesti ongelmallinen ala, mutta länsimaista kuluttajaa ei tunnu kiinnostavan mistä omaan päähän laitettavat hiustenpidennykset tulevat. Lyhyessä ajassa isoksi liiketoiminnaksi on muodostunut myös kohdunvuokraus, sijaissyntyttäminen ja munasolujen luovutus. Lääketieteellinen kehitys on tarjonnut mahdollisuuden tällaiselle uudentalaiselle ihmiskaupalle, jossa luovuttajiksi tai sijaissyntyttäjiksi ajautuvien tai pakotettujen tyttöjen kohtalo ja esimerkiksi hormonihoidoista heille aiheutuvat terveyshaitat eivät varakkaita asiakkaita, saati sitten vauvabisnestä pyörittäviä tahoja, kiinnosta. Lappalainen (2011, 278) kirjoittaa *Puhdistuksen* tuottavan myös lukijan häpeää herättämällä kysymyksen siitä, emmekö tiedä tai ole tienneet naisten ruumiisiin kohdistuvasta väkivallasta ja häpäisystä vai emmekö vain ole halunneet tietää siitä. Lukijan häpeää tuottavat myös *Norma* ja *Koirapuisto*. Teokset saavat pohtimaan sitä, miksi annamme tällaisten vääryyksien ja riiston tapahtua, mikseivät lainsäätäjät tee mitään ja miksi Suomestakin matkataan lapsettomuusbisneksen villiin länteen Ukrainaan häpeämätön vauvankiilto silmissä välittämättä tuon vauvan mahdollistavan naisruumiin kärsimyksistä.

Ihmistieteissä 2000-luvun alusta lähtien vaikuttaneen "affektiivisen käänteen" myötä yhteiskunnallisia ja kulttuurisia ilmiöitä on alettu tarkastella aiempaa enemmän tunteiden, emootioiden ja affektien näkökulmasta. Suuntauksen tausta-ajatuksena on nykykäsitys, jonka mukaan järki ja tunteet toimivat yhdessä eikä niitä voida erottaa toisistaan. "Affektiivisen käänteen" kaltaiset ilmaukset luovat helposti mielikuvan, että kyseessä olisi jokin aivan uusi ilmiö. Tunteisiin, emootioihin ja affekteihin kohdistuva tutkimus ei kuitenkaan ole mikään nykypäivän keksintö, sillä tunteiden tutkimuksella on filosofian historiassa pitkät perinteet. Psykologia on toinen tieteenala, jonka parissa tunteita on tutkittu paljon. Tunteita on tutkittu myös kirjallisuudentutkimuksen piirissä jo ennen 2000-lukua, vaikka 1900-luvulla tutkimus olikin vähäistä. (Helle & Hollsten 2016, 7, 9–11.)

Kirjallisuuden tutkiminen erilaisten tunteiden, kuten häpeän, näkökulmasta on lisääntynyt Suomessakin 2010-luvulla. Aiheen ajankohtaisuudesta on osoituksena muun muassa siitä julkaistut kaksi artikkelikokoelmaa. Anna Helteen ja Anna Hollstenin toimittaman teoksen *Tunteita ja tunteuksia suomalaisessa kirjallisuudessa* (2016) artikkelit lähestyvät kotimaista kirjallisuutta erilaisten tunneilmiöiden näkökulmasta. Teoksessa käsitellään sitä, miten tunteet ja tunteukset ilmenevät ja toimivat kaunokirjallisissa teoksissa ja niiden lukemisessa. Näkökulmat vaihtelevat omaa tutkielmaani lähinnä olevasta henkilöhahmojen kokemien tunteiden tutkimisesta runokielen affektiivisuuteen, lukijan tunteisiin ja kaunokirjallisuuden merkitykseen tunneyhteisöjen rakentumisessa. Erityinen inspiraation lähde itselleni on ollut Siru Kainulaisen ja Viola Parente-Čapková'n toimittama teos *Häpeä vähän! Kriittisiä tutkimuksia häpeästä* (2011), jonka artikkeleissa käsitellään niin fiktiivisiä kuin ei-fiktiivisiäkin tekstejä häpeän käsitteen näkökulmasta. Sukupuolen- ja tekstintutkimuksen näkökulmiin fokuoivassa teoksessa korostuu häpeän kulttuurinen ja kontekstuaalinen luonne. Vaikka häpeän eri muotojen tarkastelua voi pitää Oksasen tuotannon keskeisenä piirteenä, ei häpeä kuitenkaan ole tähän mennessä noussut Oksasen teoksia koskevan kirjallisuudentutkimuksen aiheeksi lukuun ottamatta viimeksi mainitusta teoksesta löytyvää Lappalaisen artikkelia "Häpeä, ruumis ja väkivalta Sofi Oksasen *Puhdistuksessa*" (2011).

Stalinin lemmiä koskevassa aikaisemmassa kirjallisuudentutkimuksessa on ollut vahvasti esillä teoksen syömishäiriötematiikka. Hanna Mikkola tarkastelee Oksasen teosta syömishäiriöromaanina väitöskirjassaan *"Tänään työ on kauneus on ruumis on laihuus" Feministinen luenta syömishäiriöiden ja naissukupuolen kytköksistä suomalaisissa syömishäiriöromaanissa* (2012). Mikkola (2012, 41) määrittelee syömishäiriöromaaniksi teokset, jotka kertovat syömishäiriöistä, anoreksiasta ja bulimiasta. Tällaisissa teoksissa keskeisessä osassa ovat ruoka, syöminen ja syömishäiriön oireet, ja päähenkilöiden identiteetti rakentuu vaikean syömiseen ja ruokaan liittyvän suhteen kautta. Suurin osa syömishäiriöitä käsittelevistä romaaneista on kirjoitettu 1990-luvulla ja 2000-luvun alussa, mutta aihetta on käsitelty edellisilläkin vuosikymmenillä, sillä kotimainen kirjallisuus reagoi sangen nopeasti 1970- ja 1980-luvuilla lisääntyneisiin syömishäiriöihin (Mikkola 2012, 17; Lappalainen 2006, 137). Syömishäiriönäkökulmasta Oksasen teosta tarkastelee myös

Sari Salin artikkelissaan "Prinsessaruttoja Sysi-Suomessa. Ruoka, rakkaus ja äidinkieli Sofi Oksasen romaanissa *Stalinin lehmät*" (2013).

Katsauksessaan "Kaksi maata, kaksi kulttuuria. Sofi Oksanen suomalaisen kirjallisuuden kartalla" (2010) Heidi Grönstrand käsittelee sekä suomalais-virolaista Oksasta kirjailijana että *Stalinin lehmii* osana monikulttuurista kirjallisuutta. Kirjallisuuskritiikeissä Oksasen monikulttuurista taustaa tai teoksessa käsiteltä monikulttuurisuustematiikkaa ei juurikaan huomioitu, vaan monet suomalaiset kirjallisuuskriitikot lukivat *Stalinin lehmii* pitkälti nimenomaan syömishäiriö-romaanina. Tämän lisäksi Viroa ja Viron historiaa koskevien asioiden osuutta romaanissa pidettiin jopa aivan liiallisina. (Grönstrand 2010, 43.) Sekä taustansa että teoksissaan käsittelemiensä aiheiden perusteella Oksanen on kuitenkin luettavissa sellaista 2000- ja 2010-luvuilla debytoineiden kirjailijoiden, kuin Ranya ElRamly, Umayya Abu-Hanna ja Pajtim Statovci, joukkoon. Tällaisten uutta suomalaista monikulttuurista kirjallisuutta edustavien kirjailijoiden teoksissa kuvataan monikulttuurisuutta muun muassa kulttuurien yhteentörmäysten, kulttuurien ja kielten välissä kasvamisen, toiseuden kokemusten ja identiteettien muotoutumisten kautta. (Nissilä 2007; Grönstrand 2010, 43 & 2019.) Heidi Grönstrand lukeekin artikkelissaan "'Joo joo äiti, puhut loistavaa suomea.' Maahanmuutto, kieli ja valta 2000-luvun suomalaisissa romaaneissa" (2019) *Stalinin lehmii* identiteetti- ja kehitystarinana, jossa päähenkilö etsii omaa paikkaansa kielten, kulttuurien ja kansalaisuuksien leikkauspisteessä. *Stalinin lehmistä* on kirjoitettu myös pro gradu -tutkielmia, joissa aiheina on ollut ruumiillisuus (Ahokas 2005), identiteetin rakentuminen (Rantala 2006), kansallinen identiteetti (Turunen 2008), teoksen vastaanotto (Keskinen 2009) ja nostalgia (Korva 2016).

Stalinin lehmät on romaani, jossa sekä monikulttuurisuus- että syömishäiriötematiikka ovat keskiössä. Näiden lisäksi keskiössä on kuitenkin myös häpeä, sekä tuosta häpeästä ja pelosta johtuva salaaminen ja vaikeneminen vaikutuksineen. Itseäni *Stalinin lehmissä* onkin aina kiinnostanut erityisesti kuvaus häpeän elämää kontrolloivasta voimasta. Oksasen esikoisteosta on käsitelty niin kirjallisuudentutkijoiden kuin opinnäytteiden tekijöidenkin toimesta jo useista

näkökulmista, mutta omassa tutkielmassani nostan tarkastelun kohteeksi vielä käsittelemättömän häpeätetiikan.

Tutkimuskysymykseni on: Mitkä ovat *Stalinin lehmässä* esiintyvän häpeän syyt, eli mitä ja miksi hävetään, sekä miten häpeä ilmenee ja mitä siitä seuraa? Romaanissa keskeiset ja aikaisemmassa tutkimuksessa esille nousseet kulttuurien välissä kasvamisen ja syömishäiriön teemat ovat läsnä myös omassa tutkielmassani, mutta lähestyn näitä teemoja häpeän käsitteen näkökulmasta. Etsin vastausta siihen, mistä Annan tuntema häpeä muodostuu, millaista se on luonteeltaan ja miten tuo häpeä muokkaa hänen elämäänsä eli mitä häpeä saa aikaan ja millaisia seurauksia sillä on. Tarkastelen siis häpeän kanssa elämistä sekä häpeän konkreettisia vaikutuksia ja merkityksiä arjen tasolla, tai Sara Ahmedin (2004/2018, 135) käyttämää ilmaisua mukaillen tutkin mitä häpeä tekee ruumiille, jonka pintaa se polttaa.

Stalinin lehmät rakentuu Oksasen teoksille tyypilliseen tapaan eri aikatasoilla rinnakkain etenevistä tarinalinjoista. Hieman yli parikymppisen päähenkilön ja kertojan, Annan, nykyinen elämä muodostaa tarinan nykyhetken, joka sijoittuu aivan vuosituhannen alun Helsinkiin. Annan elämäntarinan rinnalla kulkevat hänen äitinsä tarina 70-luvun sekä hänen äidinäitinsä ja muiden sukulaistensa tarina 40–50-lukujen Neuvosto-Virossa. Kuten Sari Salin (2013, 375) on todennut, *Stalinin lehmässä* kertojan positio vaihtelee notkeasti minäkertojasta ulkopuoliseen kertojaan. Aikuisen Annan kokemuksista kertoo minäkertoja, ja ulkopuolisen kertojan kautta välittyvät puolestaan Katariina-äidin ja pikku-Annan fokalisoimat sekä myös Viron historiasta kertovat luvut. Vaikka teknisesti ottaen Anna ei toimikaan kertojana koko tarinan ajan, hahmottuu hän silti ajatuksellisesti koko romaanin kertojaksi. (Mt., 375, 385.) Häpeän eri puolia ja salaamisen ja vaikenemisen vaikutuksia tarkastellessani keskityn pääosin Annan nykyisen elämän ja lapsuuden kokemusten kuvauksiin, mutta otan huomioon myös hänen äitinsä näkökulman, sillä äidillä on merkittävä rooli Annan tunteman häpeän synnyssä.

Häpeä, kuten monet muutkin tunteet, on aiheena ikuinen. Kulttuuriantropologien mukaan häpeä on yleismaailmallinen tunne, vaikkakin se mitä ja miten hävetään, vaihtelee ajallisesti ja paikallisesti. Häpeä on siis yhtä aikaa sekä

kontekstisidonnaista että universaalia. Häpeän fyysinen, ruumiillinen, psyykinen sekä yhteiskunnallinen ja kulttuurinen puoli kietoutuvat erottamattomasti toisiinsa. Häpeän vyyhti koostuu siis monista aineksista ja kytköksistä, ja häpeä myös periytyy monella tavalla. Sosiaalisista ja kulttuurisista normeista poikkeavien tuntema häpeä, esimerkiksi luokkahäpeä, siirtyy herkästi myös heidän lapsilleen. Lapset puolestaan joutuvat usein häpeämään omaa häpeäänsä, sillä omien vanhempien häpeäminen on luonnollisesti tuskallista ja hävettävää. Häpeää on historian saatossa pidetty enemmän naisille kuin miehille kuuluvana tunteena ja häpeän "feminiinisyydestä" on kirjoitettu paljon jo antiikista lähtien. Häpeän ja "naisellisuuden" välistä kytköstä on myöhemmin teoretisoitu etenkin feministisessä ajattelussa. (Kainulainen & Parente-Čapková 2011, 6–8, 11.)

Myös *Stalinin lehmissä* häpeä kytkeytyy monin tavoin naiseuteen, ja monet muutkin yllä mainituista häpeän luonnehdinnoista sopivat Oksasen romaanissa ilmenevään häpeään. Häpeän periytyvyys tulee esille siinä, miten Katariina-äiti siirtää oman häpeänsä ja pelkonsa tyttärelleen. Suojellakseen tytärtään Katariina kieltää tätä kertomasta kenellekään virolaisista juuristaan. Annan elämää hallitsevan häpeän vyyhti todellakin koostuu monista aineksista, mutta ilmeisin syy Annan häpeälle on hänen virolainen taustansa. Yhteiskunnallisilla ja kulttuurisilla tekijöillä on merkittävä rooli häpeän synnyssä ja eri tasoilla toimiva häpeä toimii kulttuurisesti merkitäkseen tietyt ryhmät (Munt 2008, 2). Lapsuutensa ja nuoruutensa 80- ja 90-lukujen Suomessa elänyt Anna on oppinut, että suomalaisille virolainen on yhtä kuin venäläinen eli ”ryssä”, ja virolainen tai venäläinen nainen on yhtä kuin prostituoitu. Annan häpeä on täten vahvasti sidoksissa tiettyyn aikaan ja paikkaan, 80- ja 90-lukujen Suomeen, ja Suomessa tuona aika vallinneisiin asenteisiin eli yhtä aikaa vaikuttaneeseen seksismiin ja rasismiin.

Häpeää ei siis *Stalinin lehmissä* tuota pelkkä etnis-kansallinen tausta vaan nimenomaan etnisyyden ja (nais)sukupuolen kytkös. Tähän etnisyyden ja naiseuden kytkökseen liittyvä häpeä leimaa voimakkaasti Annan identiteettiä ja on osasyynä vaikuttamassa siihen, että hän sairastuu vakavaan syömishäiriöön. Merkittävimmät etnisyyden ja kansallisuuden kanssa risteävät erot ovat *Stalinin lehmissä* siis sukupuoli ja terveydentila, mutta merkityksellisiä ovat myös muut erot, kuten luokka,

ikä ja kieli. Kiinnitänkin häpeän tarkastelussani erityistä huomiota näihin keskenään leikkaaviin tai risteäviin, eli intersektionaalisiin, eroihin.

Tutkielmani asettuu feministisen kirjallisuudentutkimuksen kentälle. Nojaan etenkin feministi- ja queer-teoreetikko Sara Ahmedin ajatuksiin tunteista ja niiden toiminnasta. Tukeudun häpeän analyysissäni Ahmedin ja muiden niin kutsutun affektiivisen käänteen feministitutkijoiden teoretisointeihin, mutta hyödynnän myös muuta häpeää koskevaa tutkimusta. Käytän tutkielmassani intersektionaalista lähestymistapaa, joka suuntaa huomion identiteettejä ja eroja tuottavien luokittelujen limittyneisyyteen. Seuraavassa luvussa esittelen tarkemmin tutkielmani teoreettisia lähtökohtia.

1.2. Teoreettinen viitekehys

Tutkielmani keskeisimmät teoreettiset käsitteet ovat häpeä ja intersektionaalisuus. Käytän käsitettä ”tunne” analysoidessani *Stalinin lehmissä* ilmenevää häpeää. Affektiivisen käänteen myötä käyttöön on tullut lukuisa määrä erilaisia tunnekäsitteitä. Tunteiden tutkimus on monimuotoista ja käsitteellisesti kirjavaa, ja käsitteitä myös käytetään hyvin eri tavoin tutkijasta ja tutkimusalasta riippuen. Jotkut tutkijat käyttävät vain yhtä käsitettä, toiset puolestaan käyttävät erilaisia käsitteitä rinnakkain toisiaan täydentävinä tai jopa synonyymisesti. (Helle & Hollsten 2016.)

Sekä tunteita tarkastelevassa feministisessä ja queer-tutkimuksessa että kirjallisuuden ja tunteiden suhteita tarkastelevassa tutkimuksessa keskeisimpiä käsitteitä ovat nykyään emootio/tunne (*emotion*) ja affekti (*affect*), mutta usein käytetään myös käsitettä tunne/tuntemus (*feeling*). (Helle & Hollsten 2016, 12; Kainulainen & Parente-Čapková 2011, 7).² Peruserona tunteiden (*emotions*) ja affektien välillä on pidetty sitä, että tunteet viittaavat kulttuuriseen ja sosiaaliseen ilmaisuun, kun taas affektit ovat luonteeltaan biologisia ja fysiologisia (Probyn 2005, 11). Tunteiden

2 Etenkin englanninkielen käsitteiden *feeling* ja *emotion* kääntäminen suomeksi on hankalaa. Usein molemmat käännetään sanalla "tunne", mutta käytännöt ovat vaihtelevia. Käyttämässäni lähteissä käsitteet on käännetty seuraavilla tavoilla: affekti (*affect*), tunne (*emotion*) ja tuntemus (*feeling*) (Kainulainen & Parente-Čapková 2011; Lappalainen 2011); affekti (*affect*), emootio (*emotion*) ja tunne (*feeling*) (Helle & Hollsten 2016); tunne (*emotion, feeling*) ja tuntemus (*affect*) (Ronkainen 1999). Sara Ahmedin teoksen *Tunteiden kulttuuripolitiikka* (2018) suomentaja Elina Halttunen-Riikonen kääntää sekä *feeling* että *emotion* sanalla "tunne", mutta toisinaan hän kuitenkin käyttää käsitteestä *feeling* suomennosta "tuntemus".

kohdalla kyse ei kuitenkaan koskaan ole vain joko biologiasta tai kulttuurista, ja eri tutkijat ovatkin korostaneet tieteidenvälistä lähestymistapaa, jotta häpeän eri puolet saataisiin esiin. Tunteita tarkasteltaessa eroa ei myöskään ole tehty vain biologian ja kulttuurin välillä, vaan myös tunteiden psykologisen ja kulttuuris-yhteiskunnallisen rakentumisen välillä. (Lappalainen 2011, 262.) Huomioin Oksasen teoksessa ilmenevää häpeää tarkastellessani sekä häpeän ruumiillisen, psykologisen että yhteiskunnallis-kulttuurisen luonteen. Erottelu käsitteiden *emotion* ja *feeling* välillä, saati termien suomentaminen, ei ole ongelmantonta, enkä koe tarkoituksenmukaiseksi tehdä omassa tutkielmassani tätä vaikeaa, hienojakoista ja toisinaan mahdotontakin jaottelua. Käytän siis työssäni yhteisnimeä tunne siitä tilasta, joka on analyytisesti jaettavissa affektiin (*affect*), tuntemukseen/tunteeseen (*feeling*) ja tunteeseen/emootioon (*emotion*) (vrt. Lappalainen 2011).

Affektin käsitteellä on useita erilaisia määritelmiä taustalla olevasta tieteenalasta ja teoreettisesta viitekehystä riippuen. Esimerkiksi filosofi Gilles Deleuzen mukaan affekti on jonkun toisen ihmisen tai jonkin asian vaikutusta ihmiseen. Affektit ovat tiedostamattomia voimia ja niitä on kaikkialla. Kyseessä on jonkinlainen vaikeasti tunnistettava ja epäselvä tuntemus, joista suurinta osaa kokija ei edes havaitse tietoisesti. Queer-teoreetikko Eve Kosofsky Sedgwickin affektin käsite perustuu psykologi Silvan Tomkinsin ajatteluun. Tomkinsille häpeä on affektijärjestelmän perustava voima, joka ajaa ihmisiä tiettyjä asioita kohti ja pois päin joistain toisista asioista. Tomkinsin mukaan on niin, että heti kokiessaan kiinnostusta tai iloa ihminen voi kokea myös häpeää, joka puolestaan heikentää tai estää kiinnostusta. Häpeä ei kuitenkaan johdu jonkin kielletyn tai nolon asian tekemisestä. Häpeää voi sen sijaan aiheuttaa esimerkiksi se kun läsnä oleva vieras tai tuntematon henkilö katsoo yhtäkkiä kohti. Tomkinsin affektikäsitystä on hyödynnetty etenkin sukupuolentutkimuksessa, jonka piirissä on tehty urauurtavaa affektitutkimusta. (Ks. Helle & Hollsten 2016, 14–16.)

Emootiot (*emotions*) ovat kokijalleen tietoisia tunteita, joiden syy–seuraus-suhteita on mahdollista selvittää. Emootion kokija kykenee nimeämään kokemansa emootion ja osoittamaan emootionsa aiheuttajan. Siitä, mitkä tunneilmiöt kuuluvat emootioiden piiriin, tai mitä emootiot oikeastaan edes ovat, on esitetty emootioihin

kohdistuvan tutkimuksen piirissä useita erilaisia näkemyksiä. (Helle & Hollsten 2016, 16–17.) Nojaudun tutkielmassani feministisen ja postkolonialistisen tutkijan Sarah Ahmedin näkemykseen, jonka mukaan tunteet (*emotions*) ovat sosiaalisia. Helteen ja Hollstenin (2016, 18) mukaan Ahmedin teoreettinen ajattelu soveltuu etenkin sellaisten kulttuuristen tekstien analysoimiseen ja tulkitsemiseen, joissa erotellaan ihmisiä ja ihmisryhmiä toisistaan emotionaalisesti luokan ja etnisyyden kaltaisten syiden perusteella.

Teoksessaan *Tunteiden kulttuuripolitiikka* (2004/2018) Sara Ahmed tarkastelee tunteita toiminnan muotoina, jotka "luovat" ja "muotoilevat" ruumiita ja suuntaavat niitä toisia ruumiita kohti. Ahmedin (mt., 13) mukaan "[t]unteet muokkaavat ruumiin pintaa, ruumiit saavat muotonsa ajan mittaan toistuvista teoista, mutta myös suuntautuessaan kohti toista ja pois toisen luota." Ahmed jatkaa, että spinozalaisittain ilmaistuna tunteet muokkaavat ruumiin kykyä toimia joko lisäten tai vähentäen, auttaen tai estäen ruumiin omaa toimintakykyä. Ahmed ei siis kysy, mitä tunteet ovat, vaan mitä tunteet tekevät. Ahmedia mukailen en kysy tutkielmassani mitä häpeä on, vaan mitä häpeä tekee, mitä se saa aikaan.

Psykologiassa tunteet nähdään yksilön omina sisäisiä tunteina, jotka hän voi ilmaista muille. Ahmed kutsuu tätä tunteiden "sisältä ulos" -malliksi. Kritisoidessaan tätä tunteen sisäisyyden mallia Ahmed kirjoittaa liittyvänsä niiden sosiologien ja antropologien joukkoon, joiden mukaan tunteita ei pitäisi käsittää psykologisina tiloina vaan yhteiskunnallisina ja kulttuurisina käytäntöinä. Ahmedin esittämä tunteiden sosiaalisuuden malli ei kuitenkaan ole samanlainen kuin sosiologiassa esitetty. Sosiologiassa tunteiden sosiaalisuutta on selitetty muun muassa niin, että väkijoukoissa tunteet eivät synny yksilöiden sisällä vaan tulevat heille ulkoapäin. Tämä "ulkoa sisään" -malli olettaa tunteiden ilmestyvän tyhjästä ilman subjektia, ja liikkuvan sisään. (Ahmed 2004/2018, 19–20.)

Ahmed näkee kummankin edellä mainituista malleista ongelmallisena, sillä kummassakin oletetaan sisäpuolen ja ulkopuolen välinen erottelu objektiiviseksi. Hänen oma tunteiden sosiaalisuuden mallinsa esittää, että tunteet nimenomaan luovat vaikutelman pinnoista ja rajoista, mikä mahdollistaa sen, että voimme ylipäänsä

erottaa sisäpuolen ulkopuolesta. Tunteet eivät ole vain sitä mitä pidämme sisällämme. Tunteet, tai se miten reagoimme asioihin ja muihin ihmisiin, muodostavat ruumiin pinnat ja rajat. "Minä" tai "me" ovat tunteiden muotoilemia, saamme muotomme kosketuksissa muihin. Ahmedin mukaan tunteet ovat keskeisiä, kun psyykkinen ja sosiaalinen rakentuvat objekteiksi. Tunteet eivät siis piile yksilöissä eivätkä sen paremmin yhteisöissäkään. Sen sijaan tunteet luovat ne pinnat ja rajat, joiden avulla objekteja voidaan määritellä. (Ahmed 2004/2018, 21–22.)

Lisäksi Ahmed korostaa, että tunteet ovat liikkuvia, ne kiertävät. Mutta hän ei kuitenkaan tarkoita, että tunteet tarttuisivat. Ahmedin mukaan Silvan S. Tomkinsin työstä vaikutteita saanut tunteiden tarttumisen malli on kyllä hyödyllinen korostaessaan, etteivät tunteet paikannu yksilöön vaan liikkuvat ruumiiden välillä. Tässä mallissa tunteet itse liikkuvat siten, että tunnen esimerkiksi häpeää koska sinä olet saattanut itsesi häpeään, tai tunnen surua koska olet surullinen. Ahmed näkee tässä mallissa ongelmallisena sen, että tunteista tehdään ikään kuin omaisuutta, jotakin minkä voi omistaa ja antaa seuraavalle. Tässä siirtämisen kohteena on ikään kuin aina sama asia, vaikka todellisuudessa ihmiset tuntevat asioita hyvin eri tavoin, ja silloinkin kun tuntuu että tuntisimme samoin, voi suhteemme kyseiseen tunteeseen olla hyvin erilainen. Ahmed esittääkin, että kun otetaan huomioon se, etteivät jaetut tunteet ole yhteistä tunnetta tai saman tunteen tuntemista, tunteiden sijasta kiertävätkin tunteiden kohteet. Tunteiden kohteista voi Ahmedin mukaan tulla tahmeita tai affektin kyllästämiä henkilökohtaisen ja sosiaalisen jännitteen paikkoja. Tunteet ovat siis liikkuvia, vaikka ne eivät liikkuisikaan ihmisten välillä. Tunteet eivät kuitenkaan ole pelkkää liikettä, vaan niihin liittyy myös jokin kytkös, joka yhdistää meidät johonkin. Liike yhdistää ruumiin toisten ruumiiden kanssa. (Ahmed 2004/2018, 22–23.)

Silvan S. Tomkinsin mukaan häpeä on yksi pääosin "kielteisistä affekteista". Häpeä on voimakas ja tuskallinen tuntemus. Se on ruumiissa tunnettu ruumiin tuntemus itsestä eli häpeä kytkeytyy siis siihen, miten subjekti tuntee itsensä. Häpeä on ihon pinnalla vaikuttava voimakas tunne siitä, että subjekti "on itseään vastaan". (Ks. Ahmed 2004/2018, 136.) Häpeää tunnetaan usein toisen edessä. Häpeän vallassa oleva ihminen yrittää piilottaa häpeänsä esimerkiksi välttelemällä toisen katsetta tai

riiputtamalla päättään, sillä häpeää tuntevan ihmisen on vaikea kohdata toisten katsetta. Häpeä tuntuu siis paljastumiselta ja siihen sisältyy yritys piiloutua, mikä vaatii subjektia kääntymään kohti itseään ja pois toisesta. Häpeä pitää subjektin otteessaan, sillä häpeän tunne voimistuu kun joku todistaa häpeää. (Ahmed 2004/2018, 136.)

Kääntyessään häpeässä pois toisesta ja kohti itseään subjektia kuluttaa pahan olon tunne, jota ei voi vain antaa pois tai lukea toisen syyksi. Tämä pois toisista kääntyminen on kivuliasta, paha tuntemus koetaan omaksi syyksi ja päästäkseen eroon huonoudesta subjektin on karkotettava itsensä itseltään. Ahmed toteaaakin, että häpeässä subjekti saattaa jäädä ilman pakopaikkaa, sillä häpeässä hän liikkuu takaisin itseensä kääntyen samaan aikaan itsestään pois. Häpeään kuuluu halu suojautua ja peittää itsensä, mutta halu suojautua edellyttää suojausten pettämistä. Toisin sanoen hävetessä subjekti haluaa suojautua, koska on jo paljastunut toisille, häpeä siis paljastaa sen mitä on pidetty piilossa. Häpeä piilottaa ja paljastaa tällä hetkellä läsnä olevan. Ahmed toteaa häpeän kuluttavan subjektia ja polttavan toisille esillä olevan ruumiin pintaa, jolloin poltto paljastaa paljastumisen ja saattaa tulla näkyviin punastumisena. (Ahmed 2004/2018, 136–137.)

Ahmedin mukaan häpeän kipu tuntuu ihon pinnalla sekä ottamalla subjektin valtaansa että kuluttamalla tätä. Häpeä ei siis ainoastaan voimista ruumiin pintaa vaan se voimistaa myös subjektin suhdetta itseensä. Esimerkiksi Jean-Paul Sartre on esittänyt, että häpeässä subjekti häpeää sitä mitä hän on, jolloin häpeä tekee todeksi intiimin suhteen itsen, mutta hän häpeää itseään myös sellaisena kuin ilmenee Toiselle. (Ahmed 2004/2018, 138.) Häpeä liittyy siis läheisesti itseymmärrykseen ja identiteetin tai identiteettien muotoutumiseen. Kertomalla "keitä me olemme" häpeä liittyy ihmisen syvimpään olemukseen. (Kainulainen & Parente-Čapková 2011, 8.) Häpeän tunne perustuu siihen, että välitämme mitä muut meistä ajattelevat. Tunteen taustalla on hylkäämisen ja halveksimisen pelko. Silvan Tomkinsin mukaan häpeää tunnetaan ainoastaan, jos subjekti on kiinnostunut toisesta. Toinen voi siis saada aikaan häpeäreaktion vain jos hän on jo ennestään herättänyt kiinnostusta, halua tai jopa rakkautta. Häpeä ei täten ole täysin kielteinen suhde toiseen. (Kainulainen & Parente-Čapková 2011, 9; Ahmed 2004/2018, 139; Probyn 2005, 3, 14–15.) Häpeä

on siis pohjimmiltaan dialoginen tunne, sillä häpeämme aina joko jonkun (kuvitteellisen tai todellisen) toisen tai sitten itsemme edessä (Kainulainen & Parente-Čapková 2011, 9). Sara Ahmedin (2004/2018, 139) sanoin häpeä on tunne, joka vaatii todistajan, sillä silloinkin kun subjekti häpeää yksin, hän kuvittelee kuinka toinen katsoisi häntä. Eve Kosofsky Sedgwick (2003, 36) puolestaan kirjoittaa häpeän ja identiteetin olevan hyvin dynaamisessa suhteessa keskenään, sillä häpeä on identiteettejä muokkaava kommunikaation muoto.

Suvi Ronkainen (1999, 135) toteaa, että häpeää kuvataan usein tunteista kulttuurisimpana ja se on myös sivilisoitunut ja sivilisoiva tunne. Häpeää kuvataan ja toisinaan myös ylistetään keskeisenä moraalisenä tunteena. Häpeämättömyys on osoitus epäsosiaalisuudesta tai patologisesta narsismista. Häpeä onkin keskeinen yhteiskunnallinen tunne, sillä häpeän tunteminen korvaa ulkoisen, näkyvän kontrollin. (Mt., 135.) Myös Sara Ahmedin (2004/2018, 140) mukaan häpeä nähdään moraalin kehityksen kannalta olennaisena tunteena. Samalla kun häpeän pelko estää subjektia pettämästä yhteiskunnallisia "ihanteita" muistuttaa eletty häpeän kokemus subjektia siitä, miksi ihanteet ovatkaan olemassa. Moraali on vahvasti sidoksissa yhteiskunnan normien, etenkin seksuaalisen käytöksen normien, uusintamiseen. Välttääkseen häpeää subjektin on osallistuttava sosiaalisen siteen "sopimukseen" yrittämällä lähestyä yhteiskunnan määrittelemää ideaalia. Ahmedin mukaan häpeän voi nähdä myös "affektiiviseksi hinnaksi, joka on maksettava siitä, ettei noudata olemassaolon normien käsikirjoitusta". (Mt., 140.)

Monet häpeätutkijat ovat erottaneet toisistaan kaksi erityyppistä häpeää. Esimerkiksi Ben Malinen puhuu "hyvästä" häpeästä, joka todistaa normeja rikkoneen subjektin välittävän yhteisön normeista ja säännöistä. Tämän vastakohtana on ihmisen identiteetin läpäisevä "huono" ja elämää kahlitseva häpeä. Ullaliina Lehtinen puolestaan jakaa häpeän "aristokraattien häpeään" ja "alistetun häpeään". Ensin mainittu liittyy johonkin väärään tekoon ja on hetkellistä ja terveellistä, jälkimmäinen sen sijaan on lamaannuttavaa ja stigmatisoivaa. Alistetun häpeä on sisäistettyä häpeää ja huonommuutta ja se voi määrittää yksilön koko elämää. (Ks. Kainulainen & Parente-Čapková 2011, 10.) *Stalinin lehmissä* ilmenevä häpeä on luonteeltaan juuri lamaannuttavaa ja stigmatisoivaa alistetun häpeää. Se on etnis-

kansallisen taustan ja sukupuolen yhteen kietoutuman tuottamaa sisäistettyä huonommuutta, joka määrittää vahvasti Annan identiteettiä ja sitä kautta koko hänen elämäänsä.

Jako aristokraattien ja alistetun häpeään tulee lähelle häpeä–syyllisyys-erottelua. Tunteita, jotka liittyvät kiinteästi toisiinsa, kuten häpeä ja syyllisyys, on vaikea erottaa toisistaan. Sara Ahmedin (2004/2018, 138) mukaan eletyn ja ruumiillisen kokemuksen tasolla häpeän ja syyllisyyden eroksi on nähty häpeän tapa täyttää minuus. Syyllisyys viittaa tekoihin kun taas häpeässä jokin itsen piirre on asetettu kyseenalaiseksi. Suvi Ronkainen (1999, 138–139) kirjoittaa häpeän ja syyllisyyden erosta todeten, että syyllisyys on aktiivinen tunne ja syyllisyyden kokeminen edellyttääkin jonkin teon, joka on väärä. Joskus syyllisyys voi johtaa minäkäsityksen tarkistamiseen ja ehkä häpeäänkin, mutta pohjimmiltaan syyllisyydessä on kuitenkin kyse jostain väärästä teosta, erehdyksestä, vahingosta tai tottelemattomuudesta. Erona häpeään on se, ettei kyse ole minusta eikä tekoni paljasta tai kyseenalaista sitä, mitä olen. Teko erottaa syyllisyyden häpeästä. Ronkainen ilmaisee asian seuraavasti:

Syyllinen on tehnyt jotain väärin, häpeässä henkilö itse on väärä. Häpeävä henkilö häpeää sitä mitä hän (olemuksellisesti) on. Ja se mitä hän tuntee olevansa on vähemmän, huonompaa, alempiarvoisempaa kuin se, mitä muut ovat tai mitä olisi pitänyt olla. Häpeässä minä en vain ole väärä vaan minä olen sitä nimenomaan suhteessa muihin. Muut ovat (olemuksellisesti) minua parempia. [...] Häpeän ja syyllisyyden seuraamukset ovat erilaiset. Syyllisyys on mahdollista sovittaa, rationalisoida tai projisoida. [...] Mutta häpeästä ei niin vain irtaannuta. Häpeässä ei ole mitään sovitettavaa. Eihän häpeässä ole tehnyt mitään väärin. Häpeässä vain on väärä. (Ronkainen 1999, 141–143.)

Stalinin lehmien Annan kohdalla on kyse juuri tällaisesta tilanteesta, jossa henkilö ei ole tehnyt mitään väärä, hän vain on väärä. Sally Munt (2008, 2) määrittelee häpeän hyvin tahmeaksi tunteeksi, jonka kohteeseen muut, kateuden, vihan, halveksunnan, apatian, nöyryytyksen, raivon ja ällötyksen tapaiset tunteet helposti tarttuvat. Otan Annan ja hänen äitinsä tuntemaa häpeää analysoidessani huomioon myös muut heidän häpeäänsä kytkeytyvät tunteet, kuten pelon ja inhon.

Intersektionaalisuus on nykyään keskeinen feminististä tutkimusta ohjaava näkökulma, jonka mukaan ihmisiä asetetaan hierarkkisiin aseisiin sukupuolen lisäksi

myös monenlaisten muiden identiteetteihin perustuvien luokittelujen ja erottelujen kautta. Feministinen ajattelu laajeni erityisesti Yhdysvalloissa mustan feminismin nousun myötä 1970–1980-luvuilla huomioimaan sukupuolieron lisäksi myös rodun ja muiden erojen kytkeytymisen valtasuhteisiin. Intersektionaalisuuden käsitteen otti ensimmäisenä käyttöön yhdysvaltalainen lakitieteen professori Kimberlé Crenshaw vuonna 1989 kiinnittäessään tutkimuksessaan huomion siihen, että mustien naisten kokema sorto on aina enemmän kuin "vain" mustien miesten tai valkoisten naisten kokema sorto. Sorron muotojen yhteen kietoutuminen sai täten uuden nimen, vaikka asia itsessään ei ollut uusi, sillä Yhdysvalloissa oli noussut jo 1800-luvulla naisten äänioikeustaistelun aikoihin esiin rodun ja sukupuolen samanaikaisen kokemuksen merkitys. 1990–2000-lukujen feministisessä ajattelussa vakiintui tavaksi kutsua vallan akseliluonnetta intersektionaalisuudeksi. (Karkulehto ym. 2012, 17; Valovirta 2010, 92–94.)

Intersektionaalinen lähestymistapa korostaa siis moniperustaisuutta, mikä tarkoittaa sitä, että ihmisiä ei kohdella yhteiskunnassa vain sukupuolensa edustajina, vaan he voivat esimerkiksi kokea syrjintää vaikka ihonvärinsä ja/tai seksuaalisen suuntautumisensa vuoksi, tai heillä voi olla tiettyjä etuoikeuksia vaikkapa yhteiskuntaluokkansa perusteella. Intersektionaalisuus suuntaa täten huomion sukupuolen, luokan, etnisyyden, "rodun", seksuaalisuuden, iän ja terveydentilan kaltaisten, identiteettien ja erontekojen tuottavien luokittelujen sekä niiden välisten kytkösten ja vaikutusten kriittiseen tarkasteluun, jossa huomioidaan myös se, että erojen leikkautumiset ja vaikutukset ovat yksilöllisiä, eivätkä eriarvoisuuden lähteet ole keskenään samanlaisia. (Karkulehto ym. 2012, 17.)

Intersektionaalisuus voidaan jakaa rakenteelliseen, poliittiseen ja representaatioiden intersektionaalisuuteen. Tutkielmani kannalta tämän kolmijaon keskeisin käsite on representaatioiden intersektionaalisuus, jota tarkasteltaessa kiinnitetään huomiota sekä yksityisten ja julkisten diskurssien että kulttuuristen esitysten voimaan tuottaa eroja ja näihin eroihin perustuvia hierarkioita. Intersektionaalisuuden käsitettä on käytetty tutkimuksessa etenkin tarkasteltaessa limittyvien identiteettien sosiaalisia merkityksiä ja seurauksia ihmisten elämille. Esimerkiksi yhtä aikaa ilmenevän

seksismin ja rasismin kohdalla voidaan tarkastella sitä miten rasismi voimistaa seksismiä ja toisin päin. (Karkulehto ym. 2012, 18–19.)

Intersektionaalinen näkökulma on hyödyllinen tutkielmassani, sillä kuten jo aikaisemmassa luvussa mainitsin, Annan häpeä juontaa vahvasti juurensa hänen subjektipositioonsa virolaistaustaisena tyttönä ja naisena maassa, jossa virolaisiin ja venäläisiin naisiin kohdistuu vahvoja, yhtä aikaa vaikuttavan seksismin ja rasismin kyllästämiä asenteita. "Ryssähuoran" käsite pitää sisällään enemmän merkityksiä ja vaikutuksia kuin vain pelkkä "ryssä" tai "huora". Jos teosta analysoidessa huomioisi vain virolaisten ja venäläisten kohtaamaan ryssittelyn muodossa ilmenevän rasismin, piiloon jäisi seksisminäkökulma ja virolais- ja venäläisnaisten erilainen asema virolais- ja venäläismiehiin verrattuna. Jos taas huomio kiinnitettäisiin vain naisten yleisesti kokemaan huoritteluun, piiloon jäisi, ettei kaikki naisia pidetä samalla tavalla huorina. *Stalinin lehmässä* häpeää tuottavat siis erilaisten erojen leikkaamat subjektipositiot niin Annan kuin hänen äitinsäkin kohdalla. Erityisen merkittävässä roolissa häpeän tuottajana ovat keskenään limittyvät sukupuoli ja etnisyys, mutta tarkastelen tutkielmassani myös muiden erojen merkitystä sekä häpeän synnyssä että häpeän kanssa elämisessä.

2. YKSILÖ PERHEESSÄ JA YHTEISKUNNASSA

2.1. (Virolaisen) naisen paikka

Stalinin lehmissä naisille varattu paikka ei ole kovin ruusuinen. Annan havaintojen mukaan naiset ovat huorittelun ja pettämisen kohde, tai sitten he ovat prostituoituja, joiden kanssa vaimoja petetään. Annan häpeän ydin kiteytyy siihen havaintoon, että toiset naiset ovat suomalaisten silmissä enemmän huoria kuin toiset:

Tietenkin jokainen nainen on tietyssä pisteessä huora. Mutta toiset ovat enemmän huoria kuin toiset. Toisilla se on enemmän verissä; toiset ovat oppineet tai kasvaneet siihen, toiset ovat sitä luonnoltaan. *Miksi kaikki virolaisnaiset ovat huoria? Onko se niillä geneeissä?* Niin ihmetellään Helsingin Sanomissa Kirstin palstalla ihan julkisesti. (SL 64)

Se, että jopa *Helsingin Sanomissa* voi aivan avoimesti ihmetellä, miksi kaikki virolaisnaiset ovat huoria, kertoo paljon Suomessa Annan lapsuus- ja nuoruusvuosina vallinneista asenteista. Suomessa virolaisia pidetään venäläisinä ja heitä ryssitellään siinä missä venäläisiäkin. Virolais- ja venäläisnaisten asema on kuitenkin vielä tukalampi kuin virolais- ja venäläismiesten, sillä heitä kaikkia pidetään huorina, huoruuden ajatellaan olevan heillä geneeissä. Hyödynnän intersektionaalista lähestymistapaa tarkastellessani keskenään limittyvien sukupuolen ja etnisyyden sosiaalisia merkityksiä ja seurauksia Annan elämälle. Yhtä aikaa ilmenevä seksismi ja rasismi vahvistavat toinen toistaan, sillä kuten yllä olevasta lainauksestakin käy ilmi, ovat toiset naiset suomalaisille enemmän huoria kuin toiset, toisilla huoruuden katsotaan olevan geneeissä. Suomalaisille virolaisnaiset eivät ole ainoastaan ryssiä tai huoria, he ovat "ryssähuoria".

Suvi Ronkainen kirjoittaa häpeän tunteen olevan yhteydessä valtaan. Tiettyjen valtajakojen jähmettyminen on syynä esimerkiksi siihen, että työttömyys on häpeä ja merkki kuulumisesta luusereihin tai siihen, että naiset häpeävät ruumistaan tai naiseuttaan. Häpeän tuottaminen ehkäisee protestin, minkä vuoksi vallan kannalta on keskeistä kysyä, ketkä ovat häpeälle alttiita ja ketkä puolestaan siitä vapautettuja. Häpeässä yksilö menettää katseen vallan, sillä hän menettää oikeuden katsoa toisia samalla tasolla kuin muut, saati sitten että voisi katsoa toisia alaspäin. Tämän lisäksi

häpeävä henkilö menettää määrittelyvallan suhteessa itseensä. Häpeästä voi olla sanaton, ja Suvi Ronkaisen mukaan häpeä privatisoikin kahdella tavalla. Yhtäältä häpeävä toivoisi olevansa yksin ja toisaalta hän sanattomana ja katsetta välttelevänä jää kommunikaation ulkopuolelle. (Ronkainen 1999, 136–137.) Häpeän kannoilla kulkee pelko torjutuksi tulemisesta (mt., 137), ja torjutuksi tulemisen ja seksistisen rasismien uhriksi joutumisen pelko saa Annan vaikenemaan virolaisuudestaan. Anna häpeää virolaista tyttöyttään ja naiseuttaan, koska suomalaiset ovat määritelleet virolaiset tytöt ja naiset huoriksi ja virolaisen naiseuden täten häpeää tuottavaksi asiaksi.

Rasismi oli pitkään melko vaiettu aihe suomalaisessa yhteiskunnassa ja rasismia käsittelevä tutkimuskin oli vähäistä aina 1990-luvulle saakka. Koska Suomessa ei ole suuria etnisiä vähemmistöjä ja maahanmuuttajien määräkin oli vähäinen, ajateltiin yleisesti, ettei täällä olisi rasismiakaan. Ilmiöistä joista muualla on puhuttu rasismina, on Suomessa puhuttu esimerkiksi syrjintänä, muukalaispelkona ja suvaitsemattomuutena. Suomalaisen yhteiskunnan reaktiot 1990-luvulla alkaneeseen maahanmuuttajien määrän kasvuun herättivät keskustelun rasismista Suomessa ja myös rasismia koskevan tutkimuksen määrä alkoi kasvaa. Suomalaisessa yhteiskunnassa vaikuttavasta rasismista tehdyissä tutkimuksissa rasismi on tunnistettu sekä suomalaisten asenteissa että arjen toiminnassa. (Rastas 2005, 69–71.)

Rasismilla on aina paikalliset erityispiirteensä sekä tiettyyn kontekstiin eli tilanteeseen, aikaan ja paikkaan sidotut ilmenemismuotonsa. Rasismille on olemassa lukuisia eri määritelmiä. Feministinen tutkimus, kulttuurintutkimus ja jälkikoloniaalinen teoria ovat tuoneet rasismien tutkimukseen uusia tapoja tarkastella eroja ja erojen tuottamista. Feministinen tutkimus on suunnannut rasismien tutkimuksessa huomiota sukupuolen ja "rodun" yhteen kietoutumiseen ja ruumiillisuuden merkityksiin. (Rastas 2005, 70, 72–73.)

Rasismi ilmenee ja saa tilanteen mukaisia erityispiirteitä aina joissain tietyissä sosiaalisissa, poliittisissa ja taloudellisissa olosuhteissa. Rasismintutkimuksessa näiden eri ulottuvuuksien yhdistämiseen käytetään paljon diskurssin käsitettä. Huomio kiinnitetään erilaisiin vallitseviin puhe- ja esitystapoihin, diskursseihin, sekä

niitä muovaaviin valtasuhteisiin. Näissä erilaisissa puhetavoissa ihmisiä ja ihmisryhmiä erotellaan ja arvotetaan eri tavoin tuottaen ja uusintaen samalla ajatuksia ihmisten välisistä eroista. Diskurssit siis rakentavat sosiaalista todellisuutta ja tuottavat samalla eriarvoisuutta. (Rastas 2005, 74–75.)

Niin tutkimuskirjallisuudessa kuin muussakin keskustelussa suhdetta tutun ja vieraan tai normin ja poikkeuksen välillä jäsennetään usein toiseuden käsitteellä. Käsitteen avulla voidaan kuvata valtasuhdetta, jossa joku tai jokin ymmärretään paitsi erilaiseksi myös toista alemmaksi, ja jonka seurauksena on arvottava hierarkia. Esimerkiksi maahanmuuttajista puhuttaessa eroavaisuudet tutun ja vieraan välillä eivät määrity neutraalisti tai tasa-arvoisesti, vaan maahanmuuttajasta tai hänen kulttuuristaan tehdään kantaväestöä vähempiarvoisempi, toinen. Vierasta arvioitaessa esille nousevat pikemmin erot kuin yhdistävät asiat. Tyypillistä toiseutta tuottaville eroille on, että yhden eron kuten ihonvärin tunnistaminen aktivoi joukon muita eroja, jotka esiintyvät yleensä tuohon eroon liitettyinä stereotyyppisinä käsityksinä kuten käsitys tummaihoisten ihmisten laiskuudesta ja seksuaalisuudesta. (Löytty 2005, 162.)

Eri maista tulevat ja eri sukupuolia edustavat maahanmuuttajat kohtaavat erilaisia ennakkokäsityksiä. He joutuvat määrittelemään omaa identiteettiään toisistaan poikkeavia vieraan figuureja vastaan. Tällaisia figuureja tai hahmoja kutsutaan joissain teoriaperinteissä stereotyypeiksi, ja näiden stereotyyppien taustalle oletettuja asenteita ennakkoluuloiksi. Laura Huttunen kutsuu niitä kulttuurisiksi figuureiksi korostaen näin näiden figuurien olevan nimenomaan sosiaalisia ja kulttuurisia välineitä, joilla erotteluja ja luokitteluja tuotetaan. Figuurit ovat tietynlaisia ominaisuuksien tiivistymiä tai visuaalisia hahmoja, joihin liitetään myös ominaisuuksia, jotka eivät ole katseella havaittavissa. Usein nämä ominaisuudet ovat kulttuuriin tai sukupuoleen kytkeytyviä ja moraalisesti latautuneita. Huttunen viittaa Sara Ahmedin (2000) käyttämään vieraan figuurin käsitteeseen. Ahmedin mukaan vieraan figuuri muotoutuu kohtaamisissa "vieraiden" kanssa, mutta jokainen kohtaaminen myös uudelleen avaa aikaisempia kohtaamisia. Vieraan figuureille on tyypillistä, että ne nähdään irrallisina ne alun perin tuottaneista sosiaalisista suhteista. Kulttuuriset figuurit alkavat elää omaa elämäänsä, ne essentialisoituvat ja alkavat

ohjailta tapaa, joilla näemme eri tilanteissa kohtaamamme konkreettiset ihmiset. (Huttunen 2004, 139; Ahmed 2000.)

Stalinin lehmissä Annan Katariina-äiti tietää, että suomalaisille virolaisuus, ja etenkin virolainen naiseus, edustaa alempiarvoiseksi merkittyä toiseutta, johon liittyy stereotyyppinen käsitys virolaisista naisista huorina. "Virolaishuoran" kulttuurinen figuuri on vahva, stigmatisoiva ja häpeää tuottava. Pyrkinessään suojelemaan tyttärtään virolaishuoraksi leimaamiselta Katariina vannottaa Annaa salaamaan taustansa. Tämä salaaminen ja oman identiteetin peittäminen on osasy s siihen, että Annan alkaa häpeämään itseään.

Representaatiot vaikuttavat tapoihin ymmärtää todellisuutta. Ne muotoilevat todellisuutta sekä kertomalla kohteistaan että tuottamalla niiden merkityksiä. Esimerkiksi mediassa esitetty maahanmuuttajanaisen representaatio tuottaa mielikuvaa siitä millaisia "kaikki" maahanmuuttajanaiset ovat. (Karkulehto ym. 2012, 23.) *Stalinin lehmissä* suomalaisten rasismien ja seksismin kyllästävä mielikuva itäeurooppalaisista naisista prostitutoituina ja "verissä" kulkevana huoruutena on muovautunut virolais- ja venäläisnaisia koskevissa stereotyyppisissä, leimaavissa ja toiseuttavissa diskursseissa ja representaatioissa. Annaa ei kukaan ole koskaan haukkunut virolaishuoraksi, sillä kukaan ei tiedä hänen virolaisista juuristaan. Hän on kuitenkin oppinut sekä yhteiskunnassa vallitsevien mielikuvien että äitinsä vakuuttelujen seurauksena mitä virolainen naiseus suomalaisille merkitsee:

Kyllähän minä ymmärsin, että jos puoliverisyydestäni tiedettäisiin, minua haluttaisiin vain siksi, että olen ryssähuora ja jos minua ei haluttaisi, minua ei haluttaisi siksi, että olen ryssähuora, ryssäinen pikku limapillu. Niin äiti sanoi. Olisin joku, jota kohtaan ihmiset käyttäytyisivät eri tavalla, jos he tietäisivät, kohtelisivat toisin, puhuisivat toisia juttuja, kyselisivät eri asioita. *Kukaan ei halua sinua sitten oikeasti.* Työntäisivät kätensä reisieni väliin, koska olen kuitenkin loppujen lopuksi sittenkin vain virolaishuora ja virolaishuoran penikka, kun sanon EI ja kun kieltäydyn kaljasta Kallion Kaivotorpassa, mikä minäkin luulen olevani, luulenko olevani parempi kuin muut, miten minulla voi olla varaa kieltäytyä, minulla, rehdistä rehellisestä suomalaismiehestä, jonka maa sentään on koko ajan kehityksen kärkipäässä.

Ehkä äiti oli oikeassa. Eihän Viro ollut Viro, eikä edes osa Neuvostoliittoa, vaan pelkkää Venäjää. Kaikkia virolaisia kutsuttiin ryssiksi ja sitten jo kohta ymmärrettiin, että jokainen paitsi venäläinen niin myös

virolainen nainen on huora. Ryssähuora suomalaisella torilla kaulassaan kyltti, jossa luki *pilu 50 marka* tai kulkemassa Tallinnan katuja pyörivin lantein sellaisena tähtisilmänä, että Suomi-poika meni aivan sekaisin, sillä.....psst, sellaisia naisia ei ole Suomessa! (SL 65)

Yllä oleva kohta heijastelee hyvin sitä ilmapiiriä, jossa Anna on joutunut kasvamaan. Ympäristön asenteet ovat asia sinänsä, mutta äidin painostus ja kielenkäyttö ovat vähintään yhtä merkittävässä asemassa aiheuttamassa sitä, että Anna häpeää syvästi itseään. Katariina on sisäistänyt vahvasti mitä hänestä ja Annasta Suomessa ajateltaisiin tai ainakin mitä Katariina pelkää, että heistä ajateltaisiin, jos heidän virolaisuudestaan tiedettäisiin. Katariinan mielestä Annaa kohdeltaisiin eri tavalla sillä olisihan hän vain ryssähuora tai virolaishuoran penikka, virolaishuora siis itsekin.

Anna ja äiti viettävät 80-luvulla paljon aikaa Virossa isoäidin luona ja he käyvät myös tapaamassa Tallinnassa ja Moskovassa Annan isää, kun tämä on pitkiäkin aikoja rakennustyömailla töissä Neuvostoliitossa. Annan silmien edessä pyörii jatkuvasti prostituoituja, vaikka kuten kertoja-Anna ironisesti toteaa, virallisesti prostituutiota ei "Neuvostomaassa" ollut, sillä "Neuvostokansalainen ei voinut olla prostituoitu, jobbari, rahanvaihtaja, parittaja eikä varas, koska neuvostokansalainen halusi olla vain neuvostokansalainen, eikä neuvostokansalaisen moraali sallinut tuollaisia asioita." (SL 67) Todellisuudessa prostituutio oli Neuvostoliitossa yleistä ja Katariinalle on erittäin tärkeää, että Anna oppii tunnistamaan alan naiset. Kuten Anna toteaa, Suomessa huoruus on naisen ominaisuus ja huoraksi leimaamisen mukana tulee häpeä. Rajan takana kyse oli puolestaan ammatista:

Rajan takana kysymys oli ammatista muiden joukossa, mutta Suomen puolella huoruus oli jokin abstraktimpi asia, jotain mihin ei kuulunut suuria rahoja, jotain mikä ei ollut työtä, vaan persoonan tai luonteen ominaisuus naisessa. Jotain mikä sai naiset punastumaan ja häpeämään eikä suinkaan astelemaan sitä ylvään voitonriemuista kulkua, jota prostituoitujen rajan takana kulkivat, ulkomaisissa vaatteissaan, monien ihmisten vuoden palkka takkinaan, vaikkei heidän voinut sanoa olevan varsinaisesti arvostettu ryhmä. Ne merkit, joita he kantoivat yllään, ne herättivät kateutta ja kunnioitusta, ja tekivät heistä jollain tapaa...koskemattomia. Vaatteet olivat heidän haarniskansa, joka merkitsi heidät äidin katseen alla. Äidille oli hyvin tärkeää, että erotin ammattilaisen muista naisista. Että nuo ovat niitä. Nuo ja nuo. Tuo tuossa. Äiti, huoraeksperti, osoittelee varmallalla tuomarinäänellään ja

ilmeillään alan naisia, Anna saa koko ajan olla aitiopaikalla, kolisemassa junassa Moskovaan, isukin luokse, juna tuoksuu Venäjälle ja Tsaikka-laseista saa vaunuosastoille teetä, tai Leningradiin tai laivalla Tallinnaan, äidin tai isukin töiden takia tai sukulaisten takia tai muuten vaan, ja siellä äiti ja Anna menevät ravintolasta ravintolaan, istuvat "niiden" naisten kanssa samoissa ravintoloissa päivittäin. [...] Mitä muuta voisi tehdä rahalla, joka Annalla ja äidillä on käytössä? Eihän pimeästi hankittuja ruplia voi markoiksi vaihtaa. Sitä paitsi siellä missä on huoria, on paras palvelu, paras ruoka, kaikki parasta. Siellä taas missä on vain paikallisia ja jonoja, on kaikki se, mikä kuuluu janan toiseen päähän. (SL 68–69)

Katariina haluaa Annan jo pienestä pitäen ymmärtävän, miltä ne naiset näyttävät, jollaiseksi Katariinaa ja Annaakin Suomessa luultaisiin, jos heidän virolaisuudestaan tiedettäisiin. Anna saa seurata aitiopaikalta kahviloissa, ravintoloissa ja valuuttabaareissa kuinka asiakas ja myyjä kohtaavat, kuinka Viru-hotellissa innosta punaiset suomalaismiehet toimittavat ensin perheensä hotellihuoneeseen ja menevät sitten "juttelemaan tatjanalle, joka heiluttelee jalkaansa niin, että kengän pohjaan kirjoitettu hinta on asiakkaiden nähtävillä." (SL 69)

Katariinan voi jopa sanoa kärsivän sisäistetystä rasismista, missä on kyse siitä, että alkaa jatkuvan syrjinnän ja leimaamisen seurauksena uskoa omaa etnistä ryhmäänsä koskevien stigmatisoivien käsitysten olevan totta. Ainakin hän epäilee parikymppisen tyttärensä olevan huora, kun hänelle vihdoinkin selviää Annan syömishäiriön vakavuus. Anna on äidin mielestä liian laiha siihen, että voisi syödä sellaisia määriä ruokaa kuin Annan asunnosta löytyvät omituiset ruokakuitit ja muu todistusaineisto osoittivat:

Äiti takavarikoi mustat ja punaiset lakanani, joita olin ostanut äidiltä saamieni apina- ja pingviinilakanoiden tilalle. [...] Sitä paitsi hän ei ollut sokea. Kuulemma. Kyllä hän tiesi. Että mitä minä puuhaan. Mutta ei äiti tiennyt. Äiti luuli, että miehet elättivät minua ja minä syötin ja nain miehiä. Olihan se meillä geneissä. Äiti uskoi sen. Punamustat lakanat ovat huoran lakanaita. Minun vaatteeni olivat huoran vaatteita. Säädöttömiä. Syntisiä. Liian paljon punaista. Eikö paitani kaula-aukko voisi olla vähän pienempi? (SL 363)

Vaikka äiti kasvattikin jo pihallaan Viron kansalliskukkia, ruiskukkia, ripotteli niitä maljakoihin ympäri taloa, ja toi varastosta vironkieliset kirjat takaisin hyllyyn, hänen suhtautumisensa tiettyihin asioihin ei muuttunut. Hän vannotti yhä minua olemaan kertomatta kaikkea taustastani. Ettei minua vain luultaisi virolaishuoraksi, vaikka ilmiselvästi tein kaikkeni saadakseni juuri sellaisen leiman tunkemalla asuntoni täyteen hapankaalin hajua ja hämäriä valoja,

korkokenkiä ja punaista kynsilakkaa. Ja miksi naulakossani roikkuu turkki ja talvitakissa on turkiskaulus venäläiseen tapaan? (SL 365)

Äidin mielestä punaiset lakanat, kynsilakat, vaatteet, turkit, korkokengät ja hapankaalin haju ovat päivänselviä todisteita tai ainakin päteviä syitä huoraksi leimaamiselle. Vaikka äidin sanat ja teot ovat Annan lapsuudesta asti merkittävässä osassa vaikuttamassa Annan tunteman häpeän syntyyn, eivät ne kuitenkaan ole ainoita tekijöitä. Jo ala-asteella Anna oppii, mitä on olla tyttö yhteiskunnassa, jossa tytön ja naisen ruumis on vapaata riistaa seksuaaliselle häirinnälle. "Luokan ainoat rinnat" saavat 10-vuotiaan Annan olemaan koko ajan varuillaan, painamaan olkapäitään lypsyyn ja piilottamaan rintansa isojen paitojen alle. Paidat on valittava tarkkaan, mitä isompi sen parempi, eikä missään tapauksessa huomiota herättäviä kuvia rinnassa, sillä koskaan ei voi olla varma, minkä nurkan takana Oskari kavereineen vaanii. Opettajat eivät puutu koulussa tapahtuvaan oppilaiden väliseen seksuaaliseen häirintään ja fyysiseen väkivaltaan, sillä "opettajat naureskelivat, että taitaa Oskari tykätä tuosta työstä. Sitähän se on. Kyllä se tiedetään. Hyväksyvää hymistelyä. Merkitseviä silmäyksiä." (SL 47) Anna ei uskalla edes solmia kengännauhojaan naulakon luona vaan juoksee kengät kädessään vessaan piiloon odottelemaan ja kuulostelemaan onko Oskari jo lähtenyt kotiin. Koulu ja koulumatkat eivät ole ainoita paikkoja, joissa Anna saa pelätä ahdistelijaansa:

Mutta jos se tapahtuisi vaikka kaupungilla isukin kanssa, tai äidin – ei, mahdotonta. Sellaista ei saa tapahtua. Anna ei kestäisi sitä, että hänen vanhempansa näkevät sen, mitä Oskari tekee Annalle, miten Oskarin kädet tarttuvat ja työntyvät ja puristavat ja tekevät kaikenlaista. Siksi Anna on valppaana jokaisen kauppamatkan aikana, rekisteröi jokaisen näköpiiriin tulevan uuden ihmisen, säpsähtää jokaista ikäistään poikaa, lamaantuu hetkeksi paikoilleen kämmenet kylminä hiestä, kun kauempana näkyy juuri niin vaalea pää kuin Oskarinkin on... Mutta se ei ole Oskari. [...] Äiti ei huomaa, että Anna on pysähtynyt patsaaksi ja liikkumattomuudessaan tehnyt itsensä mahdollisimman näkymättömäksi. Sillä se on hävettävää. Se mitä Oskari tekee. Mitä Oskarin ystävät tekevät. Annalle. Se ei ole minun syyni! Oikeasti! En minä voi sille mitään, että minulla on koko ala-asteen ensimmäiset rinnat! Ja vaikka se olisikin minulla geneissä, ei se tarkoita, ei, oikeasti ei, että se kaikki muukin olisi minulla geneissä, ei ole, se mitä te kaikki luulette, ei ole! Te luulette väärin! Pysykää kauempana! Ei saa! Heitän tällä kivellä, jos ette mene kauemmas! Heitän varmasti! Lopettakaa! Ei! Ei saa...ei saa! (SL 47–48)

Anna toteaa, että jos hän tapaisi Oskarin yksin ollessaan voisi siitä vielä selvittää, mutta sitä hän ei kestäisi, jos vanhemmat todistaisivat hänen häpeäänsä. Merkille pantavaa tässä on ensinnäkin se, että kyse on Annan häpeästä. Kuten tavallista, häpeä on seksuaalisen väkivallan uhrin eikä tekijän. Aikuisilta on turha pyytää koulussa apua, sillä sehän on vain "tykkäämistä", eikä suinkaan törkeää toisen ruumiiseen kajoamista, kun poika puristelee luokkatoverinsa rintoja. Toiseksi huomattavaa on se, miten Anna on jo 10-vuotiaana sisäistänyt käsitykset virolaisnaisten huoruudesta vakuuttaessaan "ettei se ole hänellä geneeissä". Kolmanneksi huomionarvoista on Annan ikä, ja miten se kietoutuu yhteen hänen sukupuolensa ja etnisen taustansa kanssa. Entistä hävettävämpää ja ahdistavampaa on se, että jo nuori lapsi joutuu puolustautumaan, ettei huoruus tule mukana hänen virolaisissa geneeissään ja virolaisessa tyttöydessään.

Ala-asteella Annan luokalle päätyy virolaistaustainen tyttö, josta tulee hänen paras ystävänsä. Äidin opit mielessään, Anna ei kuitenkaan uskalla kertoa edes ystäväilleen virolaisista juuristaan:

Kaikkein ensimmäiseksi tyttö sanoo Annalle, että hänen äitinsä on virolainen. Vasta sitten hän sanoo nimensä. Irene.

Anna ilahtuu, hänen sisällään nytkähtää kuin siellä olisi syntymäisillään oleva aurinko, mutta Anna ei sano mitään. Sisko.

Annasta ja Irenestä tulee parhaat ystävät.

Anna ei sano koskaan mitään, mikä toisi esiin hänen virolaisuutensa. Eivätkä he koskaan puhu siitä. (SL 113–114)

Salaaminen, vaikeneminen, valehtelu ja pelko on monella tavalla läsnä Annan elämässä. Aina hän ei edes tiedä mitä oikeastaan salaa ja miksi, tai miksi vaietun asian, kuten virolaisuuden, salaaminen on niin tärkeää. Tämä salaaminen on läsnä myös hänen ystävyysuhteessaan. Anna ei koskaan puhu mitään virolaisuudestaan Irenellä, vaikka Irene ja Irenen äiti kyllä tietävät Annan taustasta. Katariina ei voi sietää Ireneä:

Äiti ei voi sietää Ireneä eikä halua, että Irene tulee käymään Annan luona. [...] Sinä puhut liikaa sen lutkan tyttären kanssa. Mitä puhumista teilläkin muka on.

Etkö voi etsiä itsellesi jotain tavallista seuraa? Kuinka voit olla noin typerä kakara?

Tajuatko: entisen huoran tytär.

Ja KGB:n leivissä on yhä aivan varmasti. Mistä sen tietää, mitä tietoa Irenekin hankkii, tahallaan tai tahattomasti. Ei kai Anna luule, että Anna aivan sattumalta joutui samalle luokalle Irenen kanssa. Ai että kukako sellaista järjestäisi? Että tämäkö on ihan höpöhöpöä? [...] Sieltä ei tule kuin yhdenlaisia naisia.

Eikö sinulla ole mitään itsesuojeluvaistoa.

Typerys. Juuri tuollaista hyväuskoisuutta KGB tarvitsee. [...]

Mutta eihän meillä ole mitään salattavaa, äiti, eihän?

Se huoran penikka ei tähän taloon astu. Onko selvä? (SL 129–130)

Katariina on sisäistänyt suomalaisten ajatusmaailmaan kuuluvan näkemyksen, että Virosta tulevat naiset ovat huoria ja lutkia, ja näitä nimityksiä hän myös käyttää Irenen äidistä. Anna ei välitä äitinsä sanomisista vaan pitää kiinni Irenestä. Anna ei välitä edes siitä, että "Irenen äiti kysyy Annalta Sitä, vaikka Irene ei ole koskaan kysynyt mitään Siitä." (SL 130) Anna on puhunut Irenelle, niin kuin kaikille muillekin, aivan totuuden vastaisia juttuja perheestään ja suvustaan, ja silti Irenen äiti kysyy häneltä "sitä" eli siis kuinka hyvin Anna oikein osaakaan viroa. Anna vastaa vältellen ja peloissaan osaavansa viroa jonkun verran. Irenen äiti tekee tiettäväksi, että hän tietää, ja Annan huulet ovat kohmeessa ja iho kylmästä hiestä märkä. Enempää Irenen äiti ei kysele, mutta Anna on kauhusta kankea, sillä jos lisäkysymyksiä tulisi, ei hän tietäisi mitä vastata sillä: "Eihän Suomessa uskottu minkään sellaisen olevan totta, mikä oli totta Neuvostoliitossa, ei hän voisi sanoa Supon kieltäneen, tai äidin pelkäävän tai että he uskoivat Irenen äidin olevan KGB:n agentti." (SL 131) Irene ei salaile omaa taustaansa ja hänen äitinsäkin puhuu häpeilemättömästi isoon ääneen murteellista suomea vanhempainilloissa, minkä seurauksena "Irenestä tulee koulussa ja pihalla Ryssäpillu ja Ryssäreva" (SL 131). Annan mukaan Ireneä ei tunnu kuitenkaan häiritsevän, vaikka koko koulu tuntee hänet ryssänä eikä hän koskaan myöskään paljasta, että myös Annalla on virolainen äiti.

Kumpikin työistä on oppinut kotonaan, ettei miehiin voi luottaa. Yläasteikäisinä heidän teoriansa parisuhdedynamiikasta on, että miehet pettävät aina:

He sopivat keskenään puhelintapaamisia senssilinjoille ja huijaavat jokaisen mahdollisen linjoilla olevan miehen treffeille kanssaan, pyytävät tulemaan läheisen Siwan parkkipaikalle, menevät katsomaan kulman taakse ja nauravat

niin, että kaatuvat lumihankeen. Me emme usko rakkauteen! Suhdetta ilman petosta ei ole! Jokainen linjoilla runkkaava ja sitten parkkipaikalle saapuva isi todistaa sen. Jokainen pikkuhousuja postipaketissa aneleva mies vahvistaa kaiken sen, minkä me olemme aina tienneet. Että seksillä saa, rakkaudesta ei kannata höpistä, miehen tausta ja varat pitää aina tarkistaa, mies pettää heti vähintään ajatuksissaan. (SL 122)

Kotoa opittu käsitys miehen ja naisen rooleista on naisia halventava. Irenen isällä on ollut monta virolaista vaimoa, mitä nuorempi sen parempi. Annan vanhemmat eivät ota avioeroa, mutta isä pettää äitiä jatkuvasti. Anna ei muista miten ja milloin sai tietää isänsä toisista naisista. Kotona asiasta ei koskaan puhuta, mutta Annasta tuntuu kuin hän olisi tiennyt aina. Vihjeitä toki on yllin kyllin, esimerkiksi siinä, miten äiti hypistelee hiljaisena puolisonsa Venäjältä tuoksuvasta matkalaukusta löytyvää teepaitaa, jossa on verisiä viiruja selässä tai miten hän löytää tämän tavaroista rintaliivit ja kondomeja.

Katariina ei voi sietää puolisonsa ystäviä eikä näiden vaimoja. Annan kummisetä, Jussi, on Annan isän työkaveri ja myös yksi tämän parhaista ystäväistä. Jussi edustaa vaimoineen kaikkea mitä Katariina suomalaisissa miehissä ja näiden vaimoissa inhoaa. Katariinan kuva kaikista suomalaisista miehistä venäläishuorissa käyvinä vaimonpettäjinä lienee melko vääristynyt, sillä hän ei juuri muita suomalaisia tunne kuin puolisonsa tuttavina. Joka tapauksessa Venäjällä ja Virossa töissä käyvät suomalaismiehet, oma puoliso mukaan luettuna, ovat antaneet sellaisen mallin suomalaismiehistä, ettei ole ihme, että Katariina ei voi heitä sietää. Vierailulla Jussin mökillä tämän vaimo grillaa ja voivottelee, miten matkatyöt ovatkaan rankkoja kun Jussikin on aina lomilla niin väsynyt, ettei mitään jaksaa. Katariinasta tilanne on vastenmielinen:

[...] äidin kasvoista näkyy hänen halunsa kysyä Jussin vaimolta, että eikö tämä tosiaan tiedä, eihän tämä voi olla niin typerä, että ei tiedä! Eihän ole mahdollista, että Jussin vaimo ei tajua Jussin väsymystä viikkojen ryyppäämisen jälkeiseksi krapulaksi, eikä ymmärrä ettei yleiskuntoa nostavia luontaistuotteita suinkaan osteta purkkikaupalla kovan työtahdin takia, vaan potenssin varmistamiseksi ikääntymisestä huolimatta, sillä eihän Moskovan nuoria venakoita voinut vastustaa. (SL 123)

Anna ja äiti tietävät tarkalleen mitä Jussi ja Annan isä Moskovassa puuhaavat. Katariina ei voi uskoa todeksi Jussin vaimon typeryyttä ja halveksii tämän sinisilmäisyyttä ja sitä, miten tämä alistuu asemaansa. Katariina tuntee kenties myötähäpeää, mutta hän häpeää samalla myös itseään ja omaa asemaansa. Hän itse muutti rakkauden ja paremman elämän perässä Suomeen, mutta päätyi petettävän ja miehestään taloudellisesti riippuvaisen naisen asemaan. Hän ei itsekään kritisoi miehensä huorissa käyntiä, vaikka se hänestä vastenmielistä onkin. Ehkäpä Jussin vaimokin tietää asioiden todellisen laidan, mutta säilyttääkseen kasvonsa ja itsetuntonsa rippeet, esittää tietämätöntä. Koko mökkikohtaus on häpeän kyllästävä. Miehet pettävät estoitta puolisoitaan ja joko pitävät näitä niin tyhminä, etteivät nämä tajua mitään tai odottavat vaimojen alistuvan asemaansa ja vaikenevan. Naiset puolestaan ovat autuaan tietämättömiä kuinka heitä petetään prostituoitujen kanssa tai sitten he esittävät tietämätöntä ja kärsivät hiljaisuudessa.

Ehkä kaikkein häpeällisintä onkin se, että jos kaikki paikalla olevat naiset tietävät, tietävät toistensa tietävän ja silti pitävät kuin yhteisestä sopimuksesta näytelmää yllä. Naisen osa vaikuttaa surkealta ja miehet puolestaan vastenmielisiltä sikailijoilta, joille nainen on joko kunnioitusta vailla oleva petettävä puoliso tai köyhydessä elävä nuori nainen, jonka ruumista saa vapaasti käyttää hyväkseen rahaa vastaan. Vierailu Jussin mökillä on poikkeus, sillä oman tilanteensa ja muiden petettävien vaimojen tilanteen samankaltaisuus lienee syynä siihen, ettei Katariina halua olla missään tekemissä puolisonsa ystävien kanssa, sillä hän ei "voi sietää heidän vaimojensa, typerien lehmien, naamoja. Tai ainakaan hän ei niiden kotiin aio astua, eivätkä niiden nautojen miehet tule hänen kotiinsa." (SL 123) Sally Munt (2008, 2) kuvailee häpeää hyvin tahmeaksi tunteeksi, jonka kohteeseen tarttuu helposti esimerkiksi vihan, halveksunnan, nöyryytyksen, raivon ja ällötysten tapaisia tunteita. Katariinan häpeään sekoittuu nöyryytystä ja inhoa aviomiehensä ja muiden suomalaismiesten käytöstä kohtaan, mutta hän tuntee häpeän sekaista raivoa ja ällötystä myös puolisonsa ystävien joko sinisilmäisiä tai häpeäänsä alistuvia vaimoja, "typeriä lemmiä", kohtaan.

Annan ja Katariinan häpeää ja raivoa isukin ja tämän kavereiden toimintaa kohtaan lisännee se, että miehet käyvät nimenomaan virolaisten ja venäläisten huorien luona.

Kun Suomessa jokainen virolais- tai venäläistaustainen nainen on yleisen diskurssin mukaan huora, asettaa miesten toiminta Annan ja Katariinan väistämättä häpeälle ja (itse)inholle alttiiksi. Tämän lisäksi isä vielä osallistaa Annan toimintaansa kun heidän yhteiset ostoskierrokset alkavat Annan ollessa 11-vuotias. Moskovassa prostituoidut antavat suomalaismiehille listan toivomistaan vaatteista ja meikeistä, jotka mies heille Suomesta lomilta palattuaan toimittaa. Isä ei kehtaa lähteä yksin naistenvaateosastolle pyörimään, ja Annalle onkin alusta asti selvää, mistä isukin yllättäen alkanut kiinnostus viettää aikaa tyttärensä kanssa ostoksilla johtuu.

Annan kummi, Jussi, leuhkii, kuinka hänen vieressään nainen ei nuku. Hän pitää kirjaa naisistaan Moskovassa, joita on ollut kahden vuoden aikana yli 200. Jussi ei ole ainut suomalainen työmies, jolla naisia riittää, sillä kun jonkun vaimo tulee Suomesta vierailulle, lähtee koko työporukka organisoimaan vierailua ja siivoamaan naisten jälkiä. Jos miehet pitävätkin vaimojaan pilkkanaan, ei nuorilla venäläistytöilläkään tunnu olevan heille juuri ihmisarvoa. Tätä kuvaa se, miten näiden tyttöjen ja naisten taloudellista ahdinkoa ylipäänsä käytetään hyväksi, mutta erityisesti se, miten venäläisprostituoitu saatetaan myös estoitta heittää vaikka alusvaatteissaan keskellä yötä moskovalaisen hotellin käytävälle, josta toinen suomalainen toki korjaa tämän pian mukaansa. Annan isä ei voi sietää sitä, että vaimo ja tytär tulevat hänen hotelliinsa, eikä hän ole ainoa: "Kun äiti ja minä kävelimme isukin hotellin käytävillä, venakot katsoivat meitä pitkin katsein, arvioiden ja vihaten." (SL 398)

Kun Anna lähtee Helsinkiin opiskelemaan, muuttaa hän "Kallioon ja keskelle Kallion huoria, hitaita huoran askelia autotien varrella, miehiä, jotka säikähtivät suomenkielistä vastaustani yhtä paljon kuin aikoinaan Virossa." (SL 140) Ensimmäisen kerran Annaa luultiin prostituoiduksi Tallinnan satamassa hänen ollessaan 11-vuotias, siis aivan lapsi: "Olin taksijonossa odottamassa äitiä, kun suomalaismies lähestyi, ja minä tiesin, tiesin jo ennen kuin mies oli tullut viereen, ennen kuin oli kysynyt mitään, minä tiesin, mitä se mies luuli. Ai sitä ollaankin suomalaisia? Mies säikähti ja punastui, lähti pois." (SL 140) Kymmenen vuoden kuluttua sama toistuu Kalliossa. Ainoa ero tilanteissa on se, ettei Anna enää liiku niin paljon äitinsä kanssa, eikä äitiä luulla hänen parittajakseen: "Muuten kaikki samoin,

miehet, tavat, silmien kiilto, säikähdys, joka sen kiillon sammuttaa. Neiti puhuikin suomea sillä tavalla, että taitaa olla suomalainen? Ei siinä mitään, hyvä homma, hyvä homma. Ja mukamas rennosti karkuun." (SL 140)

Kun Annaa ensimmäisen kerran luultiin prostituoiduksi, oli hänellä yllään musta tiukka trikoopaita ja jalassaan mustat tiukat housut ja kiinantossut. Kasvot olivat lähes meikittömät ja hiukset suorat ja ruskeat. Hän oli liian vähävärinen kasvoistaan ollakseen venäläinen, mutta vaatteet olivat liian epäsuomalaiset, sillä hän ei enää suostunut käyttämään äidin Viroon myyntiin tuomia vaatteita vaan halusi käyttää omiaan. Virolaistytöltäkään hän ei kuitenkaan näyttänyt ilman naisellista minihametta tai korkokenkiä:

Mutta olin nuori, somarunkoinen ja kuitenkin tarpeeksi naisellinen, etten suomalainen lattajalkanainen sittenkään voinut olla, paitakin hieman liian kireä suomalaistytön paidaksi vuonna 1988, ja paikassa, jossa liikkui ulkomaalaisia. Selvä tapaus siis. Kuinka paljon? (SL 141)

Romaanissa kuvattu suomalaismiesten käytös on vastenmielistä. Oli nainen, tai siis tyttö, kuinka nuori tahansa, luulee suomalaismies tätä 80-luvun Tallinnassa prostituoiduksi, jollei sitten näytä tarpeeksi suomalaiselta. Annan tilanteessa kokemaa häpeää lisää sukupuolen ja etnisyyden kanssa limittyvä ikä eli se, että hän on lapsi. Anna väittää, että Kalliossa hänen kohdalleen pysähtyvät autot ja katsekontaktia hakevat miehet eivät sen sijaan häntä haitanneet, toisin kuin muita samaan tilanteeseen joutuneita suomalaisnaisia. Hän väittää, että hänelle nuo miehet ja hinnan kyselyt olivat niin arkipäiväisiä asioita, ettei hänelle tullut edes mieleen, että siitä voisi suuttua:

Minulle se oli yhtä tavallista kuin auenneen kengännauhan solmiminen kadulla; sitä ei enää muista tunnin päästä. Paitsi etten Kalliossa pysähtynyt solmimaan edes kengännauhaa.

En katsonut ketään päin.

En kääntänyt päätäni kadun suuntaan.

Kävelin ripeästi katse maassa.

Minulla oli aina enemmän kasseja kuin pelkkä käsilaukku.

En sopinut tapaamisia kadulle, enkä suostunut odottamaan kyytiä ulkona. En hidastellut liukkaallakaan säällä. En pysähtynyt, jos minua puhuteltiin. En kiinnittänyt huomiota, jos joku kysyi tietä, kelloa, mitä hyvänsä, jos joku oli mukamas eksynyt autolla tai halusi ostaa savukkeen.

En kävellyt liian lähellä autotietä ja käytin oikopolkuja, olivat ne sitten missä kunnossa hyvänsä, sillä prostituoidut käyskentelivät aina sen pisimmän tien kautta. (SL 142)

Vaikka Anna ensin väittää, ettei prostituoiduksi luuleminen häiritse häntä 2000-luvun alun Helsingissä, antaa hänen käytöksensä ymmärtää aivan päin vastaista. Hän on mukauttanut kotikulmillaan liikkumisen ja käyttäytymisen pitäen silmällä vain yhtä asiaa – sitä, etteivät seksiä ostamaan tulleet miehet erehtyisi luulemaan häntä Kallion kaduilla käyskenteleväksi venäläis- tai virolaisprostituoiduksi.

Annan kaksi suurinta salaisuutta ovat hänen virolainen taustansa ja syömishäiriönsä. Jälkimmäisestä hän on kuitenkin uskaltanut kertoa seurustelukumppanilleen Hukalle, ensimmäisestä sen sijaan ei. Tähän on kaksi syytä. Ensinnäkin Anna pelkää, ettei Hukka ymmärtäisi hänen Virosta kertomiensa asioiden tärkeyttä, ehkä asia ei kiinnostaisi häntä ollenkaan:

Ajatus, että Hukka tekisi sellaisen tempun ylpeydelle, jota koin kaikesta Annan maailmaan kuuluvasta, ja häpeälleni – se ajatus oli mahdoton kestää. Minä en pystyisi ottamaan sellaista riskiä. Riski oli liian suuri ja minä liian pieni. Neljäkymmentäviisi kiloani ei olisi kestänyt sitä. (SL 196)

Anna tuntee Viron kodikseen ja kaipaa lapsuuden Viroaan. Virolaisuudesta tunnettu häpeä on keskeisiä syitä Annan vaikealle syömishäiriölle, eikä hän kestäisi Hukan ymmärtämättömyyttä tai välinpitämättömyyttä Annalle niin tärkeitä asioita kohtaan. Toinen syy kertomattomuuteen liittyy virolaishuoran stereotyyppiin tai figuuriin, johon viitaten Hukka voisi kutsua Annaa virolaiseksi hutsukseen:

Tai siksi, etten halunnut hänen alkavan kutsua minua kaikkien muiden lempinimien ohella virolaiseksi hutsukseen. Se olisi niin hänen suuhunsa sopiva vitsi. Ei pahalla, vaan lempeästi. [...] Tai illalla kotona kahdestaan kynttilänvalossa ja kissojen tassuttelussa. Silloin hän sanoisi sen. Kuiskauksena. Ja minun pitäisi hymyillä. Tai kun olisin menossa satamaan vastaan äitiäni ja solmisin nahkatakini vyötä, juuri sillä askeleella, kun olisin astumassa ulos, kaikkein viimeiseksi, sellainen hyväilevä kuiskaus, sillä samalla äänellä kuin kaikki muutkin lemmensanat. Minun virolainen hutsuni.

Tai sitten hänestä olisi hyvin hauskaa, että balttiäitini on diplomi-insinööri. Sekin olisi sellainen asia, joka sopisi niin hyvin hänen vitsirepertoaariinsa. Hän soittaisi vanhempieni luokse, kun olisin siellä käymässä. Äiti vastaisi puhelimeen, ja Hukka matkisi tämän puhetapaa,

aksenttia. Äiti ei antaisi puhelinta minulle, vaan huutaisi, että kuka siellä on. Se olisi Hukasta oikein hyvä pila. Niin hyvä, etten voisi näyttää, miltä se minusta tuntui, vaan joutuisin ottamaan kohteliaan ilmeen, jossa suupielä vedetään hieman taakse, mutta ei kuitenkaan naureta ääneen, jotta hän ei tietäisi, mitä sanoa seuraavan riidan yhteydessä. Tietenkin, voisihan hän kutsua minua myös virolaiseksi enkelikseen. Mutta minua ei silti huvittanut ottaa riskiä. Ei vain huvittanut. (SL 200–201)

Sen lisäksi, että Hukka saattaisi kutsua Annaa virolaiseksi hutsuksi, saattaisi hän myös pilkata Annan äitiä. Anna arvelee, että Hukasta olisi hyvin hauska vitsi, että hänen äitinsä on koulutukseltaan diplomi-insinööri. Hukka saattaisi myös tehdä pilaa Katariinan aksentista, eikä Anna voisi sanoa mitään. Hänen olisi salattava loukkaantumisensa ja häpeänsä, jottei Hukka saisi asiasta seuraavan riidan yhteydessä esiin otettavaa lyömäasetta. Annan häpeä, ja etenkin häpeän pelko, pakottaa hänet salaamaan virolaiset juurensa seurustelukumppaniltaan. Vaikka olisi aivan mahdollista, ettei hän taustansa paljastettuaan olisikaan kumppanilleen virolainen hutsu vaan virolainen enkeli, on riski silti liian suuri ja häpeän pelko liian painava.

Anna pelko Hukan asenteiden ja käyttäytymisen suhteen eivät ole vain tuulesta temmattuja pelkoja. Hän on nähnyt millaisena isä ja tämän ystävät ja työtoverit virolaiset ja venäläiset naiset näkevät. Hän on lukenut lehdestä ihmettelyjä siitä, ovatko kaikki virolaiset naiset huoria, ja hän on nähnyt, kuinka virolaistaustaisesta oppilaasta tulee taustan paljastuttua koulun pihalla "ryssäpillu". Näiden lisäksi Anna on myös nähnyt, miten Hukka kaverinsa Göranin kanssa viskoo ikkunasta aamupuuron jämiä, kermaviiliä ja hapantunutta maitoa kadulla partioivien prostituoitujen päälle. Hukka ja Göran ovat tikahtua nauruunsa, puuha on heistä mitä ilmeisimmin suuren suurta hupia. Hukka haluaa, että Annakin tulee katsomaan miten naiset yrittävät juosta suojaan ikkunasta alas lätsähtävältä ruualta. Mutta Anna ei mene katsomaan, vaan tukahduttaa häpeäänsä ja pakotetusta vaikenemisesta johtuvaa ahdistustaan sillä ainoalla keinolla millä osaa eli ahmimalla.

Kun Anna ja Hukka juhlistavat suhteensa puolitoistavuotispäivää, haluaa Hukka Annan leikkivän hänelle prostituoitua. Hukka haluaa antaa Annalle oikeasti rahaa, Anna työntävän rahan rintaliiveihinsä, kertovan hinnastonsa ja sitten tekevän mitä

asiakas käskee. "Puheessani voisi olla aksentti, että yrittäisin puhua hieman ulkomaalaisittain, se olisi hänestä oikein kiihottavaa, sopivasti halpa ja kadulta tullut huoran aani, kyllä minä osaisin." (SL 396) Samaan aikaan kun Anna joutuu salaamaan virolaisuutensa virolaiseen naiseuteen kytkeytyvän huoran leiman takia, haluaa Hukka hänen leikkivän huoraa ja matkivan kadulta tulleen halvan huoran aanta ja aksenttia. Hukka haluaa homman olevan mahdollisimman aitoa, hän voisi jopa hakea Annan kadulta autolla ja hinnasta sovittaisiin auki rullatun auton ikkunan kautta, tottakai! Anna tuntee häpeää, mutta myös halveksuntaa Hukan moukkamaisuutta ja tietamattomyyta kohtaan: "Sinä, Hukka, vain et tiedä, että ollaksesi mahdollisimman aito, sinun pitäisi antaa minulle sukkahousut tai suodatinpusseja tai deodoranttia. Silloin se tuntuisi oikealta." (SL 396)

Annan elaman on täyttänyt suomalaisessa yhteiskunnassa vallitseva huorittelu ja ryssittely, virolaishuoran leiman pelko ja häpeä, suomalaismiehet – oma isä mukaan luettuna – ostamassa seksiä virolaisilta ja venäläisiltä tytoiltda ja naisilta, äiti osoittelemassa huoria sormellaan Tallinnassa, äiti syyttamassa Annaa huoran vaatteiden käytöstä. "*...Eestin naiset myyvät itsensä sukkahousuparista... Neuvostoliitossa elaa hyvin, jos on auto, asunto ja suomalainen rakastaja... Haipykaa päästäni.*" (SL 397) Anna haluaa kaiken edellä mainitun haipyvan paastaan, hän haluaa eroon jatkuvasta ahdistuksestaan, pelostaan ja hapeastaan.

Virolaishuoraksi leimaamisen pelon ja häpeän lisäksi ahdistusta ja naisena olemisen häpeää aiheuttaa myös hänen oppimansa parisuhdedynamiikka, jossa mies aina ja väistämättä pettaa vaimoaan. Tästä syystä Anna myös itse alkaa pettaa Hukkaa. Hän tajuaa pitäneensä itsestaan selvänä, että Hukka tulee jossain vaiheessa pettamaan, eikä Anna aikunut jaada tässä pelissä viimeiseksi:

Ja silloin tajusin. En ole koskaan ajatellut, ettei hänellä joskus olisi toisia. Ei ehkä vielä, mutta kohta, ihan kohta, ja siinähän olisi hyvä syy paattaa, että minun se meistä piti olla ensimmäinen. Ehdottomasti ensimmäinen. Jolla olisi toisia. Siinä oli se todellinen syy. Olin päättänyt olla jaamatta toiseksi. Sellainen ei pue naista pitkän päälle, enkä minä halunnut mitaan, mikä ei minua pukisi. En mitaan mikä lisäisi tyhjien öiden ja tyhjien vuoteiden täytteeksi syömistä. Kiloihin vetäytymistä. (SL 322)

Parisuhdeongelmat Hukan kanssa ja pelko siitä, että Hukka alkaa käydä vieraisa, saavat Annan aloittaman itse vieraisa käynnin. Pelko ja häpeä ovat sairastuttaneet Annan syömishäiriöön. Jos Hukka pettäisi häntä, olisi seurauksena ahdistuksen ja nöyryytyksen hoitoa ahmimalla. Toisaalta parisuhteen ongelmien aiheuttaman syömäsessioon voi välttää yhden yön suhteella: "Sitä paitsi hetken poka on siedettävä vaihtoehto syömäsessiolle, jos sen haluaa välttää. Ihan kuten humalakin. [...] Valitettavasti ei vain ollut suotavaa, että olisin hankkinut joka päivälle uuden panon tai uuden humalan." (SL 323)

Häpeän ja hiljaisuuden muuri ympäröi Annan elämää. Annan virolaisuuttaan ja naiseuttaan kohtaan tuntemansa häpeä, mutta myös häpeä ja inho miesten käyttäytymistä kohtaan ilmenee salaamisena ja vaikenemisena, mutta myös paastoamisena, ahmimisena ja oksentamisena. Miesten toiminta on ollut Annalle selvää jo lapsuudesta asti. Anna ja Irene eivät koskaan puhu Annan virolaisuudesta, mutta he eivät puhu myöskään siitä, miten tietävät miesten petturuudesta:

Irene ja minä emme puhuneet siitä, miten oikein tiesimme kaiken miesten petturuudesta ja isien lemmeistä natsoiden kanssa.

Silloinhan olisimme joutuneet ottamaan esiin sen, mistä emme puhuneet.

Keskityimme keskustelemaan ruoasta täsmällisesti ja siitä kaikesta muusta kierrellen ja kaarrellen.

Mutta me molemmat tiesimme. Siskot. (SL 124)

Tässä luvussa olen osoittanut, kuinka Anna on joutunut rakentamaan kuvaa itsestään suhteessa suomalaisessa yhteiskunnassa esiintyviin virolais- ja venäläisnaisia koskeviin toiseuttaviin, rasistisiin ja seksistisiin stereotypioihin tai kulttuurisiin figuureihin. Anna ei puhu edes parhaan ystävänsä Irenen kanssa virolaisuudestaan, ja kuten yllä olevasta lainauksesta käy ilmi, tytöt eivät keskustele myöskään suomalaisten isiensä viihtymisestä venäläisten ja virolaisten prostituoitujen sängyissä. Sen sijaan, että he puhuisivat perhe-elämäänsä koskevista hävettävistä ja ahdistavista asioista, keskittävät he kaiken tarmonsä laihtuttamiseen ja kilojen ja kaloreiden tarkkailuun. Tarkastelen seuraavassa luvussa lähemmin Annan syömishäiriötä, johon sairastumisen taustatekijöinä ovat vallitsevien

kauneushanteiden lisäksi, tai jopa ennen kaikkea, suomalaisten asenteista ja suomalaismiesten käytöksestä johtuva omien virolaisten juurien häpeä.

2.2. Salattava syömishäiriö

Häpeä liittyy monin tavoin Annan sairastamaan syömishäiriöön. Usein syömishäiriöistä puhuttaessa keskitytään joko sairastumisen syihin tai sairauden oireisiin ja niiden hoitamiseen. Keskustelusta kuitenkin monesti unohtuu yksi sairauteen olennaisesti liittyvä tekijä, häpeä. Häpeä näyttäytyy *Stalinin lehmissä* sekä syömishäiriön syynä että seurauksena. Käsittelen ensin Annan sairauden yleiskuvaa ja sairastumiseen johtaneita syitä. Luvun pääpaino on kuitenkin sen tarkastelussa, miten häpeästä johtuva syömishäiriön ja etenkin syömishäiriön oireiden piilottelu ja salaaminen näkyvät Annan arjessa.

Jotkin mielenterveyden häiriöt, kuten vaikea-asteiset syömishäiriöt ja pakko-oireinen häiriö, estävät pahimmillaan tehokkaasti yhteiskuntaan osallistumisen. Lieväoireisena näiden sairauksien kanssa ”normaali” elämä on mahdollista, vaikkakin vaikeaa. Vaikeimmissa tapauksissa oireet vievät niin kohtuuttomasti aikaa, että sosiaalisten suhteiden ylläpitäminen ja opiskelu- ja työelämään osallistuminen voivat muodostua mahdottomaksi. Annakin joutuu keskeyttämään opintonsa, kun ”ruokasirkus” vie kaiken ajan. Kyse ei kuitenkaan ole ainoastaan aikaa vievistä oireista, vaan nimenomaan näiden häpeää tuottavien oireiden salaamisen mahdottomuudesta. Tarkastelen siis sitä, millaiseksi elämä muodostuu, kun häpeää tuottavan sairauden häpeälliset oireet on salattava keinolla millä hyvänsä. Kiinnitän huomioni myös siihen, millaisia arjen strategioita Anna on kehittänyt, jotta voisi luovia läpi niiden hankaluuksien, joita häpeä ja salailu aiheuttavat.

Syömishäiriöt ovat mielenterveyden häiriöitä, joihin liittyy poikkeavan syömiskäyttäytymisen lisäksi psyykkisen, fyysisen tai sosiaalisen toimintakyvyn häiriintyminen. Ne ovat väestötasolla harvinaisia mutta nuorilla ja nuorilla aikuisilla naisilla yleisiä mielenterveyden häiriöitä, joihin sairastutaan usein 12–24 vuoden iässä. Tunnetuimmat syömishäiriöt ovat laihuushäiriö (anorexia nervosa) ja ahmimishäiriö (bulimia nervosa). Syömishäiriö voi myös muuttua muotoaan tyypistä

toiseen ja arviolta kolmasosalla laihuushäiriö voi muuttua ahmimishäiriöksi. (Käypä hoito -suositus 2014.)

Laihuushäiriössä potilas asettaa itselleen alhaisen painotavoitteen ja aiheuttaa painon laskun itse välttämällä ”lihottavia” ruokia. Lisäksi saattaa esiintyä myös liiallista liikuntaa, itse aiheutettua oksentelua sekä ulostuslääkkeiden, nestettä poistavien tai ruokahalua hillitsevien lääkkeiden käyttöä. Kyseessä on ruumiinkuvan vääristymä, jossa potilas on mielestään liian lihava ja pelkää lihomista. Ahmimishäiriössä potilaalla on toistuvia ylensyömisjaksoja, jolloin hän nauttii suuria ruokamääriä lyhyessä ajassa. Potilaan ajattelua hallitsevat syöminen ja voimakas halu tai pakonomainen tarve syödä. Ruoan ”lihottavat” vaikutukset pyritään estämään itse aiheutetun oksentelun, ajoittaisen syömättömyyden, ruokahalua hillitsevien lääkkeiden, ulostuslääkkeiden, kilpirauhaslääkkeiden tai nesteenpoistolääkkeiden väärinkäytön avulla. Potilaalla on käsitys, että hän on liian lihava, ja hänellä on lihomisen pelko, mikä johtaa usein alipainoisuuteen. Syömishäiriö esiintyy harvoin yksin ja etenkin vakava masennus, ahdistuneisuushäiriöt ja päihdeongelmat ovat potilaiden keskuudessa tavallisia. (Käypä hoito -suositus 2014.)

Anna on nimennyt syömishäiriönsä bulimareksiaksi, mutta muuten hänen sairautensa oireineen noudattelee jokseenkin tyypillistä anoreksia- ja bulimiapotilaan taudinkuvaa. Anoreksiaan Anna on sairastunut ala-asteella ja bulimia tulee mukaan kuvioihin myöhemmin. Syömishäiriö riistäytyy toden teolla käsistä Annan muuttaessa opiskelemaan Helsinkiin:

Se, että yksiötäni asutin vain minä, poisti Herraltani viimeisetkin rajoitukset. Kävin itse ruokakaupassa. Tein itse ruokaa. Ei vain joskus, vaan aina. Pääsin rälläämään ruoan kanssa oikein olan takaa, viikko- ja vuorokausikaupalla. Olisin päässyt toki rälläämään millä tahansa muullakin päihteellä, mutta minulle on aina ollut yksi ylitse muiden.

Silloin tein sen ensimmäisen kerran.

Omassa pienessä vessassani vapautin itseni siitä vääjäämättömästä säännöstä, että ylimääräiset kalorit kertyvät ruumiiseen rasvaksi, siitä säännöstä, jonka vuoksi olin 10-vuotiaasta asti laihduttanut kilon saadakseni syödä sen heti takaisin.

Aloittaminen oli yksin asuessa niin helppoa.

Kukaan ei ollut ihmettelemässä sitä, kuinka monta kertaa päivässä pesin vessapytyn.

Kukaan ei ollut kuuntelemassa, näkemässä, haistamassa.

Ympärilläni olevat ihmiset viettivät yhtä epäsäännöllistä elämää kuin minäkin. Kukaan ei tiennyt syömisieni kulusta mitään.
Minä kutsuin sitä vapaudeksi. (SL 145–146)

Annan elämää on viimeisen 14 vuoden ajan hallinnut laihduttaminen, reseptien lukeminen, energiamäärien ja kalorien laskeminen, ruoasta kieltäytyminen ja paastoaminen, ahmiminen, hillitön makeanhimo, kaupan kakkutarjoilujen metsästäminen, liiallinen ja näänyttävä liikunta, syömiseen liittyvien jatkuvasti tiukentuvien sääntöjen keksiminen ja niiden orjallinen noudattaminen ja lopulta myös oksentaminen ja lääkkeiden ja päihteiden väärinkäyttö. Syömishäiriö hallitsee täysin hänen ajatteluaan ja elämäänsä. Kun Anna muuttaa pois lapsuudenkodistaan mikään ei enää pidättele hänen Herraansa, siis syömishäiriötään, sillä yksin asuessa ei ole ylimääräisiä korvia kuuntelemassa, silmiä näkemässä eikä neniä haistamassa, mitä hän vessassa tekee. Vaikka itse syömishäiriö pahenee Annan muuttaessa yksin asumaan, tuntee Annan vihdoinkin saavuttaneensa vapauden, sillä kun ei ole muita ihmisiä ympärillä, ei toimintaansa tarvitse salata eikä elää jatkuvan paljastumisen ja häpeän pelossa. Salattavaa onkin paljon, sillä parikymppisen Annan syöminen ei ole missään määrin normaalia:

Silloin kun rällätään, rällätään kunnolla. Leipää, tietenkin, juustoa, sitä rasvaisinta, appelsiinimarmeladia, kaurakeksejä, suklaakeksejä, suklaalevyjä, pitsoja, karjalanpiirakoita, Ambrosia-kakkua, pakastekorvapuusteja, mangomelonijäätelöä [...] Aloitan mieluiten jäätelöllä. Olen jo oppinut, ettei leivällä voi aloittaa, jos on ollut liian monta päivää syömättä... Paaston jälkeen leipää ei nimittäin saa ulos, vaikka työntäisi koko käden kurkkuun. [...] Sitä paitsi jäätelö sopii myös siisteihin pikasessioihin – tuoreeltaan oksennettu jäätelö maistuu ja tuoksuu yhä samalle jäätelölle. Muutoin jäätelön jälkeen jatketaan leivällä ja voilla, ilman juotavaa, koska juominen leivän kanssa hankaloittaa oksentamista, vaikka luulisi sen olevan juuri toisinpäin [...] (SL 33–34)

Anna syö aina joko kaiken kerralla tai sitten ei mitään. Hän ei ole kertaakaan ostanut yhtä banaania tai appelsiinia, vaan aina vähintään kilon. Kun hän keittää kaksi litraa hapankaalisoppaa, syö hän kaiken kerralla, sillä keiton jakaminen usealle päivälle tai edes yhden päivän aikana usealle aterialle on mahdotonta. Sillä syökö hän kaksi litraa hapankaalisoppaa nyt heti vai ei tai oksennetaanko kaksi kiloa suklaata nyt vai ei koskaan, ei ole mitään tekemistä näläntunteen kanssa tai sen kanssa milloin hän on viimeksi syönyt, sillä Anna ei edes tiedä milloin hänellä on nälkä ja milloin ei. Kun

rällätään, rällätään kunnolla, kuten yllä olevasta lainauksesta käy ilmi. Bulimiasessiot, eli ahmiminen ja oksentaminen, sekä toisaalta pyrkimykset välttää sessioita hallitsevat lähes täysin parikymppisen Annan elämää.

Syömishäiriöön sairastumisen syitä ei tunneta tarkkaan, mutta altistavina ja laukaisevina tekijöinä voivat olla biologiset (usein geneettinen alttius), psykologiset (esim. stressi- ja kuormitustekijät, tunne-elämän vaikeudet ja itsetunto-ongelmat) sekä kulttuurisidonnaiset (esim. laihuutta ihannoiva ympäristö) tekijät. (Käypä hoito -suositus 2014.) Ihannenormeista aiheutuvien paineiden vuoksi ruumis itsessään voi olla häpeän lähde esimerkiksi epämuodostumien, ikääntymisen tai kroonisen sairauden kohdalla, ja häpeän kyllästäjä kuten dysmorfisessa ruumiinkuvan häiriössä tai syömishäiriöissä. Erilaisista sairauksista kärsivät voivat varsinaisen sairautensa lisäksi kokea sairautta nimeltä häpeä. Häpeä voi vallata henkilön kokonaan tämän ruumista, sielua ja mieltä myöten. (Munt 2008, 2.)

Häpeä on lyönyt leimansa monella tavalla niin Annan mieleen kuin ruumiiseenkin. Toisaalta aikainen fyysinen kehittyminen ja "luokan ainoat rinnat" saavat hänet häpeämään itseään, sillä ne ovat syy Annan koulussa kohtaamaan seksuaaliseen ahdisteluun ja johtavat siihen, että hän alkaa piilotella ruumistaan liian isojen vaatteiden alla. Toisaalta hän häpeää ruumistaan, joka ei ilman ankaraa kuritusta noudata länsimaisen kauneusihanteen normia, jonka mukaan naisen on oltava pieni ja siro, sillä vain hoikka nainen on hyvä ja oikeanlainen nainen. Laihuusihanne on opittu naistenlehdistä, mutta Annan elämää hallitseva kilojen ja kaloreiden tarkkailu alkaa kuitenkin siitä, kun kouluterveydenhoitaja huolestuu (normaalipainoisen) 10-vuotiaan Annan painosta kehottaen tätä tarkkailemaan painoaan.

Annan syömishäiriön taustalla on nähtävissä useita eri syitä. Ulkonäköön liittyvien paineiden lisäksi yksi merkittävästi Annan pahoinvointiin vaikuttava tekijä on ahdistava koti-ilmapiiiri ja kotoa opittu naisen asema, joka on joko olla kotona petettynä vaimona tai sitten prostituoituna, jonka kanssa vaimoa petetään. Anna toteaaakin häpeävänsä isänsä käytöstä niin virolaisuuden pilkkaamisen kuin huorissa käymisen suhteen, sekä sitä, ettei hänen äitinsä koskaan hakenut avioeroa. Virolaiseen taustaan liittyvä häpeä on keskeisimpiä syitä Annan syömishäiriölle,

vaikkei Anna tätä seikkaa vuosikausiin tunnistaakaan olemassa olevaksi asiaksi. Sally Munt (2008, 3) kirjoittaa häpeän olevan tunne, joka voi soljua tunnistamattomana subjektin läpi, ja että vaikka häpeä voi kyllästä henkilön voi hän silti pysyä tietämättömänä sen vaikutuksista, kokien vain hajanaista ja hellittämätöntä surumielisyyttä. Puhuessaan virolaisuuteen liittyvästä häpeästään Anna toteaa:

Se kasvoi minuun jo kohdussa niin, etten ymmärtänyt itseäni ilman sitä, vaikken osannutkaan sitä nimetä pitkiin aikoihin. Se oli niin täydellisesti osa minua, että julistin joka paikassa etten ymmärtänyt mitä häpeä tarkoittaa, miltä se tuntuu, että minä! Minä en ole koskaan ikinä milloinkaan hävennyt yhtään mitään.

Annasta tuli tyttö, joka ei hävennyt mitään, vaikutti mitään muuta ollutkaan kuin häpeää ja hiljaisuutta, häpeän hiljaisuutta ja hiljaisuuden häpeää.

Yritin näännyttää häpeän, piiskata sitä, kunnes se tuli ulos verisenä oksennuksena, jossa kellui voissa paistettua ranskanleipää ja häpeäni revenneitä kappaleita [...] Minun häpeäni ei ollut sellaista kivuliasta nautintoa tuottavaa häpeää, jossa olisi voinut rypeä ja ruoskia itseään. Minun häpeäni myöntämättömyys teki siitä epätäydellistä, muotopuolen, epäsiikion, jotain mistä ei saanut kiinni, vaikka kuinka olisi yrittänyt säännöstellä sen syömisiä ja juomisia. Se lipesi käsistä, koska sitä ei ollut. Sillä ei ollut nimeä. Se oli saatava lähtemään, piti kurkkuun sitten työntää halko tai vaateripustimen koukku, virkkuukoukku tai hammasharja, aivan sama. [...] mustelmoin itseni anoreksialla, revin sisäelimeni irti bulimialla, jotta saisin olla vähän aikaa rauhassa. (SL 87–88)

Anna kiistää tai ei tunnista häpeäänsä, vaikka hänen koko elämänsä rakentuu virolaisuuden aiheuttamalta häpeältä suojautumiseen. Virolaisuus on Suomessa salattava tai muuten altistuu etnisen taustan ja naissukupuolen yhteen kietoutuman aiheuttamalle seksismille ja rasismille. Kuten edellisessä luvussa tuli ilmi, ei Anna uskalla stigmatisoinnin pelosta johtuen kertoa virolaisista juuristaan edes seurustelukumppanilleen. Anna pohtiikin, olisiko kaikessa sittenkin ollut kyse pelosta, josta tuli häpeää, kun kaikki hänelle selvä ja luonnollinen piti lapsuudesta saakka salata ymmärtämättä kunnolla miksi: "Rajan takana salaaminen oli jännittävää, Suomessa se oli häpeää. Ja kun myöhemmin sekaverisyydestä tuli Suomessa jopa eksoottista, oli siitä rajan takana puolestaan tullut häpeää." (SL 88) Virolaisuudesta tunnettu häpeä kytkeytyy myös Annan isän ja tämä ystävien käytökseen. Näille suomalaismiehille virolaiset ja venäläiset naiset ovat huoria, joiden kanssa petetään suomalaisia vaimoja. Annan omaa virolaisuuttaan kohtaan tuntema häpeä ei siis liity ainoastaan Suomessa yleisesti vallinneisiin asenteisiin

vaan hän näkee omassa elämässään aivan aitiopaikalta mitä virolainen tai venäläinen tyttöys ja naiseus suomalais miehille tarkoittaa. Tämä asettaa Annan tukalaan asemaan, sillä hänen äitinsä on virolainen ja hän itsekin puoliksi virolainen.

Häpeä on siis monin tavoin syynä Annan syömishäiriöön sairastumiselle. Häpeä on kuitenkin mitä suurimmissa määrin myös syömishäiriön seuraus, sillä sekä itse sairaus että varsinkin sairauden oireet tuottavat häpeää ja siksi ne onkin pyrittävä salaamaan. Romaani alkaa kuvauksella Annan ensimmäisestä oksennuskerrasta. Anna on pelännyt, että oksentaminen olisi kamalaa ja sotkuista, likaista ja limaista, veristä ja kivuliasta. Mutta oksentaminen osoittautuikin jumalaiseksi: "Ainoa, mikä näkyi päällepäin, oli tyytyväisyys ja voitonriemu. Äänestä kuului ehkä pieni hiekkaisuus ja särkyneisyys, mutta mitä sitten. [...] Minä olin siinä hyvä heti." (SL 7) Anna toteaa, että joillekin ensimmäinen kerta jää viimeiseksi, mutta ei niille, jotka ovat siinä hyviä. Annalta oksentaminen sujuu alusta asti leikiten, hän tuntee suoranaista ylpeyttä lahjakkuudestaan tässä lajissa, mutta ylpeys ja voitonriemu eivät ole koko totuus, sillä:

Kokemattomuuttani tosin oksensin ensimmäisellä kerralla lavuaariin. Toistekin vielä. Ehkä vessanpöntössä oli jotain liian alhaista, nöyryyttävää. Lavuaarin eteen ei kuitenkaan tarvitse polvistua, mutta sen ääressä joutuu varomaan koko ajan viemäriin tukkeutumista. Miten sellainen tilanne pelastetaan vaikka kylässä? Kun oksennusta kelluu lavuaarissa, eikä viemäriä saa auki millään keinolla eikä ole mitään millä äyskäröidä velliä pois. Hammasmukeja yleensä kylpyhuoneista löytyy, mutta niiden pesemisen onnistuminen jälkiä jättämättä on toinen juttu, saippuan tai puhdistusemulsion maun mukin käyttäjä huomaa, eivätkä ne peitä oksennuksen hajua.

Suihku on tietenkin hyvä, se vaimentaa ääntä ja viemäriin ritilän saa yleensä pois. Mutta ei suihkussa voi jatkuvasti käydä. Sen sijaan vessassa voi. Se on ihan normaalia nenän puuterointia. Ja kaikki ymmärtävät, että naisilla menee vessassa aina vähän kauemmin; yleensä ei siis tarvitse kiirehtiä kohtuuttomasti, vaan ehtii hyvin saada kaiken ulos ja siistiytyä kunnolla. (SL 7–8)

On helppo kuvitella sen ylitse vyöryvän ja lamauttavan häpeän määrän, mikä yksilön valtaisi, jos tämä onnistuisi kyläpaikassa tukkimaan lavuaarin oksennuksellaan. Miten asian paljastuttua toimintansa voisi selittää parhain päin? Tuskin mitenkään. Se kasvava paniikin määrä, paljastumisen pelko ja kiinni jäämisen tuoma häpeä on lähes käsinkosketeltavaa. Vaikka jäljet saisikin siivottua, oksennuksen hajua ei

kuitenkaan peitä mikään. Annasta onkin kehkeytynyt vuosien saatossa taitava valehtelija, joka onnistunut salaamaan syömishäiriönsä kanssaihmisiltään lähes täydellisesti: "Olen ollut siinä hyvä 14 vuotta, eikä kukaan ole huomannut, ellen itse ole kertonut, mutta siltikään ei kertomaani haluta nähdä." (SL 8) Yksin asuessaan hän voi tietenkin kotonaan muiden katseilta suojassa tehdä mitä haluaa, mutta muiden läsnä ollessa on syömättömyys tai ahmiminen ja oksentaminen salattava jollain keinolla.

Anna toteaa oppineensa nopeasti oksentamisen ammattilaiseksi. Tämä ammattilaisuus pitää sisällään itse fyysisen oksentamistoimituksen onnistumisen, mutta etenkin oksentamisen salaamisen muilta: "Äänetön oksentaminen oli helppo juttu ja jos sen teki tarpeeksi nopeasti syönnin jälkeen, oksennus ei edes haissut. Voin tehdä sen aivan hyvin julkisissakin paikoissa." (SL 148) Vessanpöntön ääreen polvistumiseen liittyvästä nöyryytyksen tunteesta huolimatta se on kuitenkin paras tapa salata oksentaminen, sillä pönttöä ei oksentamalla saa tukkoon toisin kuin lavuaarin. Toisena opiskeluvuonna Anna lopettaa turvaruokapäivät ja keskittyy syömisoksentamiseen tai syömättömyyteen. Sairaus pahenee, mutta kiinnijäämisen riski pienenee, sillä kun hän alkaa oksentaa joka päivä tottuu hänen kurkkunsa niin, ettei äänestä enää huomaa, onko hän oksentanut vai ei.

Syömishäiriön salaaminen on kovaa työtä ja vaatii jatkuvien selitysten keksimistä syömättömyydelleen. Lapsuuden kodissaan asuessaan Anna ei vielä sairasta bulimiamia, mutta anoreksian salaaminenkin vaatii jatkuvaa selitysten keksimistä ja valehtelua:

Olen syönyt tänään jo monta kertaa.
Olen syönyt ihan oikeasti jo monta kertaa.
Olen syönyt jo.
Olen syönyt jo koulussa.
Olen syönyt jo mummon luona.
Olen syönyt jo kotona.
Olen syönyt jo Irenellä.
Olen syönyt jo koulussa ja Irenellä ja kotona.
Olen syönyt jo ihan oikeasti.
Ja ihan tarpeeksi! Totta kai!
...niin varmaan. Uskokoon ken haluaa. (SL 16–17)

Kotona Anna salaa paastopäivänsä väittämällä äidilleen syöneensä jo koulussa tai Irenellä tai jossakin. Ja silloin kun hän ahmii kaikki äidin paistamat piirakat ja leivonnaiset kaksin käsin on tyttärensä syömishäiriöstä tietämätön äiti vain tyytyväinen, että Anna ylipäänsä syö, tai syö muutakin kuin retiisejä.

Jos sosiaaliin tilanteisiin liittyy ruoka, Anna ei pysty olemaan tilanteissa rennosti läsnä vaan hän kokee tilanteet erittäin ahdistavina. Hänen on lähes mahdotonta olla toteuttamatta pakonomaista syömishäiriökäyttäytymistään, mutta sosiaaliset normit ja häpeän pelko pakottavat hänet työskentelemään ankarasti sairautensa salaamisen eteen. Usein ruokailutilanteen voi välttää väittämällä syöneensä jo, mutta toisinaan eteen sattuu yllättäviä tilanteita, joiden ennakoiminen on mahdotonta. Anna on jakanut ruoat turvaruokiin ja vaarallisiin ruokiin, eikä näitä saa sekoittaa keskenään. Vähäkalorisia turvaruokia syödään turvaruokapäivinä, kun taas sokeriset herkut sekä rasvaiset ja lihottavat sessioruuat on varattu sessiopäiviin eli ahmimiseen ja oksentamiseen keskittyviin päiviin. Esimerkiksi vieraillessaan tuttavamummonsä luona Anna joutuu hankalaan tilanteeseen, kun mummo tarjoaa hänelle omenaa syötäväksi samalla kun kaivaa kukkarostaan rahaa Annalle annettavaksi:

Ei tekisi sitä, miksi hän tekee sen, en minä enää tuota omenaa halua, mitä minä sillä, kun rahaa on tiedossa ja mitä kaikkea sillä voisikaan ostaa, oksennettavaa koko illaksi ja yöksi, kun ei nyt muuten ole yhtään ylimääräistä sitä varten. [...] Sitten mummo kysyy, että mikä nyt on hätänä, ja minun on otettava omena oikein nopeasti, mutta ei liian nopeasti, ei epäilyttävän nopeasti, vaan niin nopeasti, että mummosta näyttäisi siltä, kuin olisin vain ollut mietteissäni, etten ollut huomannut ottaa omenaa, että mistään hädästä ei ole kyse. Että en minä ollut epäröinyt, en jännittänyt mitään, en tehnyt minkäänlaista pelottavaa valintaa, vaikka juuri sen olin tehnyt, siinä pienessä sekunnissa jäädessäni odottamaan käsilaukusta rahapussia nostavaa kättä. (SL 24–25)

Sairautta tuntematon tai sairaudesta tietämätön henkilö ei ymmärrä miten vaikea syömishäiriöisen Annan kohtaama tilanne on. Annan päässä raksuttaa kuumeisesti mitä hän voisi tehdä, miten selviytyä tilanteesta, mutta muuta ratkaisua ei ole kuin näytellä normaalia ihmistä eli ottaa vastaan sekä tarjottu omena että seteli. Olisi epäilyttävää jos köyhä opiskelija kieltäytyisi mummon antamasta rahasta, mutta myös omenasta kieltäytyminen olisi epäilyttävää, sillä mummo tietää Annan pitävän omenoista. Mummo ei kuitenkaan tiedä, että omenat ovat Annan mieleen vain siksi,

että ne ovat turvallista syötävää turvaruokapäivinä. Syömishäiriön paljastumisen pelko on niin suuri, että Anna jopa ylianalysoi kuvatun kaltaisia tilanteita. Olisiko mummo todella epäillyt jotain salakähmäistä olevan meneillään, jos Anna olisi kieltäytynyt omenasta? Kiinnijäämisen ja paljastumisen pelko on kuitenkin suuri, joten parempi ottaa omenakin vastaan. Anna toivoo, että olisi juossut karkuun ennen setelin saamista, jotta hän olisi voinut viettää rauhallisen illan ja yön. Mutta kun seteli polttelee jo taskussa, ei hänellä ole muuta vaihtoehtoa kuin juosta kauppaan, ahmia ja oksentaa:

Haluaisin heittää omenan menemään, mutta eihän niin voi tehdä mummon edessä. Joudun pyörittelemään sitä käsissäni lommoille asti. Ja mummo haluaa vielä jutellakin. Nyökyttelen kuin kuuntelin. Jalkojani pistelee. Minun on pakko päästä lähtemään. Kello on jo ties mitä. Kaupat menevät kohta kiinni. Sitten on auki vain kioski ja siellä on korkeammat hinnat. Mitä hyötyä olisi suuresta setelistä, jos ruokaa ei saisi hankittua tarpeeksi. Sellainen olisi sietämätöntä. Keinuttelen jalkojani edestakaisin. Puristan omenaa. En tiedä, minne panisin sen. Se ei mahdu taskuun, siellä on jo seteli. Yhtään puraisua en voi ottaa. Olen jo valinnut, mitä teen tänä iltana. Silloin ei voi ottaa omenaa. Kun sain setelin, omena meni kiellettyjen listalle. Siitä tuli turha. Minä en tarvitse sitä tänään. (SL 25)

Anna kuuntelee kärsivällisesti mummon juttuja tai oikeammin esittää kuuntelevansa. Edessä hämmöittävä vääjäämätön ahmimisen ja oksentamisen täyttämä iltaohjelma vie kaiken huomion. Jos hän vain voisi kertoa sairaudestaan ja siitä, että nyt on pakko mennä, olisi osa ahdistuksesta vältettävissä. Mutta kertominen ei ole mahdollista, eikä se edes käy Annan mielessä. Sen sijaan hän huomaa pidätellyn nieleskelemisen olevan tehokas keino keskittyä muuhun kuin kelloon ja taskussa kuumottavaan seteliin. Kun Anna lopulta pääsee lähtemään, hän yrittää olla juoksematta matkalla kauppaan. Anna rinnastaa sen miten kiire hänellä on siihen, miten kiire hänellä ja äidillä aina Annan lapsuudessa Tallinnassa oli. Tallinnassa heillä oli aikaa aina rajallisesti ja asian kuin asian hoitaminen vei aina ikuisuuden:

[...] ja siksi oli miltei juostava, mutta ei liian huomiota herättävästi, oli juostava samalla tavalla kuin nyt, tarkkailtava ympäristöä, seurasiko kukaan, eikö tuo mies näyttänyt samalta kuin se, joka seisoj tavaratalossa takanamme jonossa? tai ehkä miehellä on vain samanlainen takki? äiti kysyi minulta, en ollut varma. Jatkuva tarkkailu oli hermostuttavaa ja jännittävää. Äiti pelkäsi. Minä en vielä osannut.

Se oli siellä tavallista. Tämä on täällä tavallista. Minun tavallinen päiväni. Samalla tavalla kuin silloin Tallinnassa tarkkailen minä nyt, ettei tuttuja tule vastaan hidastamaan kaupparetkeäni, ettei kaupassa näy ketään, jonka kanssa olisin käynyt turvaruokaostoksilla ja joka tietäisi, ettei kärryyni missään nimessä eksyisi tällaista tavaraa. Tai ketään, joka olisi nähnyt minut juuri pari päivää aikaisemmin raahaamassa yhden hengen talouteeni samanlaisia perhekananmunapakkauksia ja jäätelöpaketteja niska kiemuralla. (SL 26–27)

Annan tavallinen päivänsä on sellainen, jona juostaan peläten, salaillen ja myös häpeillen pian sulkeutuvaan ruokakauppaan. Aivan kuten lapsuuden Tallinnassakin voi kiinnijäämisestä olla vakavat seuraukset. Lapsena Anna ei osannut vielä pelätä, mutta äiti osasi. Katariinan pelko tosin johtui eri asiasta kuin aikuisen Annan. Katariina pelkäsi KGB:tä, nuuskijoita, ilmiantajia. Jos Katariina jäisi kiinni jostain laittomasta tai epäilyttävästä tai jos joku edes väittäisi hänen tekevän jotain mikä ei ollut sallittua, eivät hän ja Anna enää saisi viisumeita maahan, eikä Katariina pääsisi enää tapaamaan äitiään. Annan paljastuminen puolestaan johtaisi syömishäiriön paljastumiseen ja tuon paljastumisen mukanaan tuomaan häpeään. Kuten Tallinnassa silloin, tarkkailee hän nyt ettei vastaan tule tuttuja, jotka hidastaisivat kaupparetkeä. Anna on kiitollinen siitä, että tätä nykyä hänen sessioruokiinsa kuuluu muutakin kuin makeaa, sillä korillinen suklaata, pikkuleipiä ja vanukkaita on aivan liian huomiota herättävää. Salaamisen ja pelkäämisen syy Annalla eri, mutta salaamisen taito tulee hänelle jo lapsuudesta.

"Vaarallisesti rapiseva karamellipussi tuli minua kohti." (SL 150) Ahdistus valtaa Annan kun yliopistolla luennon alkua odotellessa kurssikaveri tarjoaa hänelle karkkia. Keskustelu opiskeluporukan kesken jatkuu aivan kuin mitään ihmeellistä ei olisi tapahtumassa vaikka Annan näkökulmasta katsottuna jotain vaikeaa ja erikoista on todellakin meneillään. Muut ovat jo ottaneet pussista huolettomasti yhden makeisen, mutta Anna haluaisi kieltäytyä, sillä hän tietää, ettei "pystyisi pitäytymään vain siinä helvetin yhdessä mellin murusessa" (SL 150). Yksi makeinen johtaisi Annan kohdalla ahmimiseen ja oksentamiseen, eikä siihen nyt luennon alkaessa ole aikaa eikä mahdollisuutta.

Makeisesta kieltäytyminen kuitenkin johtaisi siihen, että Annalta udeltaisiin, onko tämä jollakin dieetillä, vaikka hän on kuuluisa siitä, että pystyy syömään pöydän alle

isoimmankin miehen ja silti pysymään pienenä ja somana. Häpeään liittyy paljastumisen kokemus, sillä häpeässä on nostettu kaikkien nähtäväksi se osa itsestä, minkä häpeävä haluaa piilottaa. Häpeässä subjekti on kaikkialle tunkeutuvan katseen kohde. (Ronkainen 1999, 135.) Annan on pakko kyetä ottamaan yksi makeinen, sillä hän ei kestäisi, että muille paljastuisi, että hänen hoikkuutensa on kaloreja vahtimalla saavutettu:

Sitä vahingoniloa, sitä pilkallista katsetta jokaiselta, jonka saisin osakseni, ellen niin tekisi. Lällällää, etkö olekaan erityistapaus, sinäkin joudut vahtimaan kiloja. Lällällää, sinä joka olet aina kuvitellut, ettei sinun tarvitse alentua samanlaiseen kilopelkoon, mitenkäs suu nyt pannaan. Sinä olet ihan niin kuin me muutkin. (SL 150–151)

Anna haluaa, että hänellä on täydellinen naisen vartalo eli siis laiha vartalo. Täydellisen ruumiin tavoitteluun Anna ajaa se, että häntä katsottaisiin pitkään ja ihailien hänen hoikkuutensa takia, eikä pitkään ja halveksuen hänen virolaisuutensa takia. Annan ajattelussa ilmenee oletus, että kaikki naiset vahtivat painoaan. Annakin vahtii, eihän hän juuri muuta teekään, mutta tämä ei saa paljastua muille. Hänelle on tärkeintä salata kilopelkonsa, joten hän ottaa nopeasti yhden kermatoffeen ja pistää sen vielä nopeammin suuhunsa. Anna tietää olleensa liian nopea, vaikkei kukaan kiinnittänyt siihen mitään huomiota. Valitessaan toffeen siitä kieltäytymisen sijaan Anna valitsi itselleen pienemmän pahan. Toffeesta kieltäytyminen olisi altistanut hänet häpeälle nostamalla kaikkien nähtäville sen mitä Anna haluaa piilottaa. Pistämällä toffeen suuhunsa Anna alistuu lähes varmalle ahmimis- ja oksentamissessiolle, vaikka hän mieluummin menisi kohta alkavalle luennolle:

En pystynyt enää keskittymään keskusteluun, kaikki keskukseni olivat heti suussani, hampaissa ja niiden vihlonnassa, kielen alla, kielen päällä, toffeeta pyörittelevässä kielessä, tuttu vanha tunne, ikään kuin olisi jälleen kotona itsessään, seuraava luento kohta alkamassa, mutta tuttu vanha tunne, tuttu vanha riivaaja kutittelemassa taiteitani ja kupeitani ja kuiskuttelemassa, tule, kulta, tule, lipaisemassa niskaa, olkoot mikä luento hyvänsä, tähän ei auttanut enää mikään tupakka tai keskittyminen johonkin muuhun, mahdotonta, ei ollut enää keskittymistä, oli vain vimma, joka alkoi käskää jalkoja juoksemaan pois täältä ja jatkamaan jatkamaan loputtomiin jatkamaan syömistä ja syömistä ja syömistä ja syömistä loputtomiin [...] (SL 151)

Paljastumisen ja häpeän pelko on liian suuri, joten Anna ottaa tarjotun karamellin vastaan, vaikka tietää seuraukset. Kun toffee on suussa, peli on jo lähes menetetty, sillä ahmimishimo on lähes vastustamaton. Annalla on kuitenkin häviävän pieni mahdollisuus selvitä vielä luennolle. Hän haluaa vastustaa syömishäiriönsä pakottavuutta, joten hän ryntää vessaan, sylkäisee toffeen suustaan ja harjaa vihlovia hampaitaan raivokkaasti hammasharjalla, joka hänellä on aina vastaavien tilanteiden varalta mukanaan. Anna selviää kuin selviääkin luennolle ja hänen olonsa on voitonriemuinen: "Ähäkutti. Minä hallitsin sittenkin. Epäily oli alkanut vaivata, mutta olin osoittanut sen vääräksi!" (SL 152) Anna ei joutunut paljastamaan syömishäiriötään opiskelukavereilleen, minkä lisäksi hän selvisi myös luennolle. Syömishäiriö pitää häntä kuitenkin tiukasti otteessaan, sillä: "Se oli viimeinen kerta, kun onnistuin perumaan session pantuani suuhun jotakin mustalla listalla olevaa." (SL 153)

Opiskelijaruokalassa syöminen on Annasta painajaismaista. Hän söisi mieluiten yksin, sillä muiden seurassa syöminen on erittäin vaikeaa silloin kun ei osaa syödä "normaalisti". Lounaan väliin jättäminen voisi herättää epäilyjä ja ei-toivottuja kysymyksiä, joten Anna yrittää sinnitellä:

Tarjotinta oli vaikea pitää käsissä, sillä yhtäaikaa hoidettavia asioita oli niin paljon. Pitäisi pystyä keskustelemaan luontevasti muiden kanssa ja syömään samalla. Ei saisi ahmia bulimikkomaisesti, se herättäisi epäilyjä, tai ainakin huomiota, mutta anorektikon näykkiminen, ruoan piilottelu ja lautasen sotkeminen ei myöskään kävisi päinsä. Syömisen täytyisi olla mahdollisimman huomaamatonta, silloin se olisi luontevaa, niinhän? Miten se tapahtuu? (SL 156)

Syömishäiriön salaaminen ruokapöydässä on vaikeaa. Anna ei osaa syödä niin kuin muut, joten hän ottaa muista mallia ja rytmittää syömisensä vuorotellen jokaisen pöydässä istuvan mukaan. Tällä tavalla kukaan ei huomaa, että Anna syö hänen kanssaan samaa tahtia. Välillä hän sekoaa rytmisissä ja on jo syönyt miltei kaiken, vaikka toisilla on vielä puolet jäljellä. Anna ei uskalla poistua yksin ruokalasta, sillä silloin hän luultavasti päätyisi kotiin syömään lisää. Hän päätyy hakemaan uuden lautasellisen ruokaa ja haluaisi aloittaa syömisen jo matkalla takaisin pöytään ja napata muutaman leipäviipaleen sijasta mukaansa pari kappaletta kokonaisia

limppuja, jotta syötävän jatkuvuus olisi varmistettu, eikä hänen tarvitsisi rynnätä kauppaan heti ruokalan ovelta.

Anna ei tiedä miten hän voisi selvitä iltapäivän tunneista kun pitäisi olla kuin ei mitään ja istua paikallaan muistiinpanoja kirjoittamassa, vaikka jalat olisivat koko ajan juoksemassa joko kotiin syömään lisää tai vessaan poistamaan sitä mitä oli jo vatsassa. Anna päätyy vessaan oksentamaan:

Hankasin kynsinauhojani rytmikkäästi ja tarmokkaasti yliopiston vessassa. Tuli heti päättäväisempi olo. Ehkä tämä oli viimeinen kerta, ainakin tällä viikolla. Ainakin tänään. Ainakin tällä hetkellä. Sormenpäätäni rusottivat tervettä mukavaa väriä kynsiharjan jäljiltä ja sitten pesin kädet vielä kertaalleen. Haistelin kynsinauhojani, nuuhkin pienenä eläimenä jokaisen sormen erikseen ja sitten vielä kämmenen kummankin puolen ja hiusten latvat. Yritin tarkistaa myös vaatteeni, ettei niille ollut roiskunut mitään epäilyttävää ja haisevaa. Keittiö-Bemina oli ainoa, jolla saa oksennuksen hajun täydellisesti pois käsistä, mutta sitä ei ollut mukana. Oli tyydyttävä tavalliseen saippuaan. Olinko valmis astumaan ulos? Vai pitäisikö pestä kädet vielä kerran. Hampaat olin jo pessyt ja purskutellut suuvettä ja kurlannut sitä vaikka kuinka. Nenässä tuntui silti haju. Sen hajun haju. Mutta en tiennyt, haisiko se vain minun nenässäni vai minussa itsessäni, oliko siitä jo tullut ominaishajuni. (SL 157–158)

Yliopiston vessassa oksennettuaan Anna hankaa kynsinauhojaan tarmokkaasti ja pesee kädet vielä uudelleen, hän harjaa myös hampaansa ja käyttää suuvettä, jotta pääsisi eroon oksennuksen paljastavasta hajusta. Anna ei tiedä enää haiseeko hän oikeasti, kuvitteleeko hän vain, vai onko oksennuksen hajusta tullut jo hänen ominaishajunsa. Hän haistelee hiuksiaan ja vaatteitaan mahdollisen häpeälle altistavan todistusaineiston varalta ja löytää hihastaan epäilyttävän tahran:

Toisessa hihassa oli piskuinen läikkä. Haistelin sitä. En osannut sanoa. Ehkä. Tai ehkä se oli vain tahra jotain muuta. Jotain mikä ei haise. Jotain mikä ei kieli minun tekemisistäni. Voisinko luottaa nenääni, vai pitäisikö minun yrittää poistaa tahra? Tietenkin minun täytyi ensin olla varma. Otin puseron pois ja menin lavuaarin luo pesemään sitä. Joku tuli ovesta. En nostanut päätäni. Se joku tervehti. Minä olin syventynyt puseroon. Huikkasin, että olin upottanut hihani keittoon. Naurahdin päälle. Sellaista sattuu. En katsonut kohti. Kopin ovi sulkeutui. Katsoin itseäni peilistä. Näytin itkeneeltä. Sekin vielä. Sitten muistin, etten edes ollut syönyt keittoa ruokailussa. Olipa huolimaton minulta. Paita oli märkä, mutta minkäs tein. Sujautin vielä

pastillin suuhun. Lähdin ennen kuin se toinen tuli pesemään käsiään ja ehkä muistaisi, etten minä ollut syönyt keittoa tänään ollenkaan. (SL 158)

Kuten Sara Ahmed (2004/2018, 136) on todennut, häpeä tuntuu paljastumiselta ja siihen sisältyy yritys piiloutua. Häpeän vallassa oleva ihminen yrittää piilottaa häpeänsä esimerkiksi välttelemällä toisen katsetta tai riiputtamalla päätään, sillä häpeää tuntevan ihmisen on vaikea kohdata toisten katsetta. Häpeä pitää subjektin otteessaan, sillä häpeän tunne voimistuu kun joku todistaa häpeää. (Mt., 136.) Pestessään hihassaan olevaa mahdollista oksennustahraa Anna ei nosta päätään kun joku tuttava tulee vessaan. Anna ei voi sanoa pesevänsä bulimiastaan johtuvaa oksennustahraa, joten hätävalheena hän heittää upottaneensa ruokailussa hihansa keittoon. Itkettyneet silmät ja mahdollisesti hänestä löyhkäävää oksennuksen haju paljastaisivat jotain, minkä Anna yrittää pitää piilossa. Hän ei häpeältään kykene kohtaamaan toisen katsetta vaan liukenee paikalta vähin äänin.

Anna toteaa, että siitä mitä hän oli tehnyt ei saisi jäädä eikä jäisi jälkeäkään. Oksentaminen sinänsä esimerkiksi vatsataudissa ei ole häpeällistä, häpeällistä on itseaiheutettu oksentaminen. Anna häpeää tekoaan, oksentamistaan, sitä että hän työntää sormet kurkkuunsa poistaakseen juuri nautitun lounaan sisältään. Syyllisyys viittaa tekoihin kun taas häpeässä jokin itsen piirre on asetettu kyseenalaiseksi (Ahmed 2004/2018, 138). Tavallaan voisikin ajatella, että Anna tuntee syyllisyyttä väärästä teostaan. Tosiasiassa kyse on kuitenkin siitä, mitä oksentaminen paljastaa. Oksentaminen paljastaa, että Anna kärsii vakavasta syömishäiriöstä. Kyse on siitä, että Anna häpeää sitä mitä hän on. Hän on syömishäiriöinen, joka ei osaa syödä, eikä pitää ruokaa sisällään. Oksentaminen paljastaa siis sairauden, eli jo itsessään häpeällisen mielenterveyden häiriön, mutta kuten aikaisemmin toin esille, se paljastaa myös sen, millä keinoin Anna on hoikkuutensa saavuttanut.

Vaikka syömishäiriö aiheuttaa psyykkistä kärsimystä, myös siitä toipuminen on usein vaikeaa ja aiheuttaa ristiriitaisia tunteita. Paranemista saattaa vaikeuttaa pelko syömishäiriöön liittyvän hallinnan tunteen menettämisestä. (Käypä hoito -suositus 2014.) Annakin hakeutuu hoitoon vasta viime tipassa, mutta ei silloinkaan parantuakseen vaan nimenomaan saadakseen pitää syömishäiriönsä ja välttääkseen joutumasta letkuruokintaan sairaalaan. Jos hän pyörtyisi tai painoindeksi laskisi liian

alas hänet vietäisiin sairaalaan, eikä hän pystyisi estämään sitä mitenkään. Edellä mainittujen syiden lisäksi kukaan ei siis saa huomata hänen syömishäiriötään, ettei sitä yritettäisi ottaa häneltä pois. Anna menee lääkäriin, jotta saisi pitää bulimareksiansa, sillä ilman sitä hän ei osaa elää, ilman sitä hän ei ole olemassa.

Hoitoon hakeutuessaan Anna on äärimmäisen väsynyt, eikä hän jaksaisi enää syödä eikä olla syömättäkään. Vaikka hän on piilotellut sairauttaan lähes viisitoista vuotta, tapaamilleen lääkäreille, psykologeille, psykiatreille ja ravintoterapeuteille hän kertoo häpeilemättä sairaudestaan. Lääkäreistä ja terapeuteista ei kuitenkaan tunnu olevan hänelle juuri mitään hyötyä, eikä kukaan heistä myöskään tunnu ymmärtävän yhtä keskeistä Annan syömishäiriön taustatekijää, eli virolaisuuden tuottamaa häpeää. Anna yrittää pitää bulimiansa kurissa lääkkeillä, alkoholilla, tupakalla ja amfetamiinilla, sillä hän ei jaksakaan enää syödä eikä oksentaa: "Ruumiini pani hanttiin sen suhteen, että jokainen päivä olisi bulimiapäivä. Se ei jaksanut. Se roikkui vessanpöntön yläpuolella, eikä jaksanut tehdä sitä, mitä sen pitäisi." (SL 347)

Kun Annalle määrätyt lääkkeet alkavat lopulta jossain määrin tehot, alkaa hän himoitsemaan lapsuutensa virolaisia makuja, kuten hapankermaa, joka oli jo kauan kuulunut hänen kiellettyjen ruoka-aineiden listalle. Anna alkaa tehdä pieniä virkistysmatkoja Tallinaan, siinä ei ole 2000-luvun alussa enää mitään ihmeellistä, sillä niin tekevät monet muutkin suomalaiset. Hän kantaa kotiin lapsuudestaan muistuttavia balttimakuja, sillä hän pelkää niiden katoavan Virosta kokonaan maan länsimaalaistessa huimaavalla vauhdilla. Annan kaipaamista kotoisista ruoista löytyi makuja niin turva- kuin vaararuokaosastollekin hapankaalikeitosta hapankermaan:

Hukka ei ymmärtänyt alkuunkaan, miksi piti kantaa hapankermaa, majoneesia, suklaata, sprotteja, hapankaalia ja sen sellaista niin, ettei selkäkivuiltaan pystynyt seuraavana päivänä liikkumaan vuoteestaan ilman Buranaa. Selitykseksi ei riittänyt halvempi hinta. Hukka ei silti olisi ymmärtänyt vaivaa. Enkä Hukalle paljastanutkaan, kuinka monta hapankaalipurkkia oikeasti kannoin. (SL 383)

Tallinnan-matkoja Annan ei enää tarvitse salata, toisin kuin lapsuudessaan. Virolaisten ruokien raahaaminen sen sijaan on edelleen salattava, sillä Anna ei voi

kertoa Hukalle miksi himoitsee virolaisia ruokia. Hän ei uskalla paljastaa Hukalle virolaisuuttaan, joten on mahdotonta keksiä selitystä hapankaalin raahaamiselle rajan yli. Annan syömishäiriö ja virolaisuus kytkeytyvät monin tavoin toisiinsa. Virolaisuuden häpeä on osaltaan edesauttanut sairastumista syömishäiriöön. Ikävä "kotiin" ja virolaisten makujen pariin on salattava virolaisuuteen liittyvän häpeän vuoksi. Syömishäiriöisen on salattava syömänsä ruuan määrä, mutta Annan on lisäksi salattava ruoan virolaisuus. Vaikka Anna ei pääsekään eroon syömishäiriöstään, alkaa sekä mielialalääkkeistä että Lapinlahden bulimialuonnoista olla lopulta kuitenkin siinä määrin hyötyä, että hän saa pidettyä bulimareksiansa sellaisella tasolla, että eläminen on mahdollista eikä pelkoa sairaalaan päätymisestä ole.

Olen tässä luvussa tuonut esille, kuinka häpeä on monin tavoin sekä Annan sairastaman syömishäiriön syy että seuraus. Sairauden salaaminen on kokopäivätyötä, mutta sairaus on silti salattava keinoja kaihtamatta, sillä paljastumisesta johtuva häpeä on liikaa Annalle kestäväksi. Lääkkeiden ja muun hoidon lisäksi keskeinen tekijä Annan syömishäiriön tasoittumisessa on se, että vuosituhannen vaihteessa virolaisuus ei enää ole Suomessa sellainen häpeän lähde kuin Annan lapsuudessa. Voitettuaan virolaisuuden paljastumista koskevan pelkonsa ja häpeänsä Anna alkaa kertoa yhdelle jos toiselle vastaantulijalle virolaisista juuristaan, eikä hänen tarvitse enää oksentaa virolaisuuden häpeäänsä pois: "Minulla ei ollut ollut tunnistettavaa häpeää, vaikka minulla ei mitään muuta ollut ollutkaan ja sitä minä olin yrittänyt syödä pois." (SL 316)

2.3. Ylirajainen perhe

Tässä luvussa tarkastelen perhettä arjessa elettyinä yhteisönä, johon kuuluvat ydinperheen lisäksi myös isovanhemmat ja muut sukulaiset. Monet maahanmuuttajat pitävät vielä uuteen asuinmaahan asetuttuaankin yllä suhteita lähtömaahansa tai muualla maailmassa asuviin ystäviin ja sukulaisiin. Valtioiden rajat ylittäviä sosiaalisia suhteita on tutkimuksessa analysoitu transnationaalien eli ylirajaisuuden käsitteen avulla. Käsitteellä viitataan siis erilaisiin valtioiden rajat ylittäviin arkisiin sosiaalisiin ja kulttuurisiin käytäntöihin, kuten perhe- ja ystävyysuhteiden ylläpitoon. (Huttunen ym. 2005, 33.) Annan ja Katariinan perhe-elämä on ylirajaista.

He asuvat Suomessa, mutta pitävät aktiivisesti yhteyttä Katariinan kotimaassa Virossa eläviin sukulaisiin, etenkin Katariinan äitiin, Sofiaan.

Suomessa Katariina ja Anna ikävöivät ja kaipaavat Viroa. Kumpikin heistä tuntee Viron kodikseen, ja huoli siellä asuvan Sofian pärjäämisestä on etenkin Katariinalla suuri. Nykypäivänä yhteydenpito Suomen ja Viron välillä on helppoa internetin, kännyköiden ja maiden rajojen fyysistä ylittämistä koskevan vapaan liikkuvuuden vuoksi. 1980-luvulla tilanne oli toinen ja yllirajaisen hoivan järjestäminen hankalaa. Katariina pitää äitiinsä yhteyttä kirjeiden välityksellä. Kirjeiden perille meno ei tosin ole taattua, sillä Sofialle kulkevat kirjeet ovat Katariinalle kateellisen siskon tai muiden tuttavien avun varassa. Puhelimessa Katariina ei halua KGB:n, Supon tai muiden ylimääräisten korvien pelossa puhua:

Äidin ja isoäidin kirjeliikenne oli jatkuvaa. Suomen-kodissa kaikki laatikot ja tuolit olivat täynnä puolivalmiita kirjeitä tai lehtiöitä todistamassa siitä, ettei puhuminen kannata. Puhelimet olivat liian epävarmoja ja kalliita käytettäväksi, ja oli epämiellyttävää olla niin selvän tarkkailun alaisena. Äiti ei halunnut suoda kenellekään sitä iloa, että olisi antanut itkunsa kuulua puhelimessa, vaikka Tallinnan satamassa itkikin avoimesti pois lähdetessä, sitä ei voinut välttää. (SL 268)

Virosta Suomeen lähdetessä Katariina itkee avoimesti ikävänsä. Vaikka Anna vieraillee usein Virossa äitinsä kanssa, ei maahan pääseminen ole aivan yksinkertaista. Viroon matkustamista hankaloittivat Neuvostoliiton tiukat viisumikäytännöt, mutta myös virolaisuuteen liittyvästä häpeästä johtuva Viron-matkojen salaaminen Suomessa:

Suomen puolella kellään ei ole niin paljon matkalaukkuja kuin Annalla ja Annan äidillä. Annasta se on jännittävää. [...] Vielä varttia yli kolme samana yönä äiti ja Anna olivat olleet kiiruhtamassa voimiensa mukaan kasseineen pimeää sysisuomalaista soratietä, joka menee Annalle oudon talon, kylmän ja puhtaan luota kaupunkiin ja rautatieasemalle. [...] Äidillä ei ole rahaa taksiin, koska äidillä ei ole vielääkään Suomen passia, sitä ei ole myönnetty hänelle ties mistä syystä, äidillä on vain viisumi, ja se asia huolestuttaa Annaa koko ajan. Sen vuoksi äiti ei saa töitä, eikä mitään rahoja mistään, vain joitakin käännöstöitä isukin työpaikan kautta, vaikka onkin hyvä työssään, mutta sillä ei ole tässä oudon ja kylmän valon maassa mitään merkitystä, ei arvoa. Siksi on päästävä kaupunkiin jalkaisin. Helsingissä on kuitenkin pakko ottaa taksi. Kahteen taksimatkaan ei ole Suomen puolella varaa. (SL 78)

Koska Katariina ja Anna eivät kerro Suomessa kenellekään virolaisuudestaan, eivät he voi myöskään kertoa käyvänsä usein Virossa. 80-luvun alussa matkailu Viron ja Suomen välillä ei ole vielä yleistä, joten usein toistuvat matkat, valtavasta matkatavaroiden määrästä puhumattakaan, herättäisivät kyselyjä ja epäilyjä. Koska matkoista ja sukulaisvierailuista ei voi kertoa, ei keneltäkään voi pyytää apua, kuten autokyytiä juna-asemalle. Annan ja Katariinan on siis raahattava kantamuksensa jalan keskellä yötä, sillä juna lähtee aamuyöllä neljältä. Kyseinen juna on ainoa mahdollinen millä kulkea, sillä sen kyydistä ehtii juuri ja juuri laivaan. Kuudelta on vaihdettava junaa Tampereella, aikaa on viisi minuuttia eikä myöhästyä saa, sillä laivasta ei voi myöhästyä, koska Helsingin hotelleihin ei ole varaa. Helsinkiin saavuttua on kaahattava taksilla suoraan päätä Neuvostoliiton suurlähetystöön hakemaan passeja ja viisumeja. Koskaan ei voi tietää kuinka kauan suurlähetystössä menee tai ovatko viisumit valmiina. Ylirajaista perhesuhteiden ylläpitoa hankaloittaa salaamisen ja häpeän lisäksi neuvostoviranomaisten toimintaan liittyvä epävarmuus ja pelko: ”Anna ei ole varma siitäkään, tuleeko äiti ylipäänsä suurlähetystöstä ulos. Koskaan ei ole käynyt niin, että äiti olisi jäänyt sinne, mutta mistä sen kuitenkaan tietää.” (SL 79)

Kahteen maahan jakautunut perhe ja kummankin maan viranomaiset saavat Annan pelkäämään jatkuvasti. Toisaalta hän pelkää, etteivät he äidin kanssa saa viisumeita Neuvosto-Viroon eivätkä täten pääsisi tapaamaan isoäitiä. Toisaalta Anna pelkää, ettei äidin Suomen-viisumia jatketa, vaan äiti lähetetään pois. Suposta soitellaan Katariinalle usein ja mihin kellonaikaan tahansa vielä vuosia maahantulon jälkeenkin, ja näitä puheluita pikku-Anna kuuntelee oven takana sydän solmussa:

Äiti, sano oikeat vastaukset. Älä sano mitään tyhmää. Älä kiivastu. Älä menetä malttiasi, vaikka siinä oletkin aika hyvä. Älä edes sitten, kun menet tapaamaan noita ihmisiä oikeasti. Ollaan vain ihan hiljaa ja kiltisti. Että sinä saat sen Suomen passin ja töitä. Sitten isukkikaan ei ole vihainen. (SL 98)

Stalinin lehmissä rajan yli kulkevat niin ihmiset kuin tavarat. Annan ja Katariinan kulku on salattava suomalaisilta tuttavilta ja naapureilta koska virolaisuus on salattava. Tavaroiden kulku on salattava samasta syystä, mutta myös koska Neuvostoliittoon vietävien kiellettyjen tavaroiden lista on pitkä ja sallittujenkin

tavaroiden on oltava omaan käyttöön, muuten tullissa, ja sitä myöten jatkossa myös viisumeiden saannissa, tulee ongelmia. Länsimainen kahvi, hygieniatuotteet ja vaatteet ovat Neuvostoliitossa himoittuja hyödykkeitä ja Katariina kuljettaakin jokaisella reissulla vaatteita, elintarvikkeita ja muita tavaroita sekä äidilleen tämän tarpeisiin, että lahjukseksi ja lahjoiksi viranomaisille, sukulaisille ja tuttaville:

Kohta hiki valuisi pitkin selkää kuumassa terminaalissa ja Anna toivoisi, ettei tullissa tehtäisi muuta kuin läpivalaistaisiin kassit, muuten laukusta löydettäisiin isoäidille tarkoitettu radio ja äiti joutuisi tuomaan sen takaisin Suomeen, sillä jos se löydettäisiin, se merkittäisiin tulliselvitykseen, vaikka äiti oli jättänyt sen mainitsematta. Vain läpivalaisu, olkaa kilttejä, älkää avatko kasseja. Isoäiti on vuoteessa eikä jaksa lukea, isoäiti tarvitsee radion, oikeasti, älkää avatko kasseja. Ja se kahvinkeitin pitää viedä Juulille, että Juuli hoitaisi isoäidin kirjeet äidille. (SL 80)

Annan lapsuudessa ulkomaalaiset pääsivät Neuvostoliittoon tiettyihin kaupunkeihin, kuten Moskovaan, Leningradiin ja Tallinnaan, suuntautuvia muutaman päivän turistimatkoja lukuun ottamatta vain vierailukutsun kautta. Vierailukutsun kanssa oleskelu oli mahdollista pitempäänkin, mutta vierailukutsuanomuksen läpimeno oli epävarmaa, ja kutsun sai tehdä vain lähisukulainen. ”Isoäiti oli sen verran sairas, ettei voinut matkustaa Tallinnaan tapaamaan meitä, vaikka meidän vierailukutsumme olikin juuri Tallinnaan, ei muualle. Meidän oli salaa livahdettava Tallinnan rajojen ulkopuolelle maalle.” (SL 35–36) Se, että saa vierailukutsun Viroon, ei siis vielä takaa että pääsisi juuri sinne minne on menossa, ja täten Annan on äitinsä kanssa rikottava sääntöjä ja matkustettava salaa maalle.

Edes Viron itsenäistyminen ei merkittävästi helpota ylirajaisen hoivan järjestämistä eikä rakkaan äidin näkemistä, sillä 90-luvun alussa Katariina ei edelleenkään halua paljastaa virolaisuuttaan Suomessa, eikä kertoa Virossa olevasta perheestään. Hän haluaisi epätoivoisesti matkustaa sydänkohtauksen saaneen äitinsä luokse, mutta se on mahdotonta, sillä puoliso on työkomennuksella Moskovassa eikä Katariinalla ole ketään, keneltä pyytää apua Annan kanssa:

Minua äiti ei voinut jättää yksin, eikä toisaalta ottaa mukaankaan, sillä äidillä ei ollut siihen tarpeeksi rahaa, eikä isukilta pyydetä rahaa tällaiseen asiaan. Eikä ylipäänsä ollut ketään, jolle olisi voinut puhua tilanteesta. Jonka luokse minä olisin voinut mennä. Ei tällaisen asian takia. Isossa sysisuomalaisessa

talossa äiti murehti yksinään, kirjoitteli kirjeitä ja odotti kirjeitä, jätti lukematta ne osat, jotka koskivat yhä laajenevaa ruokasäännöstelyä, kuponkeja ja jonoja, joissa täytyi seistä saadakseen edes sen, mihin oli oikeutettu. (SL 57)

Katariina ei koskaan pyydä mieheltään rahaa Viroon matkustamisen tai Viroon vietävien tavaroiden vuoksi. ”Tällaisella asialla” ei aviomiestä vaivata, se olisi liian häpeällistä. Kaikki peruselintarvikkeetkin ovat kotimaassa kortilla, minkä lisäksi Sofia on menettänyt ruokahalunsa. Katariina haluaa silti tietää, mikä äidille maistuisi, ja vakuuttelee kirjeissä, että kyllä hän saa äidin haluaman jotenkin hankittua: ”Ja valuuttakaupoissa on sielläkin saatavilla kaikkea, ostatat sieltä, minä tuon fimmejä, annat sitten niitä hakupalkaksi. Fimmeillä saa ihan mitä vain. Äitiseni, äiti pieni, äiti rakas, sinun täytyy syödä! Pelkkä kauravelli ei riitä!” (SL 58) Katariina kasaa matkalaukkuihin valmiiksi kaikkea, mitä voisi kuvitella äitinsä pystyvän syömään. Esteet ruoan viemistehtävän tiellä tekevät Katariinan kiukkuseksi, mutta hänellä ei ole taloudellisen tilanteensa ja häpeänsä vuoksi mahdollisuutta lähteä auttamaan äitiään ennen kuin on liian myöhäistä: ”Isoäiti kuoli kaksi kuukautta itsenäisyysjulistuksen jälkeen. Eikä äidillä enää ollut syytä palata takaisin sinne, missä hänen kotinsa oli ollut. Kun äiti ja minä ensimmäisen kerran astuimme itsenäiseen Viroon, menimme isoäidin hautajaisiin.” (SL 59)

Vaikka Anna tuntee Viron kodikseen ja ikävöi sinne jatkuvasti, ei hän voi äitinsä painostuksen sekä virolaisuuteen liittyvän häpeän ja virolaisten juurien paljastumiseen liittyvän pelon vuoksi kertoa sukujuuristaan kenellekään. Kun koulussa pitää äidinkielen tunnilla tehdä sukupuu, keksii Anna päästään virolaisten sukulaisten tilalle suomalaisia sukulaisia ja näille nimet ja lasten lukumäärät ja lapsille niin tavanomaiset ammatit, ettei kenellekään herää lisäkysymyksiä. Hän valehtelee niin sujuvasti, ettei opettajakaan osaa epäillä mitään. Koska Annan tai äidin nimi tai ulkonäkö ei paljasta mitään, voi virolaisen taustan Katariinan mielestä hyvin salata vaikka jonkinlaisia todisteita, kuten Katariinan kielitaito, olisikin:

Äiti kiristi, painosti, vannotti minua vaikenemaan puoliverisyydestäni, vaikka totuudesta olisi todisteita, vaikka äiti puhuisi opettajilleni suomea ja viroa mukkeliis pukkeliis, sen voisi aina jotenkin kiertää, eihän minun puheeni, ihonväriini tai nimeni mitään paljastanut, eikä äidinkään nimi, Katariina.

Usein äitiä luultiinkin suomenruotsalaiseksi, kun aksentti kuulosti enemmän siltä. (SL 64)

Katariinan mielestä Anna saattoi aina selittää matkan rajan taakse vanhempiansa töillä, jos matkat jotenkin tulivat ilmi tai jos joku pääsi kurkistamaan Annan passiin. Sukulaisvierailuja Anna sai kutsua sukulaisvierailuiksi, kunhan ei kertonut missä se täti oikein asuikaan. Tai sitten äidin siskon, jonka luokse oltiin menossa, voi sekoittaa isän siskoihin, jotka asuivat sopivasti ympäri Suomea. ”Siinä oli ihan tarpeeksi, että juurista tiesivät isän puoleiset sukulaiset. Niiden kanssa oltiin tekemisissä niin vähän kuin mahdollista, vain silloin kun isukki tuli Suomeen lomille.” (SL 64–65)

Aviomiehensä sukulaisten kanssa Katariina ei halua olla tekemisissä eikä sen paremmin Annakaan. Äidin puoleinen isoäiti on Annalle läheinen ja rakas, kun taas isänpuoleinen on etäinen ja välit häneen kuten muihinkin suomalaisiin sukulaisiin viileät:

Se mummo, joka on sukua, ei se osaa suhtautua ulkomaanelävästä siinneeseen, kuten ei kukaan muukaan sysisuomalaisesta suvusta. Pieni urhea balttiäitini oli itse asiassa ensimmäinen ulkomaalainen, jonka isänäiti oli koskaan tavannut. Karjalaisia hän kyllä oli tavannut, kun heitä oli tullut Suomeen, ja siksi hänen joka toinen lauseensa alkoi siitä, miten karjalaiset tekivät niin ja karjalaiset tekivät näin. Jos äiti otti kahvia, mummo sanoi, että karjalaisetkin joivat kahvia. Jos äiti laittoi ruokaa, mummo sanoi, että karjalaisillakin oli joitain omituisia makuja ruoissaan. Jos äiti niisti nenäänsä, mummo sanoi karjalaistenkin tehneen niin. Tosin kului useampi vuosi ennen kuin äidille selvisi, miksi noista karjalaisista aina puhuttiin hänen tekemisiensä yhteydessä.

Ehkä sukua olevan mummon puheet oli tarkoitettu kömpelöksi lähestymisyritykseksi, ehkä hän oli oikein iloinen keksittyään jonkin yhteiseksi kuvittelemansa puheenaiheen. Ehkä hän ei ollut varma, ymmärsikö äiti ylipäänsä suomea kunnolla, kun mummo itse ei osannut edes yhtä ylimääräistä murretta. Ehkä niin, mutta karjalaisista mummo ei pitänyt. Olisivat vain pysyneet siellä, mistä tulivatkin, ryssät. (SL 23–24)

Suomalaiselle mummolle ulkomaanelävä lapsineen on niin outo ilmestys, ettei hän osaa olla heidän kanssaan tekemisissä. Miniä on ensimmäinen ulkomaalainen, jonka tämä mummo on tavannut, vaikkakin ulkomaalaisiksi mieltämiään Karjalan evakoita hän on kyllä nähnyt. Mummon puheissa ja asennoitumisessa kuultaa läpi myytti homogeenisesta suomalaisuudesta, siis myytti yksikulttuurisesta Suomesta. Vaikka

maahanmuutto onkin Suomessa ollut aikaisemmin vähäistä ja perinteiset vähemmistöt kooltaan pieniä, on Suomi (kuten mikä tahansa muukin maa) kuitenkin aina ollut monikulttuurinen. On totta, että maahanmuutto Suomeen lisääntyi vasta 90-luvulla ja että tätä ennen Suomi oli maastamuuttomaa. Tästä huolimatta Suomen etninen, kulttuurinen, uskonnollinen ja kielellinen kenttä ei ollut niin yhtenäinen, kuin Katariinan anopin hämmästelyt ulkomaalaisen miniä ja karjalaisten kohdalla antavat olettaa. Suomessa puhuttujen vieraiden kielten määrä on luonnollisesti lisääntynyt huomasti maahanmuuton myötä, mutta Suomessa on kuitenkin jo vanhastaan käytetty suomen ja ruotsin lisäksi saamen kieliä, suomalaista ja ruotsalaista viittomakieltä, romanikieltä, tataaria, venäjää ja vähemmässä määrin myös muita kieliä. (Ks. esim. Valovirta 2010, 96; Dufva & Pietikäinen 2009, 2.) Mummon ajatuksissa Suomessa elää yhtä kieltä puhuva yksi kansa. Annan mummo itse ei vieraita kieliä puhu, joten hän ei osaa puhua vieraskielisen miniän kanssa luontevasti, vaikka miniä tosin puhuukin sujuvaa suomea. Mummo rinnastaa Katariinan karjalaisiin ja karjalaiset ryssiin, jotka olisivat saaneet pysyä siellä mistä tulivatkin. Vaikka anoppi ei suoraan Katariinalle sanokaan mitä tästä ajattelee, ei tunteita outoa ulkomailta tuotua miniää kohtaan liene kovin vaikea arvata.

Lapsena Anna ei halua mennä Suomessa mummolaan, vaikka tässä mummolassa on kirkkaat lamput varjostimineen, eikä karpäsiä missään, sisä vessa, juokseva vesi ja sähkölämmitteisen talon lämpö. Ei, vaikka tämän mummolan olohuoneesta löytyy hyvin toimiva väritelevisio monine kanavineen, joista tulee muutakin ohjelmaa kuin vain venäläistä nukkeanimaatiota. Mutta tämä mummola ei tuoksu oikealle, tämän mummon pullat eivät maistu oikealta, eikä Anna osaa edes leikkiä täällä. Mummon ja papan välit muistuttavat Annan äidin ja isän välejä siinä, miten pappa mummoa kohtelee. Jos mummo naurahtaa muiden jutuille liian kovaa, niin ”pappa sanoo, että mitäs sinä, ja mummo vaikenee. *Mitäs sinä* on vitsi, jolle kaikkien kuuluu nauraa, mutta äitiä se ei naurata ollenkaan.” (SL 289)

Annan ja Katariinan välit suomalaisiin sukulaisiin ovat kireät ja etäiset, eivätkä lainkaan häpeästä vapaat. Samanlaiset suhteet heillä on myös Annan isään, tai isukkiin, kuten Anna sarkastisesti tätä kutsuu. Romaanin kerronnassa välien viileyttä ja jopa myrkyllisyyttä kuvaa se, ettei teoksessa mainita kertaakaan isän nimeä, kuten

ei myöskään isänpuoleisten sukulaisten nimiä. Katariinan ja Annan läheisyyttä virolaisiin sukulaisiinsa puolestaan kuvastaa se, että näistä puhutaan usein etunimillä. Suomen kodissa Anna ja äiti ovat enimmäkseen kahdestaan ”isukin” ollessa työmatkoilla Moskovassa tai muualla Neuvostoliitossa. Isän ollessa kotona on ilmapiiri painostava:

Häpesin sitä, ettei äitini koskaan hakenut eroa.

Häpesin, kun isukki pisti suomalaiset uutisensa niin kovalle, että ne kuuluivat joka puolelle taloa ja toisteli kovaan ääneen uutisissa mahdollisesti kuulemiaan virolaisia sanoja. Ei koskaan venäläisiä, vaikka taisi kieltä hyvin. Hänestä se oli hyvin vitsikästä. Välillä isukki huuteli vironkielisiä sanoja, vaikka ei mitään muuta koko päivänä olisi sanonutkaan ja kuulin sen alakerrasta yläkertaan. Ja välillä hän innostui käyttämään viroa muuten vain. Jos televisiossa oli vaatemainos, isukki toisteli *kaltsuja, kaltsuja*, ja jos sisällä oli hänestä kuuma, hän avasi ikkunat ja huikkaili, että pitää saada vähän *ohkua*. Muuten isukki viljeli lomillaan mitäänsanomattomia fraaseja, joita minä en voinut sietää. Onpa hyvä sää. Kylläpä kello on paljon. Jokohan sitä pitäisi mennä nukkumaan. Sataako siellä tosiaan. Tietenkään hän ei olisi voinut pohtia ääneen, miten hänen onnistuisi livahtaa kaupungille ostamaan tatjanan tampaxeja, tai miettiä sitä lihaisaa tummaverikköä, joka kävi koputtelemassa isukin hotellihuoneen ovelle, kun äiti ja minä olimme vierailulla Moskovassa, ja jonka kähäriä löytyi sohvatyynyjen välistä. Ehkä muusta oli hänestä turha puhua, koska muu ei hänen päätään vaivannut. (SL 88–89)

Anna häpeää isänsä toimintaa ja sitä mitä äiti joutuu tämän takia kestämään. Hän häpeää sitä, ettei äiti koskaan ottanut avioeroa, vaikka isän käytös oli törkeää. Isää ei kiinnosta ajan viettäminen perheensä kanssa, hänen päätään vaivaa ainoastaan Venäjällä odottavat naiset ja naisille ostettavat tampaxit, vaatteet ja meikit. Isä myös osallistaa Annan Moskovan huorille hankittavien tuotteiden ostamiseen ja tekee Annasta näin tavallaan rikostoverin, vaikka Anna sekä Katariina tietävätkin kyllä mistä ostosreissuissa on kyse, ja ottavat niistä sen hyödyn irti minkä voivat. Vieraisissa naisissa juoksemisen lisäksi Anna ei voi sietää isänsä käytöksessä sitä, kuinka tämä kotona ollessaan vain toistelee mitään sanomattomia fraaseja ja odottaa pääsyä takaisin Venäjälle. Tämän lisäksi isä pilkkaa viron kieltä osoittaen näin, kuinka puolison kotimaassa ja maan kielessä on jotain huvittavaa, jotain noloa, jotain mitä sietää hävetä.

Mummolassa sukulaiset päivittelevät miten Katariina elelee oikein kotirouvana ja miten puoliso häntä elättää. ”Vaikka mitä ne tietävät siitä, millaista on olla virolainen naisdiplomi-insinööri 70-luvun lopun ja 80-luvun alun Suomessa. Se ei ole mitään.” (SL 290) Katariina ei voi sietää puolisonsa sukulaisten kyselyjä, sillä hän häpeää sekä sitä, että on miehestään taloudellisesti riippuvainen, että sitä, miten häntä pidetään joko laiskana tai miestään taloudellisesti hyväksikäyttävänä: ”Sen tiesi aina, että joku oli kysynyt jotain äidin töissä käymisestä, kun isukki alkoi puhua itseksensä insinöörilehmistä. Jupinasta saattoi päätellä, mitä äitiä tai minua koskevaa oli päivitelty, mitään positiivista se ei koskaan ollut. (SL 290) Katariina on koulutukseltaan diplomi-insinööri, kun taas hänen puolisonsa ei ole käynyt edes lukiota, vaan työskentelee duunariammattissa rakennusmiehenä. Katariina painottaa Annalle, että ilman yliopistotutkintoa ihminen ei ole mitään, ja hänelle onkin erittäin tärkeää, että Anna hankkii korkeakoulututkinnon eikä joudu miehen armoille. Katariinaa itseään koulutus ei pelastanut, sillä kun hän muutti Suomeen, oli kaikki koulu- ja työtodistukset jätettävä Neuvostoliittoon. Ulkomaalaisella tutkinnolla ilman todistuksia on jo itsessään melko mahdoton saada Suomessa töitä, tämän lisäksi hän on kouluttautunut miesvaltaiselle alalle, jolla ei Suomessa paljon naisia näy, eikä hänellä edes ilman Suomen passia ja työskentelyoikeutta ole mahdollisuutta elättää itseään.

Äiti on kertonut Annalle, että isää kiukutti, kun äiti ei ollut töissä eikä tällä ollut Suomen kansalaisuutta. Anna pohtii, että ehkä isän kiukkuisuus johtui vain siitä, että jos äidillä olisi Suomen passi ja työpaikka, niin kenelläkään ei olisi ollut Suomessa äidistä mitään kysyttävää, eikä isän olisi tarvinnut kertoa muuta kuin vaimonsa työpaikka. Anna pohtii, että ehkä isä olisi silloin puhunutkin enemmän kun ei olisi tarvinnut varoa ihmisten reaktioita: ”Ei kai kukaan ala puhua rakastetustaan, jos pitää pelätä, että tätä huoritellaan, että tiedustellaan mistä tipu on löydetty ja onko se mellevä sängyssä.” (SL 99) Anna epäilee isänsä joutuneen tuollaisiin tilanteisiin toistuvasti: ”Kai vähemmästäkin mykistyy. Kai vähemmästäkin häpeää maanmiesten puolesta. Ja kai siinä samalla sitten voi hävetä myös ’sieltä’ tullutta.” (SL 99)

Häpeä ja pelko eristävät tehokkaasti, eikä Katariinalla ole Suomessa ystäviä. Katariina noudattaa sekä KGB:n että Supon ohjeita siitä, ettei perheen tulisi olla

missään tekemisissä itäblokeista tulleiden kanssa, sillä he olivat kaikki *nuhkeja* eli nuuskijoita eli ”koputtajia”. Suomalaistenkaan kanssa ei kannattanut juurikaan olla tekemisissä, sillä Supo saattoi käydä kyselemässä heiltäkin. Anna ei koskaan kysy äidiltään, mitä se oli, mitä Supolle ei olisi saanut kertoa, tai oliko sellaista ylipäänsä. KGB:n ja Supon pelko eristää Katariinan Suomessa niin virolaisista kuin suomalaisistakin, mutta virolaisuuteen liittyvällä häpeällä ja häpeän pelolla on myös osansa siinä, että suomalaisistakin kannattaa pysyä kaukana:

Sitä paitsi äiti ei olisi halunnut muutenkaan. Olla tekemisissä kenenkään kanssa. Tai me emme halunneet, äiti ja minä. Se oli parasta. Eli viisainta. Eli järkevintä. Minun parhaakseni. Hänen parhaaksensa. Meidän molempien hyvän vuoksi. Kun ei ole tekemisissä kenenkään kanssa, ei ole pettureitakaan. Niille ei saa antaa edes mahdollisuutta. Samalla vältettiin vierasverisyyden paljastuminen, naapureiden utelut ja lomakuulumisten vaihtamiset, tuttavien juoruilut ja sukulaisten selvittelyt, inhottavan viattomat jutustelut kahvipöydässä, ihmettelyt siitä, miksei äiti ole töissä. (SL 111)

Anna kaipaa jatkuvasti Viroon, kotiin. Kun hän on yksin Helsingin-kodissaan, laittaa hän Eestin television päälle. Kuvaa ei näy, mutta ääni riittää hänelle. Hukan läsnä ollessa Anna ei tietenkään toimi näin, sillä silloinhan hän joutuisi selittelemään Hukalle ETV:n katseluaan. Anna palaa halusta kertoa Hukalle toisesta kotimaastaan, mutta ei voi, koska ei voi kertoa virolaisuudestaan:

Olin tiiviisti Hukan kainalossa, kun televisiosta sattui tulemaan ohjelmaa Tallinnan-matkailusta. Halusin huudahtaa, että ruudussa näkyvä terminaali ei ollut tuollainen silloin, kun minä olin pieni ja kuljimme Georg Otsilla. Että terminaalin seinät olivat vihreää aaltopeltiä, että äitiä pelotti lähestyä sitä. Rajavartijat vihreissä puvuissaan. Koirat. Desinfointimatot. Äiti, jaksatko sinä kantaa ne laukut? [...]

Hukka Hukkaseni, me olimme tuolla, joka vuosi, monta kertaa, äiti ja minä.

Mutta A. Hukka poltti tupakkaa kuin televisiossa ei olisi mitään erityistä, enkä minä sanonut mitään, join vain ainaista kahviani.

Nyt! Televisiossa sanottiin Haapsalu! [...] Haapsalu. Tätini asuu siellä. Hukka kuvitteli tätini asuvan Lempäälässä. (SL 192)

Anna haluaisi kertoa Hukalle lapsuuden Virosta, matkoista sukulaisten luo Haapsaluun ja vierailuista Tallinnaan. Hän pelkää kuitenkin Hukan reaktiota, eikä voi kertoa rakastetulleen virolaisuudestaan tai rakkaasta toisesta kotimaastaan ja siellä

asuvista sukulaisistaan. Anna tuntee samaan aikaan sekä ylpeyttä kaikesta ”Annan maailmaan” eli hänen lapsuutensa Viroon kuuluvasta että häpeää virolaisuudestaan. Kuten edellisessä luvussa toin esille, virolaisuuden häpeä on voimakas taustatekijä Annan syömishäiriössä, eikä hän siksi uskalla ottaa riskiä kertomalla Hukalle taustastaan ja lapsuudestaan, sillä väärä reaktio Hukalta lisäisi Annan häpeää pahentaen samalla ahmimisen ja oksentamisen kierrettä. Joka tapauksessa Anna kuitenkin haaveilee yhteisistä Viron-matkoista Hukan kanssa:

Eikö olisi ollut ihanaa lähteä Hukan kanssa yhdessä Tallinnaan, katsella laivalla merta ja kävellä sireenien alla? Eikö olisi ollut ihanaa suudella Kadriorgin puistossa tai Läänemaan pelloilla auringon laskiessa ja sirkkojen sirittäessä? Eikö olisi ollut ihanaa näyttää se hautausmaa, jonne koko sukuni on haudattu vuosisatojen ajan, eikö olisi ollut ihanaa näyttää, että tästä minä olen tullut. Tätä minä rakastan. (SL 197)

Kun Anna käy Tallinnassa, hän ei voi kertoa menevänsä käymään toisessa kotimaassaan. Sen sijaan hän sanoo Hukalle tekevänsä pienen tupakanhakumatkan. Tarina on totta ja uskottava, sillä maksaahan kartonki laivalla paljon vähemmän kuin Suomessa. Monet suomalaiset tekevät pieniä virkistysmatkoja Tallinnaan, joten siinä ei pitäisi olla mitään ihmeellistä. Annalle virolaisuuden salaaminen on kuitenkin tärkeää, ja hän miettii, onko peitetarina tarpeeksi uskottava. Hän sanoo käyvänsä kampaajalla ja kosmetologilla, kuten muutkin suomalaiset, ehkä pedikyyrissäkin. Hän miettii kuulostaako näin tarpeeksi aidolta suomalaisturistilta, vai epäileekö Hukka kenties jotain: ”Kampaajakäynti vähintään tarvittiin, jotta olisin normaali suomalainen turisti. Tosin ei ehkä näin nuorelta. Mutta ehkä sittenkin.” (SL 373)

Kun Hukka kysyy Annalta, miksei tämä koskaan puhu isästään, vastaa hän näin: ”Koska isukki ei koskaan puhunut minulle. Eikä minusta. Sana tai kaksi ei ole puhumista.” (SL 283) Sen sijaan, että Annan isä puhuisi tyttärestään, hän puhuu siskonsa ja veljensä lapsista, jotka ovat oikein ”näpsäköitä tyttöjä” (SL 283). Annan mukaan isukki olisi halunnut ainakin kolme lasta, mutta äidille riitti yksi: ”Yhden kanssa on vaivattomampi matkustaa. Yhden kanssa hän pärjää [...] Vieraaseen maahan keskelle metsää ei hullukaan ala vääntää mukuloita.” (SL 283) Lisäksi Katariinaa huolettaa se, että jos pitääkin mennä takaisin, jos hänen ei annetakaan

jäädä Suomeen. Sitä kun ei voi koskaan tietää. Puolisolleen hän ei huolistaan mainitse mitään:

Isukille ei tietenkään mitään sellaista kerrottu. Mitä turhia. Ei isukki muutenkaan ollut kiinnostunut äitiä ja minua koskevista asioista. Hän ei koskaan kysynyt, mitä me olimme tehneet Viron-matkoillamme, äiti ja minä, eikä sitä, miten isoäiti voi. Isukki ei koskaan kysynyt mitään, mikä koski äitiä. Isukki ei kysynyt koskaan ylipäänsä mitään, mutta eri syystä kuin minä. Luulen, että hänestä isoäidissä ei ollut mitään kysymistä. Eikä siinä, mitä me olimme rajan takana tehneet. Mitä siellä nyt olisi voinut tehdä. Isukki oli päättänyt mielessään, ettei siellä voi tehdä mitään. Isukki ei halunnut tietää. Koska siellä ei ollut mitään kiinnostavaa. Mikään äidin taustassa ei ollut kiinnostavaa. Sitähän se tarkoitti, eikö?

Äiti kyllä väittää, että ennen naimisiinmenoa he keskustelivat paljonkin esimerkiksi kahden kulttuurin eroista.

Vai niin. (SL 283–284)

Anna ei ota uskoakseen, kun äiti väittää, että ennen naimisiin menoa isä oli erilainen mies, jonka kanssa saattoi keskustella antoisasti vaikkapa kahden kulttuurin eroista. Se isukki, jonka Anna tuntee, ei osoita mitään kiinnostusta Viroa kohtaan. Hän ei koskaan kysy mitä vaimo ja tytär ovat Virossa tehneet, tai kuinka vaimon sairas äiti, Annan isoäiti, voi. Anna päättelee, että isukin mielestä Annalle rakkaassa Virossa, hänen toisessa kotimaassaan, ei yksinkertaisesti ole mitään kiinnostavaa, ei mitään kysymisen arvoista. Kyselemättömyyden lisäksi isän käytös Virossa on käsittämättömän sikamaista, sillä kun Katariina viimein maiden palautuksen jälkeen vie puolisonsa käymään kotitalalleen ja siskonsa luokse, niin ”isukki ei vaivaudu yöllä herätessään menemään vessaan, vaan kusee olohuoneen nurkkaan kuin koira” (SL 292).

Sen lisäksi, ettei Annan isä ole kiinnostunut vaimonsa ja tyttärensä asioista, näiden tekemisistä, anoppinsa voinnista tai vaimonsa kotimaasta, hän myös kohtelee heitä muutenkin törkeästi. Isukki yrittää saada Annasta liittolaisen tämän äitiä vastaan leimaamalla vaimonsa hulluksi ja yllyttämällä Annaa liittymään mukaan äitinsä pilkkaamiseen:

Äitis on semmonen. Isukki kuiskaa. Ei ihan iske silmää, mutta miltei. Äitis on semmonen. Ei *semmoinen* semmoinen, kuten äiti tarkoittaa, vaan ihan semmoinen niin kuin isukin suvussa on tapana kutsua sellaisia, siis että on

vähän niin kuin kaheli. Isukki naurahtaa ilkeästi ja pukkaa Annaa kylkeen.
(SL 285)

Annan isä myös ärsyttää tahallaan vaimoan venäläisillä tavoillaan, kuten syömällä käsin, mitä Katariina ei voi sietää, ja juomalla yhtäkkiä mieluummin iltaisin teetä ja ostamalla auringonkukkaöljyä ruoanlaittoon: ”Äiti huutaa, että Suomessa ei mitään tsajuja juoda, eikä *poslamasloja* käytetä, eikä Moskovan huorilta oteta mallia, vaikka niiden kanssa maattaisiinkin, eikä niitä malleja tuoda kotiin.” (SL 285) Vaikka Katariina itse riitelee puolisonsa kanssa, kieltää hän Annaa riitelemästä isänsä kanssa. Niinpä Anna ei sano mitään, vaikka joutuu seuraamaan vierestä kun isä nöyryyttää vaimoan, pilkkaa ja halveksii tätä, sekä pettää tätä Moskovan huorien kanssa.

Olen tässä luvussa käsitellyt Annan ja Katariinan ylijäräistä perhe-elämää ja häpeän vaikutusta perhesuhteiden ylläpitoon. Virolaista perhettä on hankala tavata taloudellisista ja valtioiden rajapolitiikkaan liittyvistä syistä, mutta myös häpeän takia. Virolaiset juuret ja Virossa asuvien sukulaisten olemassaolo on virolaisuuteen liittyvän häpeän ja häpeän pelon vuoksi salattava suomalaisilta tuttavilta. Annan isänpuoleiset sukulaiset ovatkin ainoita, jotka tietävät, että Katariina on Virossa kotoisin. Sukulaiset suhtautuvat kuitenkin erittäin ennakkoluuloisesti Katariinaan ja Annaan, eivätkä nämä tästä johtuen halua olla sukulaistensa kanssa tekemisissä enempää kuin on välttämätöntä. Perhesuhteet ovat tulehtuneet myös ydinperheen tasolla, sillä Annan isä puolestaan aiheuttaa häpeän ja inhon tunteita vaimossaan ja tyttäressään nöyryyttämällä vaimoan sekä pilkkaamalla kaikkea Virossa liittyvää, jos ylipäänsä osoittaa minkäänlaista kiinnostusta vaimonsa kotimaata kohtaan.

3. PIILOTETTU JA PÄÄLLE PUETTU ETNIS-KANSALLISUUS

3.1. Vastentahtoinen *Sooime preili*

Stalinin lehmissä vaatteilla on merkityksellinen rooli, sillä niiden avulla voidaan piilottaa jotain, mutta ne myös paljastavat jotain kantajastaan. Tässä luvussa tarkastelen pukeutumisen merkitysten kytkeytymistä etnis-kansalliseen taustaan, sukupuoleen ja luokka-asemaan. Virolaisuutta ei romaanissa salata ainoastaan jättämällä kertomatta virolaisista juurista ja olemalla puhumatta viron kieltä, vaan hävetty virolaisuus piilotetaan aktiivisesti vaatteiden avulla:

Äiti päätti puolestani myös sen, ettei minun tarvitse Sysi-Suomessa kasvaneena ja siten muka sydämen syvintä solaa myöten sysisuomalaisena muistaa sitä maata, josta hän on tullut, ei vaikka me kävimmekin siellä, ei, vaikka hän ikävöi takaisin. Eihän niitä matkoja edes ollut olemassa, kun niistä ei puhuttu kenellekään Suomessa. Minusta piti tulla suomalainen. Piti puhua, kävellä kuin suomalainen, näyttää siltä kuin suomalainen, vaikka olin jatkuvasti poissa paikaltani, jotenkin pois sijoiltaan, kuin takissa, jonka hihat ovat eripituiset ja liian pienet minulle, kengissä, jotka hankasivat joka askeleella. (SL 45)

Katariinan yrityksissä tukahduttaa Annan virolainen identiteetti olennaista on pyrkimys saada tytär näyttämään suomalaiselta. Moni asia on eri tavalla Suomessa ja Virossa, myös naisten pukeutuminen:

Onnellisuus-paikoissa kaikilla naisilla on hameet. Siksi Anna vaihtaa housut hameeseen tai mekkoon heti, kun tulee koulusta kotiin. Koska hameessa on parempi olla. 80-luvulla suomalaisnaiset eivät käytä hameita, eivätkä tytöt koulussa, ja sen vuoksi Annan on naamioiduttava Suomessakin suomalaiseksi pukeutumalla farkkuihin, sulauduttava, vaikka hän ei oikeasti haluaisi. Kerran Anna laittaa kotihameensa tarhaan päälle ja tarhatäti kysyy heti, että onko Annalla syntymäpäivä, kun on niihin koreat vaatteet.

Onnellisuus-paikoissakin Annan on julkisesti pidettävä housuja, mutta eri syystä, erottuakseen, käydäkseen ulkomaalaisesta. Hame käy vain, jos se näyttää tarpeeksi *import*-vaatteelta, farkkuhame on sellainen. Mutta liian lyhyt ja kapea se ei saa olla, koska sikäläiset tytöt suosivat sellaista mallia. Ja sellaista mallia Anna pitäisi mieluummin, se on niin hykerryttävän kaunista, mutta julkisesti se on mahdollista vasta viisitoista vuotta myöhemmin, kun teinivrottaret ovat siirtyneet samanlaisiin lantiomallisiin stretch-housuihin kuin ikäisensä Helsingissä, ja onnellisuus-paikka, Annan oma maailma, on olemassa enää muistoissa. (SL 37–38)

Annan on naamioituttava ja pukeuduttava suomalaisiksi sekä Suomessa että Virossa, mutta eri syistä. Kun Suomessa suomalaisilla tai länsimaalaistyylisillä vaatteilla osoitetaan suomalaisuus, on motiivina ryssittelyltä ja ryssähuoraksi leimaamiselta välttyminen. Virossa puolestaan länsimaalaisilla vaatteilla osoitetaan ulkomaalaisuus, mikä tuo maassa monia etuja. Ulkomaalaisia, siis länsimaalaisia, ihmisiä ihannoitetaan, mutta heistä halutaan myös hyötyä. Pukeutumalla *import*-vaatteisiin saa 80-luvun Neuvosto-Virossa parempaa palvelua, ja osoittamalla vaatteilla ulkomaalaisuutensa sekä tuomalla viranomaisille lahjuksia saa hoidettua sellaisia välttämättömyyksiä, joiden hoitaminen muuten olisi hankalaa tai jopa mahdotonta. Annan äitikin on luopunut hameista Suomessa, huomattuaan miten ihmeissään lapset hänen hameitaan tuijottivat. Eikä äitikään voi käyttää hametta edes onnellisuuspaikoissa, sillä hänenkin on näytettävä ulkomaalaiselta, jotta palvelu pelaisi ja asiat sujuisivat. Annan oma maailma löytyy Virosta. Hänen maailmansa on se, missä äiti on onnellinen. Annasta ei ole reilua, ettei hän saa missään käyttää julkisesti hametta, vaikka siinä hänen on hyvä olla:

Hametta pidetään paikassa, jossa on hyvä ja helppo olla, jossa on kaikkein paras olla...jossa on mukulakiviä, aurinkoa ja naurua sadatteluista ja jonoista huolimatta. Kypsyviä kirsikoita ja sireenimetsiä. Rapistuvia moisioita ja tuulimyllyjä, ruokokattoja ja niissä sammalta, katajantuoksuisilla pannunalusilla muhkuraisia alumiinikattiloita ja sään harmaannuttamia maitolaitureita saarnikujien päässä.

Äiti, äiti, mennään takaisin. (SL 38)

Katariina ei halua erottua suomalaisesta katukuvasta ja hän inhoaa myös virolaisten seurassa kulkemista Suomessa. Kun virolaisia tuttavuuksia tulee kolkuttelemaan Suomessa ovelle, ovea ei avata. Aina Anna ja Katariina eivät edes tunne keitä oven takana seisoo, sillä rajojen vapauduttua oven taakse ilmestyy jos jonkinlaista yrittäjää, joka tunsikin jonkun, joka tunsikin jonkun, joka tunsikin Katariinan. Jos joku oikea tuttu ilmoitti tulostaan etukäteen Katariina keksi jotain menoa, jota ei voinut perua, mutta siltikin joskus oli pakko ottaa vastaan joku, josta oli paljon hyötyä:

Äiti vihasi sitä. Viron puhumista sysisuomalaisessa pikkukaupungissa. Kulkemista sysisuomalaisessa pikkukaupungissa virottarien kanssa. Hän vihasi sitä, miten he erottuivat katukuvasta keinuvine lanteineen ja korkosandaaleineen ja kirkkaanpunaisine huulipunineen, kun suuri osa Suomen tyttäristä kulki pyöräilyhousuissa ja teepaidassa, farkuissa ja

lenkkareissa, ilman näkyvää meikkiä. Äiti vihasi sitä, hän vihasi sitä kamalasti. Onneksi minun ei tarvinnut mennä mukaan kaupungille, kaappoihin ja näyttämään paikkoja. Joku tuttu olisi voinut tulla vastaan. Mitäs sitten. En tiedä. (SL 125)

Virolaiset erottuvat suomalaisessa katukuvassa selvästi vaatteidensa ja meikkiensä, sekä tietysti puhumansa viron kielen takia. Katariina inhoaa virolaisten seurassa näyttäytymistä Suomessa, mutta myöskään Anna ei halua näyttäytyä heidän seurassaan. Anna ei halua törmätä tuttuihin, eikä varsinkaan Ireneen tai Irenen äitiin. Äidin ollessa kaupungilla vieraiden kanssa Anna jännittää kotona mahtaako äiti törmätä johonkuhun Annan tuttuun, joka tuntisi Annan äidin. Hän ei tiedä mitä siitä seuraisi, jos joku tai vaikka Irene äiteineen näkisi heidät virolaisten seurassa, mutta sen hän tietää, että vieraat eivät saa paljastua, sillä se paljastaisi myös Annan ja äidin tarkoin varjellun salaisuuden eli virolaiset sukujuuret.

70-luvun loppua kohden Katariina lopetti korkokengillä kävelyn Tallinnassakin, sillä suomalainen nainen oli uskottavampi ulkomaalaisuudessaan ja suomalaisuudessaan matalat kengät jalassaan. Lenkkareihin hän ei sentään koskaan siirry, vaikka se jos mikä olisi merkki suomalaisuudesta. Anna arvelee syyksi sen, ettei äiti mahdollisiin vanhoihin opiskeluaikaisiin tuttuihinsa törmätessä halunnut lisätä näiden itseään kohtaan tuntemaa halveksuntaa niin suomalaisella leimalla kuin lenkkitosuilla. Katariinan katsottiin pettäneen toverinsa naimalla suomalaisen, joten suomalaisista suomalaisin leima, lenkkarit, olisi jo ollut liikaa:

Suomalaisillahan oli aina lenkkitosut jalassa Tallinnan-laivalla, uutuuttaan valkoiset, mutta mukamas omat ja omaan käyttöön – siitä tullimiehet piti vakuuttaa. Lenkkarit jalassa suomalaiset jäivät odottamaan hotellin lähelle tai Virun portille, että joku jobbari tuli kysymään jalkineiden hintaa, ja lähtivät sitten ryyppäämään saamallaan ruplilla. (SL 27–28)

Vaikka Annan on aina täytynyt Virossakin esittää tietyissä asiayhteyksissä suomalaista, on hän silti aina lapsena saanut huvitella Virossa isoäidin luona maalla meikeillä ja mekoilla. Tähän tulee kuitenkin eräänä kesänä muutos, sillä kun 12-vuotias Anna on juuri pukeutunut lähteäkseen äitinsä kanssa hakemaan isoäidin naapurista maitoa, lyö äidin käsi hänet yllättäen maahan sotkien huulimeikin punaiseksi viivaksi Annan kasvojen poikki: ”Minä olen jo liian iso tyttö tällaisiin

leikkeihin. Näytän kuulemma ihan lutkalta. Minua ei voi ottaa mukaan, koska en käy ulkomaalaisesta tai siis en ole pukeutunut tarpeeksi ulkomaalaisesti edes hakemaan tonkallista maitoa.” (SL 51) Anna oli luullut kyseisen kesän olevan samanlainen kuin kaikki edeltävätkin: hän näyttelisi suomalaista kaupungissa, ravintoloissa, vierailuilla ja kaupoissa. Hän kävisi äitinsä kanssa ostoksilla ja saisi ostaa mielin määrin himoitsemiaan Tallinnan menneen maailman naisten tavaroita, joiden kanssa hän saisi rauhassa myllätä maalla, jossa Anna, äiti ja isoäiti yleensä viettivät aikaansa kolmistaan. Virossa sai tuohon aikaan muutamalla ruplalla ostettua ison kasan meikkejä, sukkiä, sukkanauhoja, hiusneuloja ja lierihattuja. Annan matkojen kohokohta oli päästä yhä uudelleen ostoksille ja tiskin taakse odottamaan kun ostokset käärittiin paperikääreisiin samalla kun ”ihmiset jonossa tuijottivat, miten viisivuotias pikkuinen ostaa sukkanauhoja ja kampoja ja kiiltäviä nappeja summalla, joka vastasi neljänneestä aikuisen kuukauden palkasta” (SL 52). Johtuen Katariinan ja Annan ruplien suuresta määrästä, Anna saa leikkiä hienoa naista ostoksilla, kauppa oikeassa kaupassa oikeilla ruplilla. Suomessa Annalla on Barbeja ja muita leluja tarpeeksi, joten paikalliset ankeat voimakkaasti haisevasta neuvostomuovista tehdyt lelut eivät häntä jaksaa kiinnostaa. Vanhan ajan naisten tavaroihin Anna ei kyllästy, ja nytkin hän oli saanut kierrellä kaupoissa entiseen tapaan, mutta ostoksillaan hän ei saanut enää leikkiä maallakaan:

Mikä nyt oli muuttunut, miksi minun piti alkaa leikkiä Suomen prinsessaa täälläkin ja pukeutua Suomen prinsessan hoviasuun, turkooseihin lenkkareihin ja neokeltaiseen, kohokuvioiseen toppiin, miksi ei ollut enää suloista, että pukeuduin äidin vanhoihin maalta löytyneisiin tanssiaismekkoihin, missä vaiheessa minä aloin niissä ja uusissa meikeissäni näyttää lutkalta, milloin mekoista tuli rättejä ja tulevia matonkuteita, vaikka minä tunsin itseni läheisen moision kreivittäreksi edelliseltä vuosisadalta ja siniverisemmäksi kuin sinisin emalipinta isoäidin kulhoissa tai sinisimmän venäläisen teekupin kylki. Miksi minä en saa olla sievä? Miksi minun pitää olla yhtä ruma kuin sinun nyt, äiti? Äidillä on kumikalossit, mutta punavalkoraidallinen tuulipuku korjaa asun tarpeeksi *välismaalaiseksi* maallakin. (SL 53)

Anna pohtii, että siinäkö vaiheessa hänen leikkinsä piti loppua, kun hänelle kasvoivat rinnat, vai onko tapahtumien yhdenaikaisuus vain sattumaa. Äiti painottaa, että jos Anna haluaa, että isoäitiä kohdeltaisiin hyvin ja tätä autettaisiin silloin kun apua tarvittiin, ja jos Anna itsekin halusi saada palvelua, hänen ”oli näytettävä

suomalaiselta ja pukeuduttava kaikkein *välismaalaisimpiin* vaatteisiin, kivi- tai sitä ennen lumipestyihin farkkuihin tai farkkutakkiin. No, mitkä tahansa muualta ostetut pitkät housut näyttivät tarpeeksi *välismaalaisilta*.” (SL 54) Äiti syyllistää Annaa tämän pukeutumisesta painottaen, että isoäidin hyvinvointi on kiinni siitä, käykö Anna ulkomaalaisesta. Vaatteiden on näytettävä ulkomailta tuoduilta, eikä hiuksiin saa missään tapauksessa laittaa venäläistyylisiä suuria rusetteja, nutturoita tai hiusneuloja. Vaikka äidin reaktiossa 12-vuotiaan Annan vaate- ja meikkileikkeihin on osaltaan kyse ulkomaalaisesta käymisestä, viittaa Annan kutsuminen lutkan näköiseksi siihen, että tässäkin on kyse virolaiseen naiseuteen Suomessa liitetystä huoran leimasta ja tämän leiman tuottamasta häpeästä. Katariina on sisäistänyt Suomessa havaitsemansa asenteet virolaisia kohtaan niin perin pohjin, että tietty leimallisesti virolainen tai venäläinen pukeutuminen leimaa hänen silmissään Annan Virossakin lutkaksi.

Annasta matkat isoäidin luokse maalle olivat lapsena aina jännittäviä. Anna ja Katariina yöpyivät ensin Tallinnassa Juulin, Katariinan vanhan tutun luona, josta matka sitten jatkui taksilla isoäidin luokse maalle. Taksijonot olivat aina loputtoman pituisia ja jonottaminen vei paljon aikaa. ”Kun taksikuski ymmärsi, että kysymyksessä oli rahakas keikka, hän tuli kantoavuksi oman tipin ja ulkomaalaiskontaktien toivossa.” (SL 36) Muuten kuskit eivät asiakkaille auton ovia availleet tai heidän kassejaan nostelleet. Anna muistelee, että kun yksityistakseja alkoi tulla, piti ensin varmistaa, suostuuko kuski ajamaan sinne, minne oltiin menossa, sillä kysymällä säästi hermojaan ja jalkojaan: ”Yksinkertaisempaa tosin oli puhua suomea. Silloin onnistui mikä vain, vaikka kuski ei olisi heti ymmärtänyt muuta kuin asiakkaan ulkomaalaisuuden. Sisällä autossa saattoi sitten vaihtaa venäjään perillepääsemisen varmistamiseksi.” (SL 36–37) Innostus länsikontaktista näkyy kuskin ilmeestä ja saa palvelun pelaamaan hyvin, mikä on sinänsä hyvä, sillä taksilla kulkeminen on Annalle ja Katariinalle ainut vaihtoehto, sillä junat ja linja-autot ei tulleet kysymykseen matkatavaroiden määrän, mutta myös liiallisen ihmismäärän ja huomion vuoksi. Taksilla kulkeminenkin on liian huomiota herättävää, sillä maaseudulla liikkui lähinnä kolhoosin autoja. Vaihtoehtoja ei kuitenkaan ole, sillä vain harvoilla tuttavilla on auto, eikä Katariina luota heihin kyytiä pyytääkseen, sillä lahjusten vaatimisesta ei silloin tulisi koskaan loppua.

Annalle Viro on koti ja isoäidin luona maalla tuntuu kodin lämpö. Hän kuitenkin myös pelkää maalla etenkin öisin, sillä ulkomaalaisina ja oletetusti varakkaina henkilöinä heidän läsnäolonsa voi houkutella paikalle varkaita, eikä heidän turvanaan ole mitään, ei puhelinta tai turvaa virkavallasta. Öisin ympärillä oli vain mustaa pimeyttä ”ja maa täynnä varkaita, joita kiinnostaisi pelkästään jo se, että paikalla olisi yksi kappale ulkomailla asuvan virolaisen äitejä.” (SL 103) Anna pohtii, kuinka Virossa saattoi selittää kenellekään, että he olivat tavallisia vähävaraisia ihmisiä, varsinkaan ”kun jokainen ulkomaalaisen sormi oli erikseen oma eldoradonsa. Tietenkin meillä oli vaatteita, joista olisi saanut sievoisen summan. Mutta minä en halunnut tulla tapetuksi parin neonvihreän paidan vuoksi [...]” (SL 103)

Annan perheen sosioekonominen asema näyttäytyy aivan erilaisena Suomessa ja Virossa. *Stalinin lehmissä* esiintyvissä luokkaeroissa ei ole kyse luokkaeroista tavanomaisen yhteiskuntaluokkatutkimuksen tarkoittamalla tavalla, kuten esimerkiksi puhuttaessa suomalaisen yhteiskunnan luokkaeroista vertailtaessa keskiluokan ja työväenluokan elämää. Romanissa liikutaan kahden yhteiskuntajärjestelmän välillä, suomalaisen, länsimaalaisen, kapitalistisen yhteiskunnan ja Neuvostoliiton sosialistisen yhteiskuntajärjestelmän välillä. Nämä molemmat maailman ovat osa Annan lapsuutta. Suomessa hänen perheensä on tavallinen keskiluokkaisella omakotitaloalueella asuva perhe. Virossa heidän elintasonsa taas näyttäytyy yläluokkaisena ja yltäkylläisenä, ja tästä yltäkylläisyydestä jokainen haluaa osansa. Vaikka Neuvostoliitossa ei virallisesti yhteiskuntaluokkia ollutkaan, olivat luokkahierarkian huipulla ne, joilla oli suhteita länsimaalaisiin ihmisiin sekä länsimaalaista materiaa. Sellaiset vaatteet ja tavarat, jotka eivät Suomessa ja muissa länsimaissa kuuluneet yläluokan elämäntyyliin, osoittivat Neuvostoliitossa menestymistä ja kuulumista himoittuun ”yläluokkaan”. Niinpä Annan Seppälän alennusmyynneistä ostetut vaatteet ovat Neuvosto-Virossa kultaakin arvokkaampia ja vaikka yleisesti ottaen farkkutakkien ja lenkkareiden tuoma status on eduksi, tuo se myös ongelmia houkutellessaan rikollisia paikalle.

Seudulla liikkuukin vauraamman Viron houkuttelemia Venäjältä tulleita rosvokoplia, jotka käyvät myös isoäidin talon luona kokeilemassa onneaan. Anna epäilee, että joku on kertonut heidän olevan parhaillaan isoäidin luona kylässä, tai ehkä tiedoksi

riitti, että isoäidin tytär asuu ulkomailla, joten talon oletettiin olevan täynnä *import*-tavaraa, aivan niin kuin Linda-tädin kodinkin oletettiin olevan, sillä asuuhan Lindan sisko, Katariina, ulkomailla. ”Anna on varma, että Lindaa hävettää, ettei niin ole. Ja siksi Linda on välillä niin vihainen äidille ja isoäidillekin. Tai ehkä vain kiusaantunut.” (SL 105) Lindan Maria-tytär ainakin on vihainen, eikä suostu leikkimään Anna-serkkunsa kanssa: ”Maria taitaa olla Annallekin vihainen. Kerta Anna on *Soome preili*.” (SL 105)

Kun tuntematon kuorma-auto lavallaan joukko vieraita miehiä ajaa isoäidin pihaan, piiloutuvat Anna ja isoäiti nopeasti. Tiiliskivi kädessään Katariina huutaa pihaan ajaneille rosvoille: ”*Mis te pagana bandiitit siis teette? Kas te saate siit minema!*” (SL 106) Tämän jälkeen hän vaihtaa venäjään. Katariina oli ollut pesemässä pyykkiä ja hakkaamassa halkoja päällään vanha kotitakki, muuten samanlainen kuin kaikilla kolhoosin naisilla, mutta kukallinen. Jos Annan täti, serkut tai muita vieraita olisi paikalla, ”äiti tempaisisi päälleen ulkoilupuvun tai tuulihousut ja teepaidan, se sai olla tarpeeksi *import* maalla.” (SL 107) Vaikka Katariina vaatii niin itseltään kuin tyttäreltään ulkomaalaiseksi pukeutumista Virossa, jotta asiat sujuvat, on virolaiselta näyttämisesä tietyissä tilanteessa etunsa. Ulkomaalaiset vaatteet kertovat virolaisille kantajansa varakkuudesta, joten varkaiden ajettua pihaan, toimii virolainen kotitakki tehokkaana suojana rikollisia vastaan, jotka eivät hämmästykseltään osaa muuta kuin perääntyä:

Yksikään kuorma-auton lavalla olleista *suleista* ei ikinä olisi voinut kuvitella, että tuo huutava ja räyhäävä kolhoosimuija oli Suomen-rouva vierailulla. Ehkä he eivät olleet koskaan nähneetkään suomalaista tai ketään muutakaan ulkomaalaista kapitalistisista maista. Eivät he olleet nähneet kuvia tai ohjelmia shangri-laasta nimeltä Suomi. Olisi kai ollut aivan odotettavaa, että äidin jalat olisivat lenkkarilehtikullan verhoamat ja hiki Fii-deodorantin Pikkumustalla maustettua ambrosiaa. Täytyihän Annassa ja äidissä jotain ihmeellistä olla, jotakin outoa, jotakin uutta, kyllähän sen pitäisi näkyä silmistä, että heitä on syötetty banaaneilla ja aidolla kahvilla, eikä millään korvikkeella. (SL 107)

Neuvostoliitossa ihailaan länsimaissa asuvia ja heidän oletetaan silmin nähden poikkeavan paikallisesta väestä, sillä kyllähän aitojen banaanien ja aidon kahvin nauttimisen pitäisi jossain näkyä. Katariina kylläkin juo mielenosoituksellisesti

Virossa aina korvikekahvia, vaikka vieraille hän keittää Presidenttiä tai Juhlamokkaa. Tyhjät paketit hän tosin täyttää paikallisella korvikekahvilla ennen vieraiden tuloa, sillä olisi täysi mahdottomuus rahdata Suomesta kaikille omat kahvipaketit, joten hän tuo vain niille, joille on pakko. Vieraat kehuvat suomalaista kahvia maasta taivasiin, ero paikalliseen on selvä: ”Paljon parempaa. Niin selvä ero, että henki ei meinaa kulkea, kun on tottunut juomaan kaiken maailman korvikkeita ja sitten saa yhtäkkiä ihan oikeaa kahvia.” (SL 107)

Katariinalla ei ole Suomessa töitä ja mieheltään hän ei ylimääräistä rahaa pyydä. Hän hankkiikin hieman omia tuloja myymällä Suomesta ostettuja vaatteita Virossa. Myyntiin tarkoitettut vaatteet Katariina tuo uutena Viroon, jossa hänen tuttavansa Olja tai joku muu ostaa vaateen, käyttää aikansa ja laittaa sitten käytettyjen vaatteiden *komisjon*-kauppaan myytäväksi korkeammalla hinnalla kuin millä vaateen itse osti. Kaikki Katariinan tuoma on kysyttyä ja tuotavaa onkin paljon. Matkoille tosin tarvitaan mukaan niin paljon lahjoja ja tuliaisia sukulaisille ja kaikille voideltaville ihmisille, että myytävää ei meinaa mahtua mukaan. Katariinan sisko ja Annan täti, Linda, on kateellinen muille vietävistä lahjoista ja lahjuksista:

Täti on sen sijaan vakuuttunut äidin syytävän lahjoja kaikille muille paitsi omalle siskolleen ja tämän lapsille, kaikki muut saavat aina kaiken, ja hän saa vain deodoranttia ja kahvia. Sekö on reilua? Vaikka Suomessa on kaikkea, mitä kuvitella saattaa. [...] Entä mitä täti sanoisi niille, jotka pyytävät häntä sanomaan siskolleen, että toisi sellaisen farkkutakin tai farkut tai tarralennkarit. Että ei Katariina tuo? (SL 204)

Tavarapyyntöjä esitetään myös Sofialle, joka vastaa kysyjille aina, että Katariinanhan pitäisi tulla Suomesta monien vankkureiden kanssa, jos hänen pitäisi tuoda kaikki kysytyt vaatteet ja kodinkoneet. Katariinan ja Lindan välit ovat kireät. Linda on siskolleen kateellinen ja Katariina puolestaan ei voi sietää siskonsa ahneutta: ”Äidin ja Annan viisumien sekä kutsujen saamista ei saa asettaa vaaraan vaarallisilla puheilla, joita kateus ja loputon ahneus voisi saada liikkeelle. Niitä on tarpeeksi muutenkin.” (SL 204) Lindalla on vihapäissään tapana puhua ohi suunsa, joten hänelle ei voi kertoa, että Katariina saa rahaa jokaisesta Oljalle toimittamastaan vaatteesta, ja että muut Suomesta tuodut vaatteet ja kahvipaketit toimivat lahjuksina: ”Täti voisi ilmiantaa siskonsa jo pelkästään ilkeyttään, siksi tätiä ei pidä hermostuttaa

liikaa.” (SL 205) Pahin Lindan ja Katariinan välinen riita syntyy farkkutakista, joka olisi pitänyt tuoda Annan Maria-serkun poikaystävälle. Takki ei kuitenkaan mahdu täpötäysiin matkalaukkuihin, poikaystävä jättää Marian ja Linda syyttää Katariinaa. Annaa pelottaa, mitä äidille tapahtuisi, jos tämä jäisi kiinni tullissa. Ainakin Suomen viisumi olisi mennyttä, ja ehkä hän joutuisi Virossa vankilaan ennen kuin saisi Suomen kansalaisuuden, kenties hän joutuisi vankilan kautta KGB:n palvelukseen.

Vuonna 1984 Katariina ja Anna saavat ensimmäisen kielteisen päätöksen Lindan tekemään vierailukutsuun, samoin seuraavana vuonna. Heidän on siis matkustettava kolmen päivän turistiviisumilla Tallinnaan ja isoäidin on selviydyttävä sinne tytärtään ja tyttären tytärtään tapaamaan. Isoäidin mukaan Linda oli sotkenut asiat ihan vain pahuuttaan, Katariina puolestaan epäili Mariaa, jonka poikaystävä oli jättänyt tämän farkkutakkiepisodin myötä. Tämän jälkeen Katariinan ystävä Juuli alkaa järjestää Annan ja Katariinan vierailukutsupapereita. Kutsu on kuitenkin Tallinnaan, eikä Sofia kykene enää matkustamaan. Erikoisviisumit Haapsaluun järjestyvät lahjomalla asiasta päättävä virkamies partavedellä, partavaahdolla ja kahvilla. Kun Juuli hoitaa vierailukutsuasioita, täytyy hänelle tietenkin tuoda aiempaa enemmän tuliaisia, mikä taas tarkoitti suurempaa rahanmenoa:

Äidin kaikki satunnaiset pikku tulot menivät Viroom vietävän tavarankäytön hankkimiseen ja lisäksi hän pihisti vähän talousrahoista. Tahtojia oli liikaa ja rahaa liian vähän. Minä sain tietää kaikesta siitä vain vahingossa, kun huomasin miten tarkasti äiti perehtyi alekulttuuriin. Kun tarjouksessa oli juuri Juulille sopivat kengät [...] mutta lompakossa oleva kymppi oli sen päivän ruokaraha, äiti jätti ostamatta itselleen ruokaa, ja huolehti vain lapsensa ruoasta. Ja kun alennuksesta löytyi Juulille käypä hame, äiti jätti ostamatta itselleen hiusvärin. Koska perunat olivat omasta takaa, äiti keskittyi syömään perunamuusia päivästä toiseen. Hän ei halunnut isukin näkevän ja tietävän, mihin hänen pienet tulonsa menivät. Siksi hän ei pyytänyt isukiltakaan koskaan rahaa, vaan sanoi sitä olevan ihan reilusti.

Marian takki vai omat kengät suutariin?

Lindan deodorantti vai hammastahnaa itselle?

Juulin sukkahousut vai omat?

Valinta kääntyi aina siihen osapuoleen, joka ei ollut äiti. (SL 433–434)

Katariinan vanhat tuttavat ja muut kylän naiset kyselevät tältä, miten hän onnistui saamaan suomalaisen aviomiehen, miten hän sen teki, millaisia temppuja hänellä oli

tavoitteen saavuttamiseksi. Katariina kokee kyselyt ahdistavina, eikä kysymyksiin voi koskaan vastata totuuden mukaisesti, sillä kukaan ei usko mitä hän kertoo Suomesta. Kukaan ei pidä uskottavana sitä, että Suomessa on työttömyyttä, kallista ruokaa ja kalliit asunnot, sillä vapaudessa ei voi olla ikäviä asioita. Katariina tuntee myös häpeää siitä, että hänen kuvitellaan olevan varakas ihminen ja elävän kuin paratiisissa. Todellisuudessa hän metsästää Suomessa alennusmyynneistä lahjoiksi, lahjuksiksi ja myyntiin tuotavaksi sopivia vaatteita, eikä hänellä aina ole edes varaa ostaa itselleen ruokaa, saati sitten matkustaa Viroon äitiään tapaamaan. ”Äiti on väsynyt tuomaan deodoranttia koko suvulle ja kahvipaketteja kaikille virkamiehille ja muovipusseja jokaiselle vastaantulevalle.” (SL 207) Katariina on väsynyt kantamaan lahjoja ja lahjuksia Viroon, ja hän on myös väsynyt siihen, ettei rahaa ole. Työttömänä ja vailla Suomen kansalaisuutta hän on miehensä elatuksen varassa, mutta koska ei halua miehensä tietävän, mihin vähät varansa laittaa, ei hän voi pyytää tältä apua, vaikka pitää huolen siitä, että Anna saakin, mitä tarvitsee:

Äiti usuttaa Annaa isänsä mukaan ja käskee antaa isukin maksaa kaiken, mitä vain Anna mieli. Siinähan ei ole mitään tolkkua, että äiti ja Anna kituisivat Suomessa köyhyysrajalla sillä aikaa, kun isukki juhlii porsastellen rajan toisella puolella, tai että isukin venakot kulkisivat jatkuvasti uutta päällä, kun vaimo ja tytär taas... No, heillä siis oli oikeus vähintään samaan, siitä olimme kummatkin samaa mieltä, äiti ja Anna, vaikka ei kai heidän olisi pitänyt joutua ajattelemaan niin. (SL 227)

Katariina tuntee häpeää myös alistetusta asemastaan parisuhteessaan. Virossa häneltä udellaan neuvoja suomalaisen miehen metsästämiseen, eikä hän voi kertoa millaisessa vankilassa hän avioliitossaan on. Mies juoksee Venäjällä huorissa ja syyttää estottomasti rahaa prostituoiduille ostaessaan näiden toivomia vaatteita ja meikkejä Suomesta. Katariina ja Anna ovat sitä mieltä, että heillä on oikeus vähintään samaan kuin isukin toisilla naisilla, ja siksi äiti usuttaakin Annaa mukaan isukin ostosretkille. Katariina itse ei tosin koskaan käytä miehensä ostamia vaatteita, sillä hän haluaa tehdä selvän eron itsensä ja muiden naisten välille. Katariinan mielestä Anna tietenkin voi käyttää isukin ostelemia vaatteita, sillä Annahan on isänsä tytär, eikä vaimo. Löytäessään autotalliin piilotetut Venäjälle matkalla olevat upouudet naistenvaatteet Katariina on vähällä saksia ne palasiksi, mutta tietää ettei siitä olisi mitään hyötyä. Mies kiistäisi koskaan nähneensääkään kyseisiä vaatteita ja ostaisi vain tilalle uudet kuluja säästelemättä ja pyrkisi leimaamaan vaimonsa

hulluksi tyttärensä edessä: ”Mitä? Missä? Milloin? Mitkä trikoot? En minä vain ole noita trikoita nähnyt. Hullu nainen. Ihan hullu. Keksii kaikenlaista hullua. Anna, katso nyt, miten sekaisin äitisi on.” (SL 228)

Anna puolestaan häpeää sitä, millaisena Suomen prinsessana häntä pidetään Virossa. Hän haluaisi pukeutua sellaisiin vaatteisiin joista pitää, joissa tuntee olonsa kotoisaksi ja hyväksi. Hameet, meikit, suuret rusetit hiuksissa ja muu vastaava on kuitenkin häneltä kielletty, sillä hänen on näytettävä ulkomaalaiselta, pukeuduttava Suomen prinsessan univormuun eli farkkuihin ja tarralennkkareihin. Muistellessaan lapsuuttaan hän tuntee inhoa ja häpeää myös siitä, miten hän ei saanut muutenkaan Virossa elää kuten sukulaisensa ja muut paikalliset. Äiti kohteli häntä Virossa muita parempana, hienompana, varsinaisena pikku prinsessana, joka on liian hieno käyttämään sanomalehteä vessapaperina kuten muut tai syömään paikallisten tapaan leivän likaisia kuoria:

Vaikka enhän minä tietenkään mitään sellaista käyttänyt, Suomen fini pikku neiti, en tietenkään...*Soome preili*...vaan äiti osti kassikaupalla paperiserviettejä, koska sekin varsinainen vessapaperi, jota saattoi olla saatavilla, oli kovempaa kuin servietit. *Soome preili* oli niin hienohelma, että pyyhki perseensäkin hienoimmalla, valkoisimmalla lautasliinalla. Niin oli neidin perse herkkä.

Suomen neiti oli niin hieno, ettei äiti antanut hänen syödä leivänkuortakaan, vaan leikkasi sen pois, niin moni oli kaupassa koskenut – hyi sentään – leipää, jossa ei ollut käärettä ympärillä, niin moni karjakko oli päässyt kokeilemaan halkeilleilla käsillään leivän pehmeyttä ja kaikki halkeilleiden käsien halkeamat olivat mustiksi pinttyneitä, samoin kynnet. [...] panivat leivän paljaaltaan tahmeaan metallikoriin [...] ja tämä ostoskori laitettiin vielä likaisemmalle lattialle ja leipä likaiselle tiskille ja kassaneiti pyöritteli sitä likaisilla sormillaan. Söikö äiti leivän kuorineen? Ei, äiti leikkasi ne...tai ei, ei leikannut. Leikkasi kuoret pois vain minun leivästäni. (SL 410–411)

Anna häpeää hienon Suomen neidin, suomalaisen prinsessan rooliaan. Hän haluaisi olla Virossa kuten muutkin, vaikka toisaalta hän lapsena myös nautti siitä, kun sai ostella mielen määrin suomalaisittain pilkkahintaisia hiuskoristeita ja muita naisten tarvikkeita. Myös suomalaisittain pukeutumiseen liittyy kaksijakoisia tunteita. Toisaalta Anna inhoaa suomalaisen prinsessan univormuun, kuten farkkuihin, farkkutakkiin ja lenkkareihin pukeutumista, toisaalta hän nauttii siitä, kun

suomalaisittain pukeutuneena ovet avautuvat valuuttabaareihin ja ravintoloihin, joihin paikallisilla ei ole mitään asiaa.

Stalinin lehmissä pukeutumisella esitetään ja tuotetaan sekä etnis-kansallista taustaa että yhteiskuntaluokkaa. Anna ja äiti eivät tunne ylpeyttä tai halua kerskailla Virossa paremmalla elintasollaan tai virolaisin silmin jopa varakkaalta näyttävällä taloudellisella tilanteellaan. Ylpeyden sijasta Anna ja Katariina tuntevat häpeää. Katariina häpeää ahneita sukulaisiaan ja tuttaviaan, hän tuntee inhoa jokaista tuliaisia odottavaa tuttavaa tai lahjuksia vaativaa virkamiestä kohtaan. Asenne on kaikilla sama: kyllä teillä länsimaalaisina, ulkomaalaisina, suomalaisina on varaa tuoda meillekin jotain onnelastanne, oli se sitten kahvia ja deodoranttia, uudet lenkkarit, farkut tai kahvinkeitin. Koska Neuvostoliitossa tavallisen kansan osassa ei ole juhlimista, kauppojen hyllyt ammottavat tyhjyyttään, Annan himoitsemia vanhan maailman naisten tilpehöörejä lukuun ottamatta, eikä ylimääräistä rahaa tai länsimaisittain tavallisia hyödykkeitä ole saatavilla, on ymmärrettävää, miten paikalliset kadehtivat lännessä asuvia sukulaisiaan ja tuttaviaan. Katariina ei kuitenkaan kylve rahassa, vaikka asia siltä virolaisten silmin ehkä näyttääkin. Suomalaiseksi pukeutumisesta on Virossa kuitenkin niin paljon hyötyä, että Katariina pakottaa Annankin esiintymään vaatteissa, joita tämä inhoaa. Suomessa vaatteilla puolestaan piilotetaan stigmatisoiva virolaisuus, ja näin vältytään virolaishuoran leimalta ja ryssittelyn uhriksi joutumiselta. Vaatteet eivät ole ainoa virolaisuuden paljastava seikka, sillä viron kielen puhuminen merkitsisi puhujan auttamatta virolaiseksi. Seuraavassa luvussa pohdin lähemmin kielen merkityksiä ja viron kielen asemaa Annan elämässä.

3.2. ”Pianoläksyt *oskasin* hyvin”

Edellisessä luvussa tarkastelin sitä, kuinka haluttua suomalaisuutta tuotetaan ja hävettyä virolaisuutta peitetään ja salataan pukeutumisen avulla. Tässä luvussa tarkastelen, kuinka tätä samaa tehdään kielen avulla. *Stalinin lehmissä* suomalaisuus puetaan siis päälle sekä konkreettisesti vaatteiden että kuvaannollisesti kielen avulla. Katariina-äiti tekee kaikkensa, ettei Anna oppisi eikä varsinkaan puhuisi viroa. Annan on vaiettava virolaisista juuristaan, joten hänen on vaiettava myös viron

kielestä ja viron kielellä. Katariina pyrkii viemään Annalta viron kielen, kun taas kirjailija Sofi Oksanen tuo viron kielen lähelle meitä lukijoita suomenkielisen tekstin seassa esiintyvien vironkielisten sanojen ja ilmausten avulla.

Kaunokirjallisuudessa on käsitelty runsaasti sitä, millaisia seurauksia yksikielisyyden odotukset ja vaatimukset voivat yksilön elämässä aiheuttaa. Suomessakin on 2000-luvulla ilmestyneessä kaunokirjallisuudessa käsitelty maahanmuuttoon liittyviä kysymyksiä mukaan lukien kielikysymykset. Kyseenalaistaessaan kansakunta-aatteeseen vahvasti kytkeytyvän yksikielisyyden ajatuksen maahanmuuttoa käsittelevät romaanit ovat olleet omalta osaltaan avaamassa tietä uudennaiselle kieli- ja kansallisuuskäsitykselle. Teoksissa rakennetaan yhteyksiä kielten ja kulttuurien välille ja liikutetaan niin kieli- kuin kulttuurirajojakin. Kielikysymykset kirjoittautuvat monin tavoin osaksi teosten kerronnallisia ratkaisuja ja vaikka suomen kielellä onkin edelleen vakaa asema romaanin pääkielenä, on muilla kielillä kuitenkin paikkansa osana teosten teemaa ja ilmaisua. (Grönstrand 2019, 132, 149–150.)

Stalinin lehmät on yksi niistä suomalaisista 2000-luvulla julkaistuista maahanmuuttoa käsittelevistä romaaneista, joissa esiin nostettujen hiljaisuuden, häpeän ja ulkopuolisuuden tunteiden lisäksi luodaan tilaa kulttuuriselle ja kielelliselle moninaisuudelle purkamalla ja vastustamalla sekä yksikielisyyden että yhteen kulttuuriin tai kansallisuuteen juurtumisen vaatimuksia. Teoksen suomenkielisessä tekstissä esiintyvät, vieraina ja ei-suomalaisina näyttäytyvät kursivoidut vironkieliset sanat korostavat Annan maailman jakautumista Suomen ja Viron välille niin kielellisesti, kulttuurisesti kuin maantieteellisestikin. Ne tuovat myös esiin Annan halun säilyttää yhteys virolaisiin juuriin ja viron kieleen. (Grönstrand 2019, 133, 139.)

Stalinin lehmien tekstissä esiintyvät vironkieliset sanat ja lauseet avaavat myös lukijalle pääsyn Annan ja Katariinan maailmaan. Suomenkielisen tekstin seasta löytyvien vironkielisten sanojen avulla havainnollistetaan myös kaksi- ja monikielisissä ympäristöissä kasvamisen ja elämisen haasteita esimerkiksi kielten sekoittumisen suhteen sekä myös kielitaidon puutteen tai yhteisen kielen puuttumisen

kommunikoinnille aiheuttamia hankaluuksia. Toisinaan teoksen kerronnassa ilmenevät vironkieliset sanat ja lauseet käännetään suomeksi, toisinaan taas ei. Esimerkiksi Katariinan ja suomalaisen, siis Annan isän, tapaamisesta kerrotaan näin:

Toinen Katariinan oppima suomenkielinen sana oli keskiviikko, koska ensimmäinen tapaaminen sovittiin keskiviikoksi ja tapaamispäivän selvittämisessä meni pitkään. Kalenterista varmistettiin, että puhuttiin varmasti samasta päivästä. *Kolmapäev*, kolmas päivä, on siis keskiviikko, päivä keskellä viikkoa. (SL 18)

Vaikka vironkielisiä sanoja tai lauseita ei tekstissä aina suomennetakaan, niin suomen ja viron kielten samankaltaisuuden vuoksi viron kieltä taitamatonkin suomenkielinen lukija kuitenkin ymmärtää pääosin sanojen ja lauseiden merkityksen, jos ei muuten, niin ainakin asiayhteyden perusteella. Näin on esimerkiksi seuraavan katkelman kohdalla, jossa virolaisen tuttavän tyttäret utelevat Katariinalle Suomeen lähettämässään kirjeissä, kuinka tämä onnistui nappaamaan ulkomaalaisen miehen:

Ma tahaksin ikkagi abielluda välismaalasega. Tytöt olivat päättäneet mennä naimisiin ulkomaalaisen kanssa, aivan kuten äitini, heidän idolinsa. Hekin muuttaisivat ulkomaille. Ehkä Amerikkaan. Ehkä Suomeen. Tai Ruotsiin. Niin että miten äiti onnistui naimaan suomalaisen...miten hän löysi sen...mistä...miten...*Ütle siis mida sa tegid? Kuidas see juhtus?* (SL 270)

Viron kieli osana tarinan kerrontaa tuo kielen ja kulttuurin aivan konkreettisesti lähemmäs lukijaa. Vironkielisten sanojen lisäksi lukija oppii virolaisia käsitteitä, Neuvosto-Viron aikaisia käytänteitä ja myös jotain siitä muuttuvasta maailmasta minkä Annan lapsuuden Viro kohtaa pikkuhiljaa Neuvostoliiton romahdettua, kuten seuraava lainaus romaanista osoittaa:

Täti leikkaa kolhoosileipää pöydällä. Veitsi on tummunut ja kulunut kapeaksi kärjestä. Täti käskää ottamaan myös vaaleaa leipää, *saia*. Vaikka enhän minä mitään ota, kun oksentaminen ei ole varmaa. Tuo kolhoosileipä on *leib*. *Leib* tarkoittaa yleensä kolhoosileipää. Ja *saia* yleensä sitä vaaleaa. [...] Vuosien mittaan kolhoosileivän maku vaihteli. Mutta minä tykkäsin siitä aina. Sen rakenne oli saippuamainen ja se jätettiin vähän raa'aksi, jotta aineita kuluisi vähemmän standardipainoiseen leipään. [...] Minä en välittänyt kauppoihin vähitellen ilmestyvistä uusista leipälajeista ennennäkemättömine muotoineen, pitkoista unikonsiemenin tai rinkeleistä, vaikka muut olivat valmiita unohtamaan kolhoosileivän. Minusta kolhoosileipä oli yhä parasta. Sitä

alettiin kutsua joskus vuokaleiväksi, *vormileib*, kun *leib* saattoi jo tarkoittaa muutakin kuin kolhoosileipää ja kun jauhoista tuli vähitellen saman makuisia kuin Lännessä ja niistä tehtiin suomalaisin reseptein leipää suomalaisilla koneilla. Vain kuminaa käytettiin ja käytetään yhä enemmän kuin Suomessa. Yleiseltä kelmutusvimmalta säästyivät ainoastaan kolhoosileipä, se halvimmaksi jäävä. (SL 411–412)

Tekstissä käytetään etenkin ruokaan liittyviä vironkielisiä sanoja tai tuotenimiä. Ruoka on tärkeä osa ihmisen elämää ja Annalle syömishäiriöisenä erityisen tärkeää. Erityisesti virolaiset ruuat ovat Annalle tärkeitä myös koska ne tuovat hänet lähemmäs Viroa, jonka hän tuntee kodikseen. Kolhoosileipä, *leib*, on Annasta vielä aikuisenakin parasta, vaikka kaupoista saisikin jo tuoreena tuoksuvia länsimaalaistyyllisiä leipiä. Aikuinen Anna palaa riemuiten nostalgisesti muistelemansa lapsuuden Viron herkkuihin, joita taas vuosien jälkeen löytyy virolaisista kaupoista:

Avasin pussin – *hapukoor* oli pakattu muovipussiin – kaadoin kulhoon, lisäksi sokeria...se maku! Isoisä oli syönyt viimeisinä vuosinaan vain hapankermaa sokerin kera. Maistelin sitä joskus...Se sama maku. Kuin jotain mitä olin aina etsinyt. [...] *kohukkeita*, pieniä makeita maitorahkapatukoita [...] suklaarasioiden konvehdit, *kompvekit* [...] Myöhemmin tein matkan Tallinnan ulkopuolelle ja sieltä löysin pienen puodin, jossa oli sekä *Linnupiim-* että Reverance-konvehteja. Kumpaakin! Ei, alkuperäiset eivät olleet vanhoja. Niitä siis tehtiin vielä, miksi niitä ei ollut Tallinnassa, kuinka ihanaa! Kiihtyneenä ostin *Linnupiim-*rasioita oitis kymmenen. (SL 381–382, 384)

Kun Annalle tärkeisiin ruokiin viitataan tekstissä viroksi, pääsee myös lukija lähemmäs Viroa. Vironkielisiä sanoja käytetään romaanissa myös usein tiettyihin Neuvostoliitolle ominaisiin asioihin tai käytänteisiin viitattaessa, kuten vaikkapa siihen, että Neuvostoliitossa kaikki haluamisen arvoinen tuli aina kaupan tiskin alta, *leti alt*. Kauppojen hyllyt ammottivat tyhjiyttään, mutta jos jotain halusi, sen sai joko *leti alt* tai sitten ulkomaan valuutalla Berjozka-valuuttakaupoista, joihin tavallisella kansalla ei tosin ollut mitään asiaa.

Meille lukijoille tarjoillaan siis suomenkielisen tekstin seassa vironkielisiä sanoja yllin kyllin, mutta Katariina sen sijaan ei salli itselleen viron kielen käyttöä Suomessa eikä Annalle edes Virossa. Katariina vannottaa tyttärtään olemaan

paljastamatta virolaisia juuriaan Suomessa. Virolaisuus on salattava, suorastaan pyyhittävä pois Annasta. Tässä yhtälössä Annan ei ole Katariina-äidin mielestä syytä oppia viron kieltä, eikä Katariina koskaan erehdy puhumaan Annalle omaa äidinkieltään. Annan ja hänen äitinsä elämää leimaa voimakkaasti virolaisuuden salaaminen ja viron kielellä vaikeneminen. Kuten Heidi Grönstrand (2010, 44 & 2019, 136) on tuonut esille, äidin ja tyttären elämää leimaa samalla myös jatkuva uurastus olla oikea, normaali ja etenkin suomenkielinen suomalainen. Katariinan suomen kielen opettelu alkaa heti hänen tavattuaan "suomalaisen", siis tulevan aviopuolisonsa ja Annan isän:

Kohta Katariina ostaa suomi-viro-keskustelusanakirjan ja suomalainen lukee sitä ääneen ensimmäisellä vierailullaan Katariinan luona. Suomalaiset ässät ovat hassuja, leveitä ja losahtavia. Ja älä-sana on mahdoton, koska viroksi se on *ära* ja älä taas on puolestaan puhevikaisen lapsen kieltä, sellaisen joka ei vielä osaa sanoa r-kirjainta. (SL 18)

Katariina haluaa oppia sujuvan suomen kielen taidon. Hän kiinnittää alusta asti huomiota suomen ja viron kielten ääntämyksen ja sanaston välisiin eroihin ja jo tapaamista seuraavana vuonna "Katariina osaa 1680 suomenkielistä sanaa. Suomalainen kehuu Katariinan suomen kielen taitoa." (SL 22) Suomeen muutettuaan Katariina pyrkii assimiloitumaan valtakulttuuriin. Hän vihaa viron puhumista Suomessa, mutta ei siksi että pitäisi Suomea parempana maana kuin kotimaataan vaan siksi, että viron kieli paljastaa virolaisuuden ja virolaisuuden paljastuminen altistaa halveksunnalle, rasismille ja seksismille ja täten myös omaa etnistä taustaa koskevalle häpeälle. Kieli ja kansallisuus on tavattu liittää vahvasti yhteen, joten tutkimuksessa onkin syytä huomioida kieli yhdenvertaisessa asemassa muiden yksilöitä jakavien erojen, kuten sukupuolen, luokan ja etnisyyden rinnalla ja niihin erottamattomasti kietoutuneena (Grönstrand 2010, 44).

Maahanmuuttoa tai kielellistä vähemmistöasemaa käsittelevien teosten tutkimuksessa on tarkasteltu paljon maahanmuuttoon kytkeytyvää hiljaisuutta ja häpeää, mikä on keskeinen teema myös *Stalinin lehmissä*. Vaikenemista on käsitelty niin maahanmuuttoa ja etnisiä vähemmistöjä käsittelevässä kaunokirjallisuudessa kuin erilaisia vähemmistöidentiteettejä ja/tai kaksi- ja monikielisyyttä koskevassa tutkimuksessa. Painostuksen alla elävistä kielellisistä vähemmistöistä ja kahden

kielen välissä elävistä maahanmuuttajista on tutkimuksessa puhuttu sellaisilla metaforilla kuin kielellinen mykkyys ja sisäinen hiljaisuus. Tutkimuksessa on osoitettu, kuinka maahanmuuttajien leimaaminen ja stigmatisointi konkretisoituvat kielessä silloin, kun omaa äidinkieltä ei uskalleta leimautumisen pelossa puhua julkisesti. (Grönstrand 2019, 137–138 & 2010, 44–45.)

Stalinin lehmissä on kyse juuri tällaisesta stigmatisoinnin pelosta, ryssäksi ja ryssähuoraksi leimaamisen pelosta, kun Katariina ei puhu viroa Suomessa eikä salli tyttärensäkään viroa puhua. Annan lapsuuden kulttuurinen ja historiallinen konteksti asettaa hänet erilaiseen asemaan kuin voi helposti kuvitella esimerkiksi englantia äidinkielenään puhuvien olleen (ja olevan) Suomessa. Annan potentiaalinen tai piilevä kaksikielisyys on siis luonteeltaan erilaista kuin sellaisten kaksikielisten suomalaisten, joiden kieliin ja kulttuureihin ei liity samantapaisia asenteita kuin virolaisuuteen ja venäläisyyteen (Grönstrand 2010, 45–46).

Katariina ei puhu koskaan Annalle viroa, ei edes vahingossa: "Yhtään sanaa ei häneltä minulle lipsahda, vaikka hän muuten saattaakin puhua suomea ja viroa mukkelis makkelis." (SL 41) Kun Katariina puhuu ympärillä oleville ihmisille viroa, keskeyttää hän aina muiden puheet kysyäkseen Annalta erikseen suomeksi onko tämä ymmärtänyt mistä on keskusteltu:

[...] hän kysyy aina vuodesta toiseen ja yhä uudelleen, vaikka viro on toinen äidinkieleni ja minä opin sen äitini vastustuksesta huolimatta, itsestään, minä otin kuolevan kielen itselleni, enkä suostunut luopumaan siitä, vaikka äiti antoi Suomeen tultaessa jokaisesta virolaisesta sanastani moittivan luunapin tai happaman tukistuksen, mikäli kukaan ei ollut näkemässä. *Mä kyllä tahaksin. Lyönti. Pianoläksyt oskasin hyvin. Tilikka. Syön yhden õunan. Puusti. Vaikeinta on juuri Viron-matkojen jälkeen, kun olen elänyt viron kielessä ja kuullut sitä niin paljon. Alan puhua punniten, mieltien ensin, sanoen sitten. Lopulta lopetan viron puhumisen Virossa kokonaan, siihen ei mene montaa vuotta, ja samalla kielten sekoittuminenkin katoaa, mutta välillä ajattelen päässäni viroksi, eikä viron ymmärrys katoa koskaan, mitä äiti ei usko.* (SL 41–42)

Lapsen kaksikielisyydelle ja vahvalle identiteetille luodaan pohja jo varhaislapsuudessa. On erittäin tärkeää pitää huolta siitä, että lapsella olisi tarve molempien kieltensä käyttöön, ja tarjota hänelle runsaasti laadukkaita virikkeitä

molemmilla kielillä. Lapsen kielellisen ilmaisun kokeilukenttänä toimii aluksi lähiympäristö ihmissuhteineen ja pääroolissa ovat omien vanhempien esimerkki ja asenteet. Lapsi aistii jo varhain, millainen kielenkäyttö missäkin tilanteessa on hyväksyttyä. Vaikka vanhemmat tai muut aikuiset eivät kieltäisikään lasta suoraan, opettelee lapsi jo kouluun mennessään olemaan käyttämättä omaa tai toista kieltään tilanteissa, joissa se on vanhempien mielestä noloa tai joissa ympäristö suhtautuu siihen torjuvasti tai vihamielisesti. (Teiss 2007, 16–18.) Annalle ei jää epäselväksi, että hänen ei ole toivottavaa puhua toista äidinkieltään. Äiti ei ainoastaan ole itse puhumatta viroa tyttärelleen vaan hän myös kieltää tältä aktiivisesti viron puhumisen tehostaen kieltoja väkivaltaisesti antamalla jokaisesta vironkielisestä sanasta luunapin, tukistuksen tai korvapuustin ja välillä hän jopa lyö Annaa.

Kun Katariina ei ole kuullut Annan puhuvan viroa kymmeneen vuoteen, puhuu hän asiansa virolaisille viroksi ja kääntää puheet sitten Annalle suomeksi. Sellaiset asiat, joita ei ole tarkoitettu Annan korville äiti jättää kokonaan kääntämättä kuvitellen ettei tytär ole ymmärtänyt mitään. Anna ei oikaise äitinsä harhaluuloa vaan saa näin kuulla paljon hauskoja juttuja sekä itsestään että muista. Kun Virossa isoäidin luo tulee vieraita käymään Anna ei puhu juuri mitään, koska viroa hän ei saa puhua ja suomea taas on hänestä inhottavaa puhua kun sitä ei äidin lisäksi kukaan muu kuitenkaan ymmärtäisi. Tällöin äidiltä kysytään, puhuuko Anna viroa. Joskus vieraat kysyvät sitä Annalta suoraankin, mihin äiti vastaa Annan puolesta että ei. Syyksi sille, ettei tytär puhu äitinsä äidinkieltä Katariina antaa selitykseksi kielten sekoittumisen ja samankaltaisuuden:

Että se on sitten Suomessa niin kamalaa, jos satun sanomaan jotain viroksi hiekkalaatikolla. Että hän ei merkitse lastaan ryssäksi, joka Suomessa on aina ryssä, vaikka joulukinkun kanssa paistaisi ja Turun sinapin kanssa tarjoaisi. Virolaisuuttaan ei passaa Suomessa mainostaa. Ja sitten hän kertoo, mitä tapahtui sen jälkeen, kun olimme olleet kokonaisen vuoden Tallinnassa koko perhe. Vaikka Tallinnassa olin puhunut äidin kanssa vain suomea, Suomeen palattuamme minä unohdan suomen kokonaan. Heti kun Suomen tullista on selvitty, minä alan puhua viroa. Sellaista tilannetta ei äiti päästäisi toistumaan. (SL 42)

Äiti ei halua Annan livauttavan vahingossa vironkielisiä sanoja puheensa sekaan Suomessa. Vironkielen taito paljastaa virolaisuuden ja virolaisuus merkitsee henkilön

ryssäksi ja ryssäksi leimaamisen häpeälle Katariina ei aio Annaa altistaa. Katariinan täti on ainoa, joka sanoo suoraan ettei pidä tämän kielipolitiikasta. Muut eivät uskalla sanoa mitään, sillä ulkomaankontaktia ei ole varaa vaarantaa. Kukaan ei ymmärrä, miksei Katariina halua leimata Annaa Suomessa virolaiseksi, eikä kukaan usko, kun Katariina kertoo, että suomalainen pitävää virolaista venäläisenä, "ryssänä ryssien joukossa" (SL 42).

Kun Anna nuorena aikuisena käy syömishäiriönsä vuoksi terapiassa, ilmaisee terapeutti, että hänen mielestään on aika merkillistä, ettei äiti puhu lapselleen mitään omalla äidinkielellään, "edes imeväiselle, mitään leperryksiä, vain vierasta kieltä, joka ei istu vielä suuhun ja tunteisiin ja on vieras ja outo ja niinpä puhe lapsellekin on vierasta ja outoa" (SL 45). Anna toteaa hämmästyneenä, ettei hän ollut koskaan ajatellut, että asioiden olisi pitänyt olla toisin, että äidin olisi pitänyt puhua hänelle omaa äidinkieltään. Anna ei ollut koskaan pitänyt tilannetta outona tai vääränä. Terapeutin mielestä äidin valinnat ovat kummallisia, ja asiaa pohdittuaan Annakin tajuaa, ettei tunne yhtään monikielistä perhettä, jossa lapsen ei haluttaisi oppivan molempien vanhempiensa kieltä, ja että lasten halutaan oppivan sellaisiakin kieliä, joita on suvussa puhuttu äidinkielenä muutama sukupolvi aiemmin. Anna myös ymmärtää, ettei siinä, että hän lapsena sekoitti suomea ja viroa samaan lauseeseen olekaan mitään ihmeellistä:

Ja kun kuulin ranskaa ja suomea sujuvasti sekaisin puhuvia lapsia ensimmäistä kertaa Suomessa, minä ymmärsin, ettei siinä olekaan mitään omituista, että kaksikielinen lapsi sotkee puheeseensa sanoja kummastakin äidinkielestään. En minä ollut mikään poikkeus. Ei se johdu kielten samankaltaisuudesta. Eikä se johda siihen, ettei aikuisena hallitse kumpaakaan kieltä kokonaan, kuten äiti väitti. (SL 45)

Vaikka Katariina selittääkin sitä, ettei opeta Annalle viroa, kielten samankaltaisuudella ja sekoittumisella, on pääasiallinen motiivi estää viron kielen oppiminen ja käyttö kuitenkin virolaisuuden paljastumisen tuottama häpeä sekä rasismien ja seksismien, ryssittelyn ja huorittelun pelko. On kuitenkin uskottavaa, että Katariina voi olla myös aivan aidosti huolissaan kaksikielisyyden mahdollisesti mukanaan tuomista ongelmista, kuten kielten sekoittumisesta ja siitä ettei Anna oppisi kumpaakaan kieltä kunnolla. Kuten Hannele Dufva ja Sari Pietikäinen (2009,

1) toteavat, varsinkin aiemmin oli tapana epäillä, että kaksi- tai monikielisyys olisi uhka lapsen kielitaidoille. Kahta kieltä käyttävistä lapsista ajateltiin kasvavan "puolikielisiä". Nykyään sen sijaan puhutaan pikemminkin kaksi- ja monikielisuuden eduista niin lasten kuin aikuistenkin kohdalla. (Mt., 1.)

Monikielisyys on aiemmin nähty myös yhteiskunnallisena haasteena, ja sitä on pidetty yhtenäisyyttä murtavana ja hajauttavana tekijänä tai jopa kansallisena uhkana. Aikaisempi näkemys, jossa yksikielisyyttä pidettiin "luonnollisena" olotilana ja monikielisyyttä poikkeamana tästä normista, on tiiviissä yhteydessä kansallisvaltioideologiaan, jolle on tyypillistä käsitys yhdestä kansasta ja yhdestä yhtenäisestä kielestä. Nykyään useamman kuin yhden kielen käyttöä pidetään kieliyhteisöille tyypillisenä – seikka, jonka puolesta puhuu jo tosiasia, että maailmassa puhutaan lähes 7000 kieltä valtioiden lukumäärän ollessa vain noin pari sataa. Globalisoituvassa maailmassa monikielisyydestä on myös tullut sosiaalista pääomaa ja nykykeskusteluissa nouseekin yhä useammin esiin monikielisuuden anti yhteiskunnalle. (Dufva & Pietikäinen 2009, 2.)

Kaksikielisyytenä pidettiin aikaisemmin vain kahden kielen täydellistä hallintaa. Tällainen ajattelutapa on ongelmallinen, sillä tuskin kukaan yhden kielen käyttäjäkään hallitsee täydellisesti äidinkieltänsä kaikki eri osa-alueet, rekisterit, tyyllilajit tai edes sanaston. Käsitteellä reseptiivinen monikielisyys viitataan tutkimuksessa tilanteeseen, jossa kieltä hallitaan tarpeeksi, jotta voidaan ymmärtää sitä, vaikka itse puhuttaessa käytetäänkin omaa äidinkieltä. Täydellinen kielitaito kahdessa kielessä ei siis ole hyvä kriteeri kaksikielisyydelle ja sen sijaan voitaisiinkin puhua funktionaalista tai tilanteisesta kielitaidosta. Tällä tarkoitetaan sitä, että yksilö "tulee toimeen" useammalla kuin yhdellä kielellä. (Dufva & Pietikäinen 2009, 3–4.)

Kaksikieliseksi ihmisiksi luettiin aikoinaan useimmiten vain "pitkän linjan kaksikieliset" eli ne, jotka olivat kasvaneet kahta kieltä käyttävissä perheissä, olivat oppineet kahta tai useampaa kieltä rinnakkain ja käyttivät osaamistaan kieliä äidinkielenomaisesti. Nykytutkimuksessa esiintyy jopa näkökantoja, että jokainen ihminen on monikielinen. Suomessa esimerkiksi lähes kaikki opiskelevat koulussa

vähintään yhtä, useimmiten kahta tai useampaa vierasta kieltä. Myös yhden kielen erilaisten varianttien hallitseminen on tavallaan monikielisyttä – esimerkiksi useimmat suomalaiset hallitsevat oman puhutun alueellisen tai sosiaalisen murteensa lisäksi kirjoitetun yleiskielen konventiot. Nykytutkimuksen valossa monikielisytenä pidetään siis myös yksilöiden kykyä vaihdella murteita, variantteja ja kieliä tilanteisesti, vaikkeivät he niitä täydellisesti tai syntyperäisen tapaan osaisikaan. (Dufva & Pietikäinen 2009, 4.)

Anna ei puhu viroa sujuvasti, mutta ymmärtää sitä hyvin. Toisaalta Annan voitaisiin katsoa menettäneen toisen äidinkieltensä, koska hän ei puhu sitä sujuvasti, ja aikaisemman kaksi- ja monikielisyystutkimuksen mukaisesti Anna pidettäisiinkin yksikielisenä, koska hän puhuu äidinkielenomaisesti vain suomea. Nykyisen näkemyksen mukaan kuitenkin kukaan ei puhu äidinkieltään täydellisesti, ja kaksi- ja monikieliset osaavat eri kieliään eritasoisesti, ja pienikin jonkin kielen taito nähdään resurssina ja voimavarana. Kaksikielisytenä ei enää pidetä täydellistä kielitaitoa kahdessa kielessä vaan sitä, että yksilö tulee toimeen useammalla kuin yhdellä kielellä. Nykynäkemyksen valossa Annakin on kaksikielinen, sillä hän ymmärtää viroa ja vaikei ole saanut lapsena viroa puhuaan, hän puhuu sitä kuitenkin aikuisenakin, vaikkakin vahvalla suomalaisella aksentilla.

Anna toteaa, että jos Suomessa joku sattui kuulemaan hänen virolaisista juuristaan, kysyttiin aina ensimmäisenä, että osaako Anna venäjää, leikkikö hän lapsena venäläisten lasten kanssa ja mitä leikkejä hän heidän kanssaan leikki. Anna ei voi ymmärtää mitä tekemistä näillä asioilla on hänen virolaisuutensa kanssa, miksei ketään kiinnosta leikkikö hän virolaisten lasten kanssa. Anna toteaa, etteihän hänkään kuvittele jokaisen suomalaisen osaavan saamea tai ruotsia. Kysymykset ovat hänestä järjettömiä, sillä koko suku ja kaikki tuttavatkin olivat virolaisia:

Ei kukaan sukuun kuuluva puhunut venäjää eikä tuonut minnekään venäläisiä tuttavia, sillä eihän niitä ollut. Olisi ollut aivan outoa, jos äiti olisi Virossa puhunut venäjää kotioloissa, tai ylipäänsä kukaan muukaan tuntemani ihminen. Sitä paitsi äiti ei olisi koskaan opettanut minulle venäjää tai antanut edes oppia, vielä vähemmän kuin viroa, vaikka spassibalta, pasaalustalta, harasoolta ja nitsevoolta ei hän onnistunutkaan minua varjelemaan. Laadna... (SL 43)

Anna toteaa, että jostain syystä myös venäläiset viranomaisista taksikuskeihin kysyivät Virossa aina äidiltä heti Annan nähtyään, että puhuiko tyttö venäjää. He saattoivat kysyä myös, puhuiko Anna viroa, mutta venäjän taitojen utelusta Katariina suuttui aina: "Hänen suuttumuksensa oli ilmeinen, vaikka hän vastasi vain yhdellä kieltävällä sanalla päin miliisin tai taksikuskin Isä Aurinkoisen hymyä hymyileviä kasvoja." (SL 44) Suomalaisten punaperheiden ihmiset sen sijaan eivät voineet käsittää, miten Anna ei puhunut venäjää. Heidän kasvoiltaan paistoi innostus ja kiihko, jos he saivat tietää Katariinan virolaisuudesta. Reilun vuosikymmenen myöhemmin aikuinen Anna ymmärtää innostuksen johtuneen siitä, että kyseiset ihmiset kuvittelivat Katariinan ja Annan jakaneen Neuvosto-Viron viralliset poliittiset käsitykset:

He eivät voineet kuvitella, ettei Neuvosto-Viro ollut meille osa maailman ensimmäistä sosialistista valtiota, esimerkiksi, jota koko maailma tulisi seuraamaan. Että radiosta kuuluneet hurraa-huudot Viron liittyessä Neuvostoliittoon kestivät vain niin kauan, kunnes annettiin merkki niiden lopettamisesta, etteivät kannatushuudot olleet spontaaneja, vaan tarkkaan käsikirjoitukseen kirjoitettuja ja käsikirjoituksen mukaan huudettuja. Että kaikki ilo ja hyvä oli Neuvostoliitossa juuri sellaista.

He eivät ymmärtäneet, että pieni urhea balttiäitini, vaikka tulikin suuresta ja mahtavasta kansojen ystävyyskodista, Neuvostoliitosta, oli valkoverinen patriootti, sellainen joka ei ottanut alaluokilla kaulaansa punaista pioneerihuiivia, kuten olisi pitänyt, vaan ilmoitti sen hirttävän hänet ja sai opettajansa pelästymään suunnattomasti. Mitä jos joku olisi raportoinut, että opettajan luokalla puhuttiin tuollaisia? Että opettaja rohkaisi neuvostovastaisuuteen, kasvattaisi kommunismille vaarallista sukupolvea? Opettaja ei halunnut Siperiaan. Siksi äiti kasvatti minutkin hiljaiseksi. Koska väärät sanat voivat olla tappavia. (SL 44–45)

Virolaisuus oli parasta salata Suomessa ei siis ainoastaan ryssittelyn ja huorittelun takia, vaan myös siksi, että tietyissä piireissä Neuvostoliittoa ihannoitiin ja mahdollinen venäjän kielen taito tai venäläiset tuttavat nähtiin innostavana asiana. Katariina tuntee inhon sekaista häpeää kun Neuvostoliiton todellisuudesta mitään ymmärtämättömät suomalaiset ihailevat tätä suurta ja mahtavaa kansojen ystävyyskodista. Hän ei tyttärelleen venäjää opeta, eikä viroakaan. Katariina opettaa Annan vaikenemaan, sillä väärät sanat voivat olla tappavia. Toisaalla väärät ja vääränkieliset sanat puolestaan voivat altistaa häpeälle oli sitten kyse joidenkin suomalaisten Neuvostoliittoa kohtaan tuntemasta ihailusta tai enemmistön virolaisiin kohdistamasta rasismista ja etenkin virolaistyttöihin ja naisiin kohdistetusta rasismista

ja seksismin yhteen kietoutumisesta, jossa virolaistaustaiset tytöt ja naiset leimataan "ryssähuoriksi".

3.3. Sivistymättömät suomalaiset

Kuten edellisissä luvuissa on tullut ilmi, on virolaisuuden häpeä sekä tuon häpeän pelko seurauksineen hallinnut Annan elämää koko hänen lapsuutensa ja nuoruutensa ajan. Anna tuntee kuitenkin häpeää myös suomalaisuutta ja suomalaisia kohtaan. *Stalinin lehmissä* suomalaiset esitetään hyvin negatiivisessa valossa. Suomalaiset ovat sivistymättömiä, tietämättömiä, suorastaan juntteja rasisteja, sovinisteja ja liikaa alkoholia käyttäviä öykkäreitä. Anna häpeää suomalaisia, mutta hän ei varsinaisesti häpeä suomalaisuuttaan, ainakaan samalla tavalla kuin virolaisuuttaan. Suomalaisuuden häpeä ei ”polta Annan ruumiin pintaa” (vrt. Ahmed 2004/2018, 135, 137), eikä siitä muodostu Annan identiteettiä määrittävää tekijää, sillä hän häpeää suomalaisten käyttäytymistä, asenteita ja tietämättömyyttä, ei niinkään omaa suomalaista etnisyyttään.

Keskeisin syy Annan lapsuudessaan ja nuoruudessaan suomalaisia kohtaan tuntemalle vastenmielisyydelle ja häpeälle olivat suomalaisten toiseuttavat ja stigmatisoivat käsitykset virolaisista ja venäläisistä naisista prostituoituina. ”Ryssähuoran” leiman antaminen itänaapurin naisille sekä suomalaismiesten innokkuus käyttää virolaisten ja venäläisten prostituoitujen palveluja, eivät kuitenkaan olleet ainoa syy tuntea häpeää suomalaisia kohtaan. Suomalaisissa hävetti moni muukin seikka, kuten suomalaisten yleinen tietämättömyys Viroa, Viron historiaa ja Neuvostoliiton sortavia käytäntöjä kohtaan. Kun koulussa puhuttiin Neuvostoliitosta tai Suomen sisällissodasta ketään ei tuntunut erityisesti kiinnostavan oman tai naapurimaiden lähihistoria:

Ketään ei kiinnostanut, kukaan ei tiennyt. He olivat välinpitämättömiä aivan rehellisesti. Minä en voinut ymmärtää, miten he ovat voineet unohtaa, miten olla tietämättä. Rajan takana viidenkymmenen vuoden takaiset tapahtumat ovat tätä päivää, pommitusten jäljet näkyvät yhä keskellä kaupunkia, Siperia on nielaissut puolet suvusta ja juurruttanut uusiksi sukujuuriksi pelon. [...]

Vain muutaman kerran kouluvuosina tuohahdin ryssävitsisateessa puolustamaan venäläisiä ja virolaisia, heitä kaikkia, Neukkulan 130 eri kansaa, ja olin hiukan liian kiivas ollakseni joku, joka ei ole asianomainen,

hieman liian hyökkäävä ja tietäväisyydessäni ylemmyyttä tunteva, ja miltei paljastin itseni. Jo viisivuotiaana tiesin maailman pinta-alaltaan suurimman valtion olevan Neuvostoliitto, sillä minulla oli rantapallo, jossa Neuvostoliitto räiskyi lippunsa punaisena, mutta minun piti salata se, miksi tiesin asian, jota muut eivät tieneet, ja siksi oli parasta salata koko tieto ja pallon olemassaolo. (SL 117)

Anna ei voi käsittää, miten 80-luvun suomalaislapsia ei kiinnosta oman maan ja sukulaisten lähihistoria, naapurimaiden asioista puhumattakaan. Virossa Siperian kyyditykset ovat sukulaisilla vielä hyvin muistissa ja Neuvosto-Virossa pelko on edelleen arkipäivää. Anna tuntee ylemmyyttä koulutovereihinsa nähden, mutta koska hänen on salattava virolaisuutensa Suomessa, on hänen salattava myös tietämyksensä Neuvostoliittoa koskevissa asioissa.

Anna tuntee inhoa ja häpeää myös sitä ajatusta kohtaan, mikä Suomessa vallitsi Viron elintason suhteen. Itse hän ei koskaan pitänyt virolaisten elintasoja alhaisena ja köyhänä tai rapistuvia taloja rumina. Muut suomalaiset sen sijaan näkivät Viron kurjana paikkana, minne yritykset saattoivat toimittaa vialliset erät tuotteitaan ja yksityishenkilöt ylemmyyttä tuntien lahjoittaa tai viedä myyntiin vanhat vaatteensa. Myös Annan ystävä Irene näkee Viron samoin silmin kuin monet suomalaiset. Aina kun Irene kyllästyy johonkin vaatteeseensa, käskee hän äitiään viemään sen kotimaahansa: ”Kun se kuitenkin jollekulle siellä sopii. Irenestä se on jo ihan tylsä, se päällä ei enää kehtaa Suomessa kulkea, mutta sinne se käy oikein hyvin.” (SL 218)

Aikoinaan suomalaisuus ja länsimaalaisuus ylipäänsä oli Virossa ihailtua ja kadehdittua, mutta Neuvostoliiton romahtamisen, rajojen avautumisen ja Viron taloudellisen kehityksen myötä suomalaisuudesta tuli puolestaan noloa ja hävettävää. Vaikka asiat muuttuvat, salaamisesta ja häpeästä Anna ei pääse eroon: ”Rajan takana salaaminen oli jännittävää, Suomessa se oli häpeää. Ja kun myöhemmin sekaverisyydestä tuli Suomessa jopa eksoottista, oli siitä rajan takana puolestaan tullut häpeää.” (SL 88) Lapsuudessaan Annan oli Suomessa salattava virolaisuutensa, nyt hän puolestaan haluaa Virossa salata suomalaisuutensa. Syynä suomalaisuuden uuteen häpeään tuottavaan positioon on lisääntyneen Viron-matkailun myötä rajusti kasvanut viinaturismi ja kaupunkien kaduilla öykkäröivät suomalaiset känniääliöt:

Kaikki suomalaiset olivat vodka- ja huoraturisteja. Muita ei ainakaan näkynyt. Oliko niitä? Suomalainen koululuokka oksenteli ystävyyskoulunsa vastaanottojuhlassa ja valvotti koko yöt Pärnun kaupunkia, kun majapaikan tarjonneiden perheiden vanhemmat etsivät pämppäämään jääneitä, suomeksi huutelevia koululaisia. Pelkästään Viron papereita kyselemätön ja ympärivuorokautiseen oston salliva alkoholipolitiikka oli varmaankin ollut juovuttavaa. Sen on täytynyt rohkaista. Yllyttää. Eihän viinaa saisi myydä joka maitopuodissa ja kioskissa, huoltoasemalla ja kukkakaupassa. Sellaista vastuuttomuutta, mitä kukaan tapahtuneesta Suomessa lukeva ei voinut ymmärtää. Suomessa saattoi ainakin olla varma, että tuollaista ei alaikäisille tapahdu. Suomeen syntyminen on lottovoitto! (SL 87)

Suomalaisturistien viinanhuuruiset matkat eivät ole ainut alkoholiin liittyvä häpeän aihe Annan elämässä vaan hän saa hävetä myös oman isänsä alkoholismia. Kotona isä sytyttää kerran juovuspäissään nuotion kellariin ja unohtaa koiran ulos pakkaseen. Isukin humalaiset keskustelut näkymättömien keskustelukumppaniensa kanssa lisääntyvät vuosi vuodelta. 90-luvun puolivälin jälkeen isukki ei enää lähde töihin Venäjälle, mutta ryyppyreissut Tallinnaan kelpaavat edelleen:

Kesällä hän ei päästä äitiä ja Annaa yksin Viroon, sillä hän haluaa tulla mukaan ryyppäämään, jättää kaiken mahdollisen ja mahdottoman äidin tehtäväksi ja maata paikoillaan vetämässä viinaa niin paljon kuin vain napaan mahtuu, sillä rahastahan se ei ole Virossa vielääkään kiinni, viina on yhä naurettavan halpaa ja Saku hyvää ja vahvaa.

Äidin mielestä on parasta ostaa kaikki tarvittava kalja ja viina Tallinnasta, panna lasti autoon ja lähteä sitten sinne, minne onkin lähdössä. Sukulaisten tai tuttujen luota pienistä kylistä ja kaupungeista äiti ei aio kaljoja ostella, sillä sitä häpeää hän ei tarvitse, että taas yksi "poro", hänen miehensä ja minun isäni, tulee näkyvästi sikailemaan minnekään, missä äiti tunnetaan. Tallinna on tarpeeksi suuri, että sieltä löytää jonkin kaupan, jossa ei tarvitse törmätä tuttuihin. Anna on iloinen, ettei isukki pääse kaupungille leikkimään Suurta Suomalaista, ja että hänellä on siihen halujakin vähemmän. [...] Jos äiti ehdottaa, että kaljalastia vähennettäisiin [...] isukki kiukustuu suunnattomasti ja lähtee hoippumaan kaupungille lompakko ja passi repsottaen takataskussa. Hiljaisella asuma-alueella suomalaisen rävellys kuuluu kauas. (SL 244–245)

Isukilla ei ole muuta syytä matkustaa Viroon kuin viinan ja kaljan halpa hinta, lomailu vaimon ja tyttären kanssa ei liiemmin kiinnosta. Sekä Katariina että Anna häpeävät isukin alkoholismia. Erityisesti he häpeävät hänen suomalaisille viinaturisteille ominaista käytöstään eli näkyvää sikailua kaupungilla humalassa meuhkaten ja passi takataskussa repsottaen.

Lapsuudessaan ja nuoruudessaan Annan oli naamioituttava Suomessa kielen ja vaatteiden avulla suomalaisiksi välttyäkseen ryssittelyltä. Myös Virossa piti näyttää suomalaiselta, jotta asiat hoituivat ja palvelu pelasi. Vuosituhannen vaihteen Tallinnan-reissuillaan Anna sen sijaan naamioituu virolaiseksi. Hän ei halua näyttää porolta. Poro oli virolaisten antama pilkkanimi humalassa hortoileville suomalaisille. Anna välttelee poroturismin klassikoita, kuten Mustamäen toria ja Kauppahallia sekä ravintoloita, jotka houkuttelevat suomalaisia asiakkaista suomalaisin mainostekstein. Annan lapsuudessa suomalaisuus oli valttia Virossa, mutta toisin on nyt. Hän häpeää sikailevia suomalaisturisteja eikä halua, että hänet samaistetaan tähän porukkaan:

Välttelin autoja suomalaisin rekisterikilvin ja suomalaisia turistibusseja ja kaivoin esiin äidiltä ottamani kauppakassin, jossa on vuosiluku -80 ja purjeveneitä vuoden -80 Tallinnassa pidettyjen purjehduksen olympialaisten muistoksi. Otin esiin kuluneen nahkaisen lompakon perinteistä virolaista käsityötä vuodelta -84. Niillä saisin virolaisille tarkoitettua hintaa ulkomaalaisille tarkoitettujen sijaan, vaikka puhuisinkin viroa kankeasti. Ne riittivät naamiointiin. (SL 374)

Annan ei enää tarvitse naamioitua vaatteillaan suomalaisiksi, vaan hän voi käyttää Virossakin omia vaatteitaan. Nyt hän sen sijaan naamioituu, ei äitinsä pakottamana vaan omasta tahdostaan, virolaiseksi. 1980-luvulta peräisin olevat virolainen kauppakassi ja lompakko yhdistettynä kankeastikin puhuttuun viroon kieleen riittävät naamioimaan hänet tarpeeksi virolaiseksi. Näin hän saa virolaisille tarkoitettua halvempia hintoja ja välttyy myös leimautumasta suomalaisiksi viinaturistiksi, joiden humalainen sekoilu ei rajoittunut Tallinnaan vaan alkoi jo menomatalla laivassa ja jatkui paluumatkalla:

Venäjän sijasta Tallinnassa kuuli eniten Suomea, varsinkin hiljaisempina päivinä, kuten tänään sunnuntaina, oli kahisevia tuulipukuja ja kaljakärryjä, joilla Suomeen vietiin sitä viittätoista litraa kaljaa, jonka sai viedä, vai oliko se jo kolmekymmentä litraa. Vai kuusitoista?

Risteilylaiva oli ollut täynnä voimakkaan humaltuneita eläkeläisiä. [...] Harmaapäiset, kimeästi kikakäkättävät naiset olivat istuneet laivan käytävillä ja tyhjentäneet oluttölkkejä, joita heillä oli ollut muovikassissa vieressään. He olivat huudelleet ohitse kulkeville musliminaisille rivouksia ja räppää-vitsejä. Olivat ajelleet hisseillä ylös alas, eivätkö osanneet jäädä missään pois, olivat huojuneet portaissa vaarallisen näköisesti, tukkineet hyttiensä vessat. [...] Kaupassa käydessäni olin joutunut käyttämään portaita hissien sijaan, sillä suurikokoinen, keski-ikäinen suomalaisnainen oli maannut

hissin oven edessä ympäröidessään, päästään välillä jokuseen sanasen. Henkilökunta oli kulkenut rouvan yli ja ympäri [...] Naisella ei ollut ollut päällään mitään muuta kuin mustat rintaliivit. Hän oli maannut siinä yhä, kun tultiin satamaan ja maihinnousu alkoi. Kaljakärret kiersivät hänet, lapset hyppivät yli, toinen liivien olkainnauhoista oli valahtanut alas, muuten muutosta ei iltaan ollut. (SL 374–375)

Viinanhuuruksille reissuille Viroon eivät matkusta ainoastaan keski-ikäiset miehet, vaan näitä matkoja tekevät niin koululuokat kuin eläkeläismummotkin. Myötähäpeän tunne on voimakas, kun kertoja-Anna kuvailee suomalaisten käyttäytymistä laivalla. Ihmiset istuvat laivan käytävillä ympäröidessään huutelemassa törkeyksiä, tukkivat hyttiensä vessat, sammuvat alasti käytäville. Suomalaisten käytös on muodostunut niin arkipäiväiseksi, etteivät sen paremmin lapsiperheet kuin laivan henkilökuntakaan reagoi siihen mitenkään.

Lapsuudessaan ja nuoruudessaan Anna ei koskaan hävennyt Viroa, vaikka siellä oli köyhempää ja monin osin kurjempaa kuin Suomessa. Annasta hänen toisessa kotimaassaan ei ollut köyhää vaan kaunista, ja hän muistelee nuorena aikuisenakin haikeudella lapsuutensa Viroa. Vuosituhannen vaihteessa lapsuuden Virosta on kuitenkin aina vain vähemmän ja vähemmän jäljellä, kun Viro länsimaalaistuu vauhdilla. Nyt rakkaasta kotimaasta alkaa kuitenkin nousta esiin piirteitä, jotka saavat Annan häpeämään ja Katariinan itkemään. Yksi näistä tapauksista on se, kun perheen auto varastetaan vartioidulta parkkipaikalta eikä poliisi ilmoita kadonneen auton löytyneen vaan myy sen eteenpäin. Auton mukana menevät avaimet ja viralliset paperit. Perheen pankkitilit lopetetaan, lukot ja puhelinnumerot vaihdetaan, Katariina piilottaa sängyn alle kirveen. Anna sen sijaan ei jaksa enää pelätä: ”Ei taas, äiti. Ei enää. Se kaikki on jo ohi. Sitä ei enää ole. Neuvostoliitto on kaatunut. Neuvosto-Viroa ei enää ole. On vain Viron tasavalta. Kylmä sota on ohi. KGB ei enää kaappaa meitä, äiti, se on jo ohi [...] Minä en jaksa enää!” (SL 436) Anna ei enää häpeä virolaisuuttaan eikä myöskään jaksa pelätä KGB:tä, sillä ajat ovat muuttuneet, Neuvostoliitto romahtanut ja kylmä sota ohi. Paradoksaalisesti kun Annan ei enää ole syytä hävetä virolaisia juuriaan alkaa samaan aikaan Virosta löytyä piirteitä, jotka saavat hänet häpeämään maata, jonka hän on aina tuntenut kodikseen. Mustamäen roskalaatikoista löydetään kassillinen suomalaisten passeja, ravintolat kiskovat suomalaisturisteilta kiskurihintoja ja kauppiat huijaavat armotta. Oltuaan

pidemmän tovin Virossa tätinsä luona lepäämässä syömishäiriönsä näännyttämänä Anna ostaa ennen kotimatkaansa Tallinnan vanhastakaupungista kimpun tulppaaneja:

Kimpun kyljessä on hintana kymmenen kruunua. Kysyn myyjältä, myydäänkö tulppaanit kimppuina. Kysyn viroksi vahvalla suomalaisella aksentilla. Myyjä vastaa, että kyllä. Annan sadan kruunun setelin ja vähän aikaa siinä seisottuani tajuan, ettei myyjällä ole aikomustakaan antaa minulle takaisin senttiäkään. Kimpussa on kymmenen tulppaania.

Kävelen pois. En osaa sanoa mitään.

Minun maani petkuttaa minua, minun maani varastaa minulta, minun maani huijaa minua. Se tuntuu pahalta. Iljettävältä. Häpeälliseltä. Hirvittävän häpeälliseltä. Joltain sellaiselta, mistä ei voi kertoa. Sillä tavalla häpeälliseltä kuin tuntuu naisesta, jota oma mies hakkaa jatkuvasti, mutta joka ei koskaan häpeältään kehtaa siitä kertoa.

Minun kotini! (SL 438)

Annasta tuntuu pahalta, iljettävältä ja hirveän häpeälliseltä se, miten hänen maansa huijaa häntä, miten se petkuttaa ja varastaa häneltä. Ennen laivalle lähtöä Anna menee tulppaaneineen syömään. Ruokalista on sekä suomeksi että viroksi, mutta niillä sivuilla, joilla lukee vain viroa, annokset ovat kolme kertaa halvempia kuin niillä sivuilla, joilla teksti on viroon lisäksi suomeksi. Tarjoilija on oma-aloitteisesti valmis puhumaan suomea, mutta Anna pysyttelee viroon kielessä. Anna tuntee epätoivoa sekä sen äärellä, miten hänen kotimaansa on muuttunut että sen vuoksi, miten suomalaiset Viron-matkoillaan käyttäytyvät, miten suomalaisia ei hävetä yhtään se, miltä he Virossa näyttävät. Paluumatkalla laiva on täynnä humalaisia, jotka kourivat seisovassa pöydässä lohta käsillään, kun haarukalla ei tahdo osua, tukkivat vessanpöntöt, satamassa nuori seurue ihmettelee, kuinka kuljettaa kotiin Tallinnasta raahatut 60 litraa kaljaa. ”Jonkun kaljalaatikko hajoaa ja purkit vierivät ympäri terminaalia. Mies konttaa Saku-purkkien perässä. Minua itkettää.” (SL 439)

Vähän aikaa tämän matkan jälkeen Anna on taas palaamassa äitinsä kanssa laivalla Virosta kun hän tapaa Vilenin, jolle Anna kertoo heti ensi kohtaamisella olevansa puoliksi virolainen. Anna tuntee hämmästyksiä ja helpotusta kun virolaisuudestaan kerrottuaan kukaan ei kysy hintaa tai edes käänny katsomaan häntä:

Sillä minä olin sanonut sen ääneen ja ihan vieraille ihmiselle ja vielä ihan samalla tavalla kuin Irene aikoinaan, olin sanonut sen ensimmäiseksi: että olen kahdesta kansasta. Puoliksi virolainen. Puoliksi suomalainen.

Eikä Vilen edes liikahtanut kummeksuvasti tai halveksuvasti. Minä vain aloin puhua, eikä mitään tapahtunut, kukaan ei vislannut, kukaan ei kysynyt hintaa, koko baari ei kääntynyt katsomaan minua, laiva ei pysähtynyt, mitään ei tapahtunut, ja kuitenkin kaikki oli tapahtunut. (SL 446)

Anna ei tiedä oliko Vilenin yhdennäköisyys Leninin kanssa yhdistettynä tapaamispaikkaan eli Tallinnan-laivaan, se mikä sai hänet kertomaan virolaisuudesta ensimmäiseksi juuri Vilenille. Anna pohtii, että ehkä kyseinen henkilö olisi voinut olla kuka tahansa, sillä ehkä aika vain oli kypsä kertomiselle, ehkä hän vain oli siihen vihdoin valmis. Anna ei tiedä olisiko toisenlainen reaktio Vileniltä saanut hänet perääntymään, mutta nyt hän haluaa kertoa kaikille. Erottuaan Vilenistä lyhyen suhteen jälkeen Anna alkaa kertoa virolaisuudesta aina tavatessaan uuden ihmisen. Hän toteaa, että sitten kun hänellä ei enää olisi tarvetta kertoa ensimmäiseksi virolaisuudesta, olisi hän perillä.

Kun Anna kertoo, että hänen äitinsä on virolainen, suomalaisten reaktiot vaihtelevat. Yksi ihmettelee, miten hyvää suomea Anna puhuu, toinen kyselee kuinka hyvin Anna puhuu venäjää. Joku toteaa, että hänen isällään on virolainen tyttöystävä, joku taas toteaa, että ilmankos Anna on niin naisellinen, sillä ei suomalainen nainen osaa naisellinen olla. Joku innostuu Annan kertomasta silmin nähden, toista taas ei voisi vähempää kiinnostaa. Oli reaktio mikä tahansa, se ei enää hetkauta Annaa eikä saa hänen rintakehäänsä puristumaan kasaan, häntä juoksemaan karkuun tai edes punastumaan: ”Suuri osa ihmisistä unohti sanomani seuraavaan lauseeseen tai uuteen ihmiseen mennessä. Vaikka sen lauseen oppimiseen oli minulta mennyt neljännesvuosisata.” (SL 459)

Kun Annan ei enää tarvitse salata virolaisuuttaan hänen olonsa on kevyt oksentamattakin ja hän pohtii pääseekö hän vihdoin syömishäiriöstään eroon: ”Jättääkö Herrani minut nyt rauhaan? Johan se on pakottanut minut sanomaan kaiken, mitä en ole sanonut?” (SL 459) Kuten syömishäiriötä käsittelevässä luvussa tuli ilmi, Anna ei pääse sairaudestaan kokonaan eroon, mutta hän saa syömishäiriön rauhoitettua sellaiselle tasolle, että sen kanssa jaksaa elää. Joka tapauksessa yksi syömishäiriön taustatekijöistä eli virolaisen syntyperän häpeä on nyt poissa:

Toivo kasvattaa hiirenkorvia rintaani. Jalanjäljistäni nousevat pajunkissat ja taiveeni tiukuvat mahlaa. Asiat muuttuvat, sittenkin. Askeleeni on kevyt yökkimättä ja ihmisten mielenkiinto virolaisuutta kohtaan sitä pienempi, mitä länsimaisemmaksi Viro muuttuu. (SL 459)

Mitä länsimaisemmaksi Viro muuttuu, sitä enemmän Anna tuntee kadottavansa kotinsa. Mutta länsimaistumisella on myös puolensa, sillä sen myötä Annan virolaisuus ei enää ole ihmettelyn aihe Suomessa. Vuosituhannen alussa Annan ei enää tarvitse hävetä ja salata virolaisuuttaan, minkä myötä myös häpeän ohella elämää hallinnut syömishäiriö on helpommin hallittavissa.

Virolaisuutensa ohella Anna on myös saanut ikänsä hävetä suomalaisia. Hän ei kuitenkaan ole hävennyt omaa suomalaisuuttaan, vaan muiden suomalaisten asenteita ja käytöstä. Samoihin aikoihin kun virolaisuus ei ole Suomessa enää hävettävä ja salattava asia, tulee suomalaisuudesta Virossa hävettävä ja salaamista vaativa seikka. Vuosituhannen vaihteen Tallinnassa katukuvaa leimaavat ympäripäissään örveltävät suomalaisturistit, joihin Anna ei halua itseään samaistettavan. Suomalaisen vodkaturistin leimalta häntä suojaa nyt viron kielen puhuminen ja virolaisiin asusteisiin pukeutuminen – siis ne seikat, joita hänen oli lapsuudessaan ja nuoruudessaan välteltävä säästyäkseen virolaishuoran leimalta Suomessa. Viro on muuttunut ja niin on Suomikin. Anna yrittää saada äitinsä ymmärtämään, että tämä on jo niin suomalaistunut, ettei enää tosiasiasa edes halua lähteä Suomesta ja muuttaa takaisin Viroon. Sama koskee Annaa itseään: ”Äiti kulta, äitiseni, minä en enää pelkää. Enkä halua takaisin.” (SL 460)

4. LOPUKSI

Olen pro gradu -tutkielmassani tarkastellut Sofi Oksasen romaanissa *Stalinin lehmät* ilmenevää häpeää. Kiinnitin huomiota sekä siihen, mitä ja miksi teoksessa hävetään, että siihen, mitä häpeä saa aikaan ja millaisia seurauksia sillä arjen tasolla on. Tutkielmani teoreettisena viitekehyksenä toimi etenkin Sara Ahmedin ajatukset tunteista ja niiden toiminnasta sekä muiden niin kutsutun affektiivisen käänteen feministitutkijoiden näkemykset häpeästä. Käytin tutkielmassani intersektionaalista lähestymistapaa, joka suuntaa huomion identiteettejä ja eroja tuottavien luokittelujen limittyneisyyteen. Näkökulma auttoi suuntaamaan huomion siihen, että vaikka teoksen päähenkilön, Annan, tunteman häpeään ydin on hänen virolaiset sukujuurensa, niin häpeää ei tuota pelkkä etnis-kansallinen tausta vaan nimenomaan keskenään risteävät etnisyys ja sukupuoli. Annan kokeman häpeän synnyssä ja häpeän kanssa elämisessä merkittäviä ovat myös muut erot, kuten terveydentila, luokka, ikä ja kieli.

Häpeä on yleismaailmallinen tunne, vaikkakin se mitä ja miten hävetään, on kontekstisidonnaista. Annan tuntema häpeä virolaisia juuriaan kohtaan on vahvasti sidoksissa Suomessa 80- ja 90-luvuilla vaikuttaneisiin virolais- ja venäläisnaisiin kohdistuneisiin rasismiin ja seksismiin kyllästämiin asenteisiin. ”Ryssähuoraksi” leimautumisen pelossa virolaisuus on salattava ja omasta etnis-kansallisesta taustasta vaiettava. Häpeän ja häpeän pelon motivoima salaaminen, vaikeneminen ja valehtelu ovat jatkuvasti läsnä Annan elämässä. Hän ei voi kertoa sukujuuristaan tai vaikkapa matkoistaan virolaisten sukulaistensa luo edes seurustelukumppanilleen. Teoksessa hävetty virolaisuus piilotetaan salaamisen ja valehtelun lisäksi pukemalla suomalaisuus konkreettisesti päälle vaatteiden ja kielen avulla. Tämä piiloutuminen ja salailu ei pääty edes silloin, kun virolaisuus ei ole Suomessa enää stigmatisoivaa, sillä samoihin aikoihin länsimaista elintasoja edustaneesta ja aikaisemmin ihailusta suomalaisuudesta on puolestaan viinaturismin myötä tullut Virossa hävettävä seikka, jonka Anna haluaa toisessa kotimaassaan salata.

Virolaisuuden lisäksi häpeä kytkeytyy teoksessa vahvasti myös Annan sairastamaan syömishäiriöön. Virolaiseen tyttöyteen ja naiseuteen sekä naisen asemaan muutenkin

liittyvä häpeä on monin tavoin Annan sairastumisen taustalla. Kuten tutkielmassani osoitin, häpeä on kuitenkin erityisen vahvasti läsnä myös vaikean syömishäiriön kanssa elämisessä bulimian oireiden piilottelun myötä. Kiinnijäämisen riski ja pelko eivät teoksessa liity siis ainoastaan pelkoon etnisen taustan paljastumisesta, vaan syömishäiriön paljastumisesta. Vaikean sairauden oirein kanssa eläminen on uuvuttavaa jo sinänsä, mutta häpeällisen sairauden hävettävien oireiden salailu tekee elämästä vielä monin verroin vaikeampaa. Vuosien saatossa Anna on kehittynyt taitavaksi siinä, miten hän salaa paastoamisiansa, ahmimisiaan ja oksentamisiaan. Tämä tapahtuu kuitenkin sosiaalisten suhteiden ja opinnoissa kiinni pysymisen kustannuksella, sillä kun sairaus alkaa viemään liikaa aikaa ja kun oireiden salaaminen käy liian vaikeaksi, joutuu Anna esimerkiksi keskeyttämään opintonsa. Teos tuo näin osuvasti esille, kuinka kuormittava tekijä häpeä voi mielenterveyden häiriötä sairastavalle olla.

Häpeän tunne perustuu siihen, että välitämme mitä muut meistä ajattelevat. Häpeä onkin nähty keskeisenä moraalisen ja sivilisoivana tunteena, mutta *Stalinin lehmässä* tällaisesta ”hyvästä” häpeästä ei näy jälkeäkään. Sen sijaan romaanissa ilmenevä häpeä on luonteeltaan lamaannuttavaa ja stigmatisoivaa alistetun häpeää, identiteettiä määrittävää ja elämää hallitsevaa sisäistettyä huonommuutta. Oksasen teos osoittaa, kuinka voimakas ja tuskallinen kokemus häpeä on, ja kuinka vakavat seuraukset häpeän motivoimalla vaikenemisella ja salaamisella voi olla. Häpeä on tuottavaa toimintaa. *Stalinin lehmässä* häpeä tuottaa salailevan, peittelevän, pelkäävän, vaikenevan ja valehtelevan syömishäiriöisen subjektin. Teos osoittaa myös, kuinka häpeän ja salaamisen tarpeen väistyessä elämä muuttuu monin tavoin helpommaksi ja kevyemmäksi.

Häpeästä kirjoittaminen on mielestäni tärkeää, sillä uskon, että häpeästä lukeminen voi auttaa sekä oman häpeänsä kanssa painivia että auttaa ymmärtämään toisten kokemia häpeää ja häpeän seurausten vakavuutta. *Stalinin lehmien* tapahtumat sijoittuvat 80- ja 90-luvuille. Jatkotutkimusta ajatellen olisi mielenkiintoista selvittää, miten uudemman kotimaisen kirjallisuuden piirissä on kuvattu 2000- ja 2010-luvuille sijoittuvia mielenterveyden häiriöihin, monikulttuuriseen taustaan tai muihinkin seikkoihin liittyviä häpeän kokemuksia.

LÄHTEET

SL = Oksanen, Sofi 2003/2012: *Stalinin lehmät*. 14. taskukirjapainos. Helsinki: Bazar.

Ahmed, Sara 2000: *Strange Encounters: Embodied Others in Post-Coloniality*. London: Routledge.

Ahmed, Sara 2004/2018: *Tunteiden kulttuuripolitiikka*. Suom. Elina Halttunen-Riikonen. Tampere: niin & näin.

Ahokas, Tiina 2005: ”Naisen ruumiin sentit ovat yhtä tärkeitä kuin valtion rajat” Ruumiillisuus Sofi Oksanen Stalinin lehmissä ja Anja Snellmanin Äidissä ja koirassa. Pro gradu -tutkielma. Suomen kirjallisuus. Tampere: Tampereen yliopisto.

Dufva, Hannele & Pietikäinen, Sari 2009: Moni-ilmeinen monikielisyys. *Puhe ja kieli* 29:1, 1–14.

Grönstrand, Heidi 2010: Kaksi maata, kaksi kulttuuria. Sofi Oksanen suomalaisen kirjallisuuden kartalla. *Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti Avain* 1, 42–50.

Grönstrand, Heidi 2019: "Joo joo äiti, puhut loistavaa suomea." Maahanmuutto, kieli ja valta 2000-luvun suomalaisissa romaaneissa. Teoksessa *Muistikirja ja matkalaukku. Muotoja ja merkityksiä 2000-luvun suomalaisessa romaanissa*. Toim. Elina Arminen & Markku Lehtimäki. Helsinki: SKS, 127–152.

Helle, Anna & Hollsten, Anna 2016: Tunnetko kirjallisuutta? Johdatus suomalaisen kirjallisuuden tutkimukseen tunteiden ja tuntemusten näkökulmasta. Teoksessa *Tunteita ja tuntemuksia suomalaisessa kirjallisuudessa*. Toim. Anna Helle & Anna Hollsten. Helsinki: SKS, 7–33.

Huttunen, Laura 2004: Kasvoton ulkomaalainen ja kokonainen ihminen: marginalisoiva kategorisointi ja maahanmuuttajien vastastrategiat. Teoksessa *Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista*. Toim. Arja Jokinen, Laura Huttunen & Anna Kulmala. Helsinki: Gaudeamus, 134–154.

Huttunen, Laura & Löytty, Olli & Rastas, Anna 2005: Suomalainen monikulttuurisuus. Paikallisia ja ylijäisiä suhteita. Teoksessa *Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta*. Toim. Anna Rastas, Laura Huttunen & Olli Löytty. Tampere: Vastapaino, 16–40.

Kainulainen, Siru & Parente-Čapková, Viola 2011: Häpeän latautunut toiminta. Esipuhe. Teoksessa *Häpeä vähän! Kriittisiä tutkimuksia häpeästä*. Toim. Siru Kainulainen & Viola Parente-Čapková. Turku: Turun yliopisto, 6–21.

Karkulehto, Sanna & Saresma, Tuija & Harjunen, Hannele & Kantola, Johanna 2012: Intersektionaalisuus metodologiana ja performatiivisen intersektionaalisuuden haaste. *Naistutkimus – Kvinnoforskning* 4, 17–28.

Keskinen, Heli 2009: Kirjallisuuden kummajainen kohtaa kriitikon kynän. Sofi Oksasen teosten vastaanotto ja julkisuuskuva vaikutus Stalinin lemmiä ja Baby Janea koskevista kirjallisuuskritiikeistä. Pro gradu -tutkielma. Suomen kirjallisuus. Tampere: Tampereen yliopisto.

Korva, Katja 2016: Kasvoin takaisin alkuun. Nostalgia Sofi Oksasen Stalinin lehmässä ja Rosa Liksomien Hytti nro 6:ssa. Pro gradu -tutkielma. Kotimainen kirjallisuus. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Käypä hoito -suositus 2014: Syömishäiriöt. <https://www.kaypahoito.fi/hoi50101> [haettu 17.2.2021]

Lappalainen, Päivi 2006: Anarkiasta anoreksiaan. Ruoan merkityksestä lasten- ja nuortenkirjallisuudessa. Teoksessa *Täysi kattaus. Ruokaa ja juomaa kirjallisuudessa*. Toim. Siru Kainulainen & Viola Parente-Čapková. Turun yliopisto, Taiteiden tutkimuksen laitos, Sarja A N:o 58. Turku: Turun yliopisto, 126–158.

Lappalainen, Päivi 2011: Häpeä, ruumis ja väkivalta Sofi Oksasen Puhdistuksessa. Teoksessa *Häpeä vähän! Kriittisiä tutkimuksia häpeästä*. Toim. Siru Kainulainen & Viola Parente-Čapková. Turku: Turun yliopisto, 259–281.

Löytty, Olli 2005: Toiseus. Kuinka tutkia kohtaamisia ja valtaa. Teoksessa *Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta*. Toim. Anna Rastas, Laura Huttunen & Olli Löytty. Tampere: Vastapaino, 161–189.

Mikkola, Hanna 2012: ”Tänään työ on kauneus on ruumis on laihuus” Feministinen luenta syömishäiriöiden ja naissukupuolen kytköksistä suomalaisissa syömishäiriöromaaneissa. Publication of the University of Eastern Finland, Dissertations in Education, Humanities, and Theology, No 27. Joensuu: University of Eastern Finland.

Munt, Sally 2008: *Queer Attachments: The Cultural Politics of Shame*. Abington, Oxon: Ashgate Publishing.

Nissilä, Hanna-Leena 2007: Jälkikoloniaalinen naiskirjoitus – Suomalaisen kirjallisuuden uudet tulokkaat. Teoksessa *Kolonialismin jäljet. Keskustat, periferiat ja Suomi*. Toim. Joel Kuortti, Mikko Lehtonen & Olli Löytty. Helsinki: Gaudeamus, 209–226.

Probyn, Elspeth 2005: *Blush: Faces of Shame*. Minneapolis & London: University of Minnesota Press.

Rantala, Hille 2006: ”Olin jatkuvasti poissa paikaltani, jotenkin poissa sijoiltaan”. Identiteetin rakentuminen Sofi Oksasen romaanissa Stalinin lemmät. Pro gradu -tutkielma. Kotimainen kirjallisuus. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Rastas, Anna 2005: Rasismi. Oppeja, asenteita, toimintaa ja seurauksia. Teoksessa *Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta*. Toim. Anna Rastas, Laura Huttunen & Olli Löytty. Tampere: Vastapaino, 69–116.

Ronkainen, Suvi 1999: Subjektius, häpeä ja syyllisyys parisuhdeväkivallan elementteinä. Teoksessa *Tunteiden sosiologiaa 1. Elämyksiä ja läheisyyttä*. Toim. Sari Näre. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 131–154.

Salin, Sari 2013: Prinsessaruttoa Sysi-Suomessa. Ruoka, rakkaus ja äidinkieli Sofi Oksasen romaanissa *Stalinin lehmät*. Teoksessa *Kiviahollinna. Suomalainen romaani*. Toim. Vesa Haapala & Juhani Sipilä. Helsinki: BTJ Finland Oy, 373–391.

Sedgwick, Eve Kosofsky 2003: *Touching Feeling: Affect, Pedagogy, Performativity*. Durham & London: Duke University Press.

Teiss, Kristiina 2007: Varhaislapsuuden merkitys oman äidinkielen ylläpitämisessä ja kaksikieliseksi kehittämisessä. Teoksessa *Oma kieli kullan kallis. Opas oman äidinkielen opetukseen*. Toim. Sirkku Lomaa. Helsinki: Opetushallitus, 16–25.

Turunen, Anna 2008: Kulttuurien välissä. Kansallinen identiteetti Sofi Oksasen romaanissa *Stalinin lehmät* ja Tõnu Õnnepalun romaanissa *Joonatanin kirja*. Pro gradu -tutkielma. Suomen kirjallisuus. Tampere: Tampereen yliopisto.

Valovirta, Elina 2010: Ylirajaisten erojen politiikkaa. Teoksessa *Käsikirja sukupuoleen*. Toim. Tuija Saresma, Leena-Maija Rossi & Tuula Juvonen. Tampere: Vastapaino, 92–105.